

Irodalmi Jelen

XXIV. évfolyam, 271. szám

2024. MÁJUS

Irodalmi Jelen

Szerkesztőség és kiadó:

1081 Budapest, Rákóczi út 59. 3/5.,

310085 Arad, Eminescu utca 55–57.,

tel.: +40-257-280-751, +40-257-280-596 (fax),

<http://www.irodalmijelen.hu>, ij@irodalmijelen.hu.

ISSN: 1584-6288

Kiadja az **Occident Média Kft.**

Főszerkesztő: **Böszörményi Zoltán**

Főszerkesztő-helyettes: **Bege Magdolna**

Munkatársak: **Varga Melinda** (vers, interjú), **Bene Zoltán** (próza),

Laik Eszter (helyszíni tudósítások, műfordítás, esszé),

dr. Hegyi Pál (tudomány, esszé), **Juhász Kristóf** (kritika),

Csornyij Dávid, **Szalai Klaudia** (fotó, film)

Olvasószerkesztő: **Hudy Árpád**

Lektor: **Jámbor Gyula**

Örökös munkatársak: **Faludy György, Makkai Ádám,
Méhes György, Szócs Géza**

Rendszergazda: **Csipkár Nándor**

A borítón: **SZLÁNYI LAJOS (1869–1949)** festménye –
Zagyva-parti fűzfák (Aradi Múzeum)

Böszörményi Zoltán

Teraszom korlátja felett kolibri verdesi szárnyait

*Isten megteremtette a világot,
de sohasem mondta,
hogy műve készen,
a titkokat,
a lelkesítő feladatokat,
a tudatot és a lelket,
a megmételtyező kételyt,
az abszolút téridőt,
a csend arkhimédészi pontján eredő
racionalitás univerzumát,
az empirikus tapasztalatra
éhes barangolásokat,
a fogalmakat, a gondolatokat,
a módszereket,
az általános összefüggéseket,
a részleteket,
és ezt a napsütötte
barbadosi délutánt is
ránk testálta.*

*Teraszom korlátja felett
kolibri verdesi szárnyait.*

Ross Károly

Itt vagyok, mehetek?

Több évtizedes tanári munka után, hatvannyolc éves korára nem gondolta volna, hogy épphogy megkezdett nyugdíjas éveit egy alig ötéves kislány felnevelése tölti majd ki. Váratlan esemény érte már a családot, nem is kevés, de ez most új volt. Az iskolai zsongás lassú elcsitultával mindent várt, csak ezt nem. Eladta városi lakását, elbúcsúzott barátoktól, szomszédoktól, leköltözött a Balaton mellé a szüleitől évekkal ezelőtt örökölt egyszobás, nappalis, kertes bungalóba, azzal a szándékkal, hogy megpróbál megvalósítani valamit abból a tervéből, amit iskolai munkája mellett már régóta dédelgett, s amit most egy telefonhívás három perc alatt romba döntött.

Szintén tanár felesége ötvenéves korában elhagyta egy nálánál jóval fiatalabb tanítványáért, ami azt a meggyőződést erősítette benne, hogy akkoriban azért választott rosszul – most már ezt is látja –, mert nem ismerte önmagát. A rossz választás háttérében mindig a hiányos önismeret áll, ennyit legalább megtanult. Egy szem fiát másért hagyta el a felesége, hogy pontosan miért, már sohasem tudja meg, mert a fia autóbalesetben meghalt. Az ötéves Cintiaért ment az óvodába, mikor előzés közben egy indexét nem használó, balra kanyarodó traktor maga alá gyűrte. A kislány anyját, akit nemsokkal Cintia születése után magába szippantotta Nyugat-Európa végtelen munkaerőpiacának sötétebbik fele, még a temetésre sem tudták hazahívni – egyszerűen nem tudták, hol keressék. Másik nagyszülők nem voltak, már a kezdetekkor sem – Cintia anyja állami gondozásban nőtt fel.

Nem tartoztak a példás magyar családok közé, és Tornai szégyellte ezt. Ő maga a tisztelet övezte, békés élet reményében mindig is a közepszerűsége törekedett – még a munkájában is, pedig akár jó tanár is lehetett volna, de öntudatlanul is visszafogta magát –, ám családjának tagjai mintha szándékosan szembe mentek volna e felfogással. Feleségét már rég nem sorolta a családhoz, és a fia feleségét sem, de

a fiát még igen, pedig nem kis ellentét feszült köztük. Megítélése szerint rongy, semmirekellő alak lett a fia, méltatlan egy köztisztviselőben álló középiskolai tanár apához. Sohasem tudta, például, miféle munkát végez a fővárosban, mert meggyőződése volt, hogy hazudik, mint ahogy hazudott abban is, hogy levelezőn elvégezte a kommunikáció szakot, csak épp a diplomáját nem vette át. Mikor megkérdezte tőle, miért nem, azt válaszolta, mert szart sem ér, kitörölheti vele a seggét. És hogy mindez az ő hibája, mert ő terelte efelé a szak felé, ahova feltűnési viselkedésben szenvedő hülye kis picsákon kívül senki sem megy. Tornai védekezett, hogy ő csak diplomát akart adni a kezébe, hogy legyen mivel elindulnia az életben, mire a fia szabályosan körberöhögte. Aztán meg legyintett egyet, és otthagyta.

Egyvalamiért azonban tisztelte a fiát: három évig egyedül nevelte a lányát, gondja volt a ruháztatására, ételmezésére, neveltetésére, úgy, hogy őtőle minimális segítséget sem kért, se anyagit, se másmit, pedig ő többször is felajánlotta. Jó, többször is, épp elégszer ahhoz, hogy amikor a sokadik elutasításban részesült, joggal mondhatta, ő megtett mindent, hogy enyhítsen a gondjain, de ha nem tart rá igényt, nem erőlteti tovább. Amúgy sem lett volna könnyű megoldani a segítség fizikai részét, hiszen kétszáz kilométerre laktak egymástól. Hogy ki költözzön közelebb a másikhoz, arról szó sem esett. A fia jól tudta, hogy ő nem fog, ő meg abban reménykedett, hogy a fia sem.

Így aztán alig ismerte azt a rövid barna hajú, barna szemű, jobbra mosolytalan arcú kis emberi lényt, akinek hivatalos formában most a gyámja lett, s aki augusztus elején, a legforróbb nyári napokban, beköltözött balatoni, ekkor még csak félig felújított otthonába. A kis hálószoba – inkább fülke, mint szoba –, amit dolgozószobának szánt, gyerekszobává avanszálódott, ő pedig kicipelte ágyát a nappali egyik sarkába, aminek folytán kedvenc fotelje és kisasztala kiszorult a tetővel fedett teraszra. A tévét áthelyezte a másik falra, a könyvespolcát az ajtó mellé, a komóddal együtt, ami azt eredményezte, hogy alig lehetett bejutni tőlük a konyhába. Egyáltalán, szinte minden átalakult a házban, minden új értelmet nyert, minden halomba döntötte korábbi terveit, amelyek miatt ide költözött. Igazságtalannak érezte, hogy egy lelkiismeretesen ledolgozott élet után

ezt kapja – beláthatatlan jövőt, soha nem tapasztalt felelősséget. Egy fiút felnevelt, arra sem emlékszik, hogyan, de egy kislány egészen más. És még a volt kollégák, szomszédok sincsenek mellette. Kitől kérhet itt tanácsot? Hisz nem ismer senkit.

De a legnagyobb baj az volt, hogy a kislányt sem. Az első napok szinte teljes egészében az ismerkedéssel teltek.

– El tudnád sorolni a kedvenc ételeidet? Hogy miket szeretsz?

– Igen.

– Mondanál párat?

– Igen.

– Akkor légy szíves, mondd.

– Most?

– Igen.

– Hát... szeretem a Peter's pasztát, Lara pizzáját meg a sajtos hamburgert.

– És olyan... igazi ételt, tudod, olyat szeretsz?

– Nem tudom.

– Rántott hús, sült hús, fasirt, spenót, palacsinta...

– A palacsintát szeretem.

– És a többit?

– A többit is.

– Remek. Mit főzzünk ebédre?

– Nem tudom.

Hálát adott az égnek, hogy megtanult főzni. Igazából a sors kényszerítette rá, de idővel nem sajnálta a konyhában töltött napi egy-másfél órát. Jobban kikapcsolta, mint bármi más.

– Itt most új óvodát kell keresnünk neked, tudod?

– Nem járhatok a régibe?

– Nem, mert messze van.

– Milyen messze?

– Nagyon messze. De van egy nagyon szép óvoda a szomszédos faluban. Oda fogsz átjárni.

– Gyalog?

– Nem, vizlek. Vagy visz a falubusz. Ezt még el kell rendeznünk.

– Hogy hívják az óvónénit?

– Nem tudom. De majd megkérdezem.

Megpróbálta beleképzelni magát a kislány helyébe. Új hely, új óvónéni, új társak – vajon mi mehet végbe a lelkében, a fejében?

– Amúgy meglátod, jól fogod érezni itt magad. Hétvégeken lemegyünk a strandra, fürödhetsz, labdázhatsz, meg amit csak akarsz, van minden. Fagyizni is fogunk.

– Pizza van?

– Igen. Biztosan.

– És hamburger?

– Az is.

– Téged ezután is papának szólítsalak?

– Igen, ha megkérhetlek.

Az első este megkérdezte, miből meséljen neki.

– Apa fejből szokott.

– Hogyan?

– Kitalált egy mesét, és elmondta.

Ezen elcsodálkozott. Hogy a fia meséket talált ki a lányának? Sohasem gondolta volna.

– Én most hirtelen nem tudnék. De van egy csomó mesekönyved, láttam. Válasszunk egyet?

– Hát jó. Válassz.

Kiválasztott egyet. Egy kócoshajú kislány rollerezett a borítóján.

– Ne azt, az uncsi.

– Hát ez? Farkasos.

– Az tök hülyeség. A farkas lenyeli a medvét. Ki hiszi azt el?

– Igaz, az tényleg... itt egy játszóteres. A gyerekek játszanak a...

– Papa, inkább mesélj a nagymamáról. Hol van most?

– A nagymama? Hogy hol van? Nem tudom.

– Hogyhogy nem tudod?

– Miért, te tudod, hol van anyukád?

– Én tudom.

– Na és hol van?

– Valahol... valahol egy másik országban, ott dolgozik, hogy legyen pénzünk.

– Ott... és melyik országban?

- Azt nem tudom, apa nem mondta. De egyszer majd hazajön.
- Ezt is apa mondta?
- Ezt én mondom.

Tornai máris úgy látta, hogy nagyobb kihívás elé lesz állítva, mint gondolta. Azt hitte, egy ötéves gyerek még baba, de már látja, hogy nem az. Ez a gyerek gondolkodik. És olyan kacskarin-gósan, olyan furcsán, hogy alig bírja követni.

Falubusz szedte össze a gyerekeket reggel nyolckor, és vitte át a szomszédos falu óvodájába, de Tornai úgy gondolta, jobb lesz, ha az első napokban ő fuvarozza át a kislányt, és egy darabig ott is marad. A kerítésen túlról, egy árnyas fűzfa törzséhez kuporogva nézte, ahogy Cintia – istenem, mennyire nem illik ez a név ehhez a gyerekekhez, gondolta, de megfogalmazni nem tudta volna, miért – megpróbál barátokat szerezni magának. Szinte a hátára tapadt az inge a szorongástól, pedig még reggel volt, ahogy drukkolt neki, hogy sikerüljön. Valahogy eszébe jutott, hogy neki milyen nehezen ment, mikor az anyja erőnek erejével elcibálta az óvodába, pedig akkor még nem is volt kötelező járni. Félt mindenkitől, a fiúktól azért, mert harsányak voltak és vadak, a lányoktól meg azért, mert furcsán néztek rá, és meg akarták fogni a kezét. Haza is szökött kétszer, de mindkétszer visszavitték. Az anyja nem értette, nem is akarta megérteni, milyen gyerekek a fia. És ez a viszony jellemezte az egész életüket.

Másnap már két barátnője is volt, és az óvónéni azt mondta, megnyugodhat, Cintia remekül beilleszkedett, nem lesz semmi probléma. És azt is mondta, hogy mind érzelmileg, mind értelmileg fejlett kislány, igazán példás nevelést kapott. Tornai a fiára gondolt, meg a valamelyik országban dolgozó anyukára, aki pénzt keres, és nemsokára hazajön.

Vele szemben mégis lassan oldódott a kislány, önmagán meg azt vette észre, hogy néha zavarba jön tőle. Bár még korainak tűnt, de bizonyos jelekből már most érzékelte, nagy hibát követett el, hogy az informatikában lemaradt, s még azt a minimális tudást sem volt képes életben tartani, ami az iskolai munkájához kellett. Kiderült, hogy Cintiának tabletje van, amit az apjától kapott, s amit annak halála óta nem tud használni.

– Kapok tabletidőt? – kérdezte a nagyapját.

– Tabletidőt? Azt... azt hiszem, ahhoz valami jelszó kellene.

Vagy wifi.

– Te nem tudsz adni?

– Én nem. Se jelszóm, se wifim. Mit akarnál játszani rajta?

– Társasjátékot.

– Hát, nagyon sajnálom, de nem tudok segíteni.

– Ki tud?

– Majd keresünk valakit.

Fogalma sem volt, hogy kit. Ki ért itt ehhez? Aztán egészen rövid idő alatt kiderült, hogy az egyik kislány édesapja ért. És pillanatok alatt megvolt a tabletidő. Ettől kezdve Cintia a tabletjén játszott, a nagyapa fellelegzett. De mikor már órák óta előtte kuporgott, felajánlotta, hogy mesél neki.

– Fejből?

– Fejből.

A kislánynak nem tetszett az iskoláról szóló mese. Nagyapja nem merte megkérdezni, miért, mert előre tudta a választ.

– Átmehetek Lucához játszani? – kérdezte Cintia.

– Ki az a Luca?

– A barátnőm.

– Itthon nem jó?

– De jó – mondta a kislány. – De kicsit uncsi.

Este hozták haza, jó későn. Tornai szerint ilyenkor már ágyban kellene lennie egy ennyi idős gyerekeknek.

– Nyár van, nagypapa, még tízkor is világos van – nyugtatta Luca anyukája, egy mutatós, harmincas, szőke hajú nő. Tornai nézte átlátszó fehér ruhába bújtatott alakját, egészségesen lebarapult bőrét, valahol mélyen mégis önmagát látta maga előtt: szinte teljesen kopasz, hosszúkás koponyáját, betegesen megemelt kulcscsontját, idomtalan, öreg testét. Nem akart gondolni semmire, valami mégis megbolydult benne. Cintia, mint aki megsejtett valamit, megfogta a kezét, és bevezette a hosszú kerti úton.

Augusztus vége, az iskolakezdés mindig is különleges időszak volt az életében, gyerekként, felnőttként egyaránt, s mióta nyug-

díjba ment, tapasztalta, hogy öregként is. Most azonban, hogy Cintia óvodába járt, úgy mentek át a nyárból az őszbe, hogy fel sem figyelt rá. Szeptember lett, Cintia nagycsoportos, reggel felszállt a falubuszra, s este ötig nem is látta. Egészséges, mozgékony kislány volt, nem kapott el új csoportjában semmiféle betegséget, egyetlen napot nem hiányzott az óvodából. Este játszottak kicsit – a kislánytól kérdezte meg, hogy mit, meg Luca anyukája adott időnként ötleteket –, vacsorát főztek, fürdetés, fektetés. A mesébe megpróbált némi tanulságokat is beleszőni, de a kislány, mintha csak átlátott volna rajta, nem kért az erkölcsi prédikációkból.

– Hogy ne hangoskodjunk? Az Annamari sose hangoskodik, és mindenki hülyének nézi, mert azt hiszik, hogy hülye. Pedig nem is az.

– Én úgy értettem, hogy ne hangoskodj, hogy... hogy az Annamari is szóhoz juthassanak.

– Nem értem.

– Semmi baj.

– Papa, apa már soha nem jön haza, ugye?

– Apa már nem.

– És anyu? Ő mikor jön?

– Azt én nem tudom. Egyszer majd, talán.

– És akkor hogyan talál meg engem?

– Majd írunk neki.

– Jó.

Az elhatározás, a nagy álom egy etimológiai szótár összeállítására lett volna szülőfaluja és szűk környezete sajátos nyelvjárásának szókincséből, melyekből már egy egész noteszra való gyűjteménye volt, de az igazi munka még csak most kezdődött volna. Olyan munka, ami asztali kötöttséget, figyelmet, elmélyülést kíván, és persze rengeteg kutatást, amit meg – nem bízott az Internetben – könyvtárban szándékozott végezni. De most, hogy itt volt vele Cintia, ez az egész háttérbe szorult, és nem értette, miért. Nyolctól ötig lett volna ideje bőven, ha másra nem, arra biztosan, hogy begépelje az egészet a számítógépébe, elgondolkodjon szerkesztési, formai kérdéseken, hogy legalább azt lássa, mennyiségileg mire számíthat. De valami megbénította,

és tudta, hogy mindez a kislánnyal kapcsolatos. Soha életében nem nyomasztotta ennyire semmi, még a saját fia felnevelése sem. Most érezte át a fia helyzetét – dolgozni és gyereket nevelni, egyedül, nem kis teljesítmény. De ezt az elismerést sohasem adta meg neki, és ez hiba volt.

Cintia egyre gyakrabban kéredzkedett át Lucáékhoz. Másfél utcahossznyira laktak, forgalom semmi, Tornai a végén már azt is engedte, hogy egyedül menjen, a rollerjével. A sarokig elkísérte, onnan meg figyelte, ahogy Luca és az anyukája a kapujuk előtt fogadja, miközben neki integetnek. Zavartan visszaintett, mintha nem is neki szólt volna az üdvözlés.

Várta, s egy kicsit rettegett is tőle, hogy Cintia mikor hívja vissza a barátnőjét, de mindig csak Cintia ment. Furcsállotta, egyben meg is könnyebbült, mert félt, hogy a két gyerekkel nem igazán tudna mit kezdeni. De azért csak nem hagyta nyugodni a dolog – nem akart udvariatlannak látszani, főleg Luca anyukája előtt nem.

– S te mikor hívod át a barátnődet? – kérdezte a gyerektől.

– Miért, szabad?

– Miért ne szabadna?

De Luca csak nem jött, sőt, az következett, hogy Cintia kikönyörögte, hogy a hétvégeken Lucánál aludhasson.

– Mi jó van abban? – értetlenkedett a nagypja. – Hiszen itt van a saját ágyad. Idegen ágyban aludnál?

– Nem idegen. Luca a barátnőm – válaszolta Cintia.

Tornai nem tehetett mást, mint hogy szombat reggel becsomagolta a gyerek ruháit, készített pár szendvicset, szörpöt töltött a kulacsába, és útjára bocsátotta. Luca anyukája vasárnap este hozta haza a kivirult, de holtfáradt kislányt. Nagypja a két nap alatt mást sem csinált, mint bénultan mászkált a kertjében, és tépdeste le a rózsabokrok és a leanderek túlérétt, elhervadt virágait.

Eljött a karácsony is. Tornai arra gondolt, elviszi a Cintiát egy szállodába, ne vele unatkozza végig az ünnepeket. Talált is egy megfizethető négycsillagost Zalakaroson, messze sem volt, és gyerekprogramok tucatjait ígérte a honlapján. Mielőtt lefoglalta volna, elújságolta a gyerekeknek.

– De Lucáék itthon lesznek karácsonykor – mondta Cintia.

– Azok a Lucáék, mi meg mi vagyunk – hergelte magát Tornai. Cintia nem értette.

– Akkor át sem mehetek hozzájuk?

– Figyelj ide, Cintia. A karácsonyt általában otthon töltik az emberek.

– Akkor mi miért megyünk szállodába?

– Azért, mert... ott sok gyerek lesz és biztosan jól fogjuk érezni magunkat.

– De akkor anyu hogyan talál meg?

– Anyu?

– Ha hazajön. Karácsonyra biztosan hazajön.

– Én nem hiszem, hogy hazajön.

– De! Hazajön!

– Hát jó, itthon is maradhatunk.

– És akkor átmehetek Lucához?

– Igen. Átmehetsz.

De, mint hamarosan kiderült, Lucáék is hotelbe készülődtek. És Cintiát is magukkal akarták vinni.

– Lefoglaltunk egy családi apartmant, Cintia is bőven elférne nálunk – hívta fel Luca anyukája. – A két kislány elválaszthatatlan, maga is látja, Luca már hetek óta azon sír, ha Cintia nem megy, akkor ő sem.

– Mit mondhatnék erre?

– Igazán nem szeretném, ha maga egyedül maradna, de...

– Én már évek óta egyedül vagyok karácsonykor, nem tragédia. Ha tényleg komolyan gondolják, és Cintia is menni akar...

Kivágott a kertjében egy kis tuját, feldíszítette, ajándékot rakott alája – édességet, pólókat, pizsamát, új kulacsot –, és várta, hogy Cintia hazajöjjön. De a gyerekek olyan jól érezték magukat, telefonálta az anyuka, hogy két nappal meghosszabbították a foglalást, ugye nem baj? Nem, persze, hogy nem baj, mondta Tornai, és átrendezte az ajándékokat. A kulacsot rakta előre, mert ott sokkal jobban mutatott.

Varga Melinda

Fohász

*Templomot építetek
égből, földből és levegőből,
élénk madarak rajából,
zölden serkenő fűből,
száraz gallyak ujjából
kipattanó rügyből,
kutyák ugatásából,
őzek lábdobogásából.
Kereslek, Uram,
amikor naponta sétálok a völgyben,
és a délutáni tájat csodálom,
fürkészem óvó tekinteted,
amikor esténként
összecsuclok a terhek alatt.
Mellkasomban erős szűrást érzek,
mintha malomkő ülne szívemen,
szürke gomolyfelhőigék tornyosulnak,
jégszínű jelzők lakják be a mondatokat.
Hozzád fohászkodom, Uram,
csitítsd haragom,
legyek olyan,
mint a levegő,
az ég,
a fű és
a fák,
a madarak,
a kutyák,
az őzek,
a Nap és
az őt követő árnyék.*

Juhász Zsuzsanna

Nem írok, csak kiszólok

Most csak kiszólok. Nem írok. De muszáj. Ahogy az a dél-amerikai vagy milyen gyógyító, aki unja, de csinálja. Állítólag benyúl a hasba, és kivesz ezt-azt, eligazít. Vagy csak ezt vizionálják a betegek. És az orvos nem csinál semmit. Vagy csak nyomogat, bőrt csippent, és akkor azért tényleg csinál is valamit.

A pénzéért. De nem a pénzért csinálja. Sőt, inkább ő adna, hogy hagyják már békén, ne özönöljenek hozzá a betegek. De özönölnek, mert amit csinál, vagy nem csinál, az hat. A betegei meggyógyulnak.

Viszont az tuti, hogy unja, de tudatában van az elhivatottságának. Vagy felkentségének, hogy ő, és csak ő, aki gyógyítani tud. Bár lehet, hogy a háza van valami mágneses centrumban. Vagy a levegő jó. Vagy a barna szeme delejes.

Már ha barna szeme van. De delejes, az biztos. Viszont unja, nagyon unja már a felkentséget, és gyógyít ugyan, de a szeme a tévén van. Mert ennyi jár neki is, és legalább a meccset megnézi.

Ahogy nekem is a szemem olykor a tévén. De írok, vagyis kiszólok olykor, mert úgy látszik, én is el vagyok hívva. De hová, és ki által, nem tudom.

Viszont azt tudni akarom, mire ez a nagy hirtelenség. Ez a nagy érdeklődés az esetleges, még gyógyítható méhnyakrákos nők iránt.

Hogy menjünk, és lehetőleg egy hónapon belül. Önként, demokratikusan, azaz tisztázva, hogy mi és miért történik a nőgyógyász rendelőjében. S hogy ez, mindez természetesen ingyenes.

Mert mi a fene, de kapósak lettünk! Csak nincs baj a férfiakkal? Hogy rossz a statisztika, az ő statisztikájuk? Hogy általában az özvegy férfiak az istennek se tudják összetartani a családot, és rövidesen hárman-négyen mennek három-négyfelé? S az anya halálával se apa, se testvérek nem nagyon maradnak? Hogy az öz-

vegy férfi, ha újránősül, rosszabb lesz, mint egy vadul kamaszodó kamasz? Rosszabb, mint egy klimax tüneteivel alaposan sújtott nő? És naná, hogy hamar elüldözi maga és gyermekei mellől a legszelídebb nőt? Még a Szűzanyából is fúriát csinálna? Hogy a férfinemű özvegyek olykor hosszan, és szinte szívesen gyászolnak? És fenéig ürítik a felejtés poharát, nap mint nap, évekig?

Hogy előbb-utóbb szétcsúsznak a gyerekekkel, de főleg a háztartás millió apró gondjával magukra maradt férfiak? Mert nem szeretnek pepecselni, képtelenek belemerülni a részletekbe. Mintha nekik az otthonlét bozótharc lenne, muszáj nekik néha kinézni, át a bozót fölött.

Hogy van-e, és hol van az ellenség? Őrző-védő képességük, hajlandóságuk kiapadhatatlan. Mintha karjukhoz, éberségükhöz folyton keresnék a tárgyat. A legyőzni valót, az odútól el-, a gyerekektől elterelni valót. Nekik a stressz a nyugi, nekik a hosszú nyugi az igazi stressz.

No és a menésvágy? Az egészséges kíváncsiság és tudásvágy, ami csipkedi a férfiak fenekét, de most már hál'isten a nőket is? Ha hagyják, ha nem hessegetik el? Azzal ugyan mi lesz, ha a nők többsége nem vállalja az anyahajó szerepet, ha nincs, aki tegyen a tűzre?

S akkor, így nézve, nagyon is megéri, nagyon is olcsó a szűrés. A méhnyakrák korai felfedezése. A nő, a feleség, az anya biztositása a család, családok számára. De akkor miért csak most, és eddig miért nem?

Ugyan miért is nem derült ki eddig, hogy olcsóbb egy nő, mint három-négy szétfelé igyekvő egyed a társadalomban?

És mi lenne az anyanyelvvel anyák nélkül? Milyen lenne az anyaföld anyák nélkül? Bábeli zűrzavar lenne, határok nélküli, összevissza dobált rögök lennének, amiken fű se terem.

Hát ilyen olcsó lenne mindez itt? Ilyen keveset érő? Ilyen kis szóra sem érdemes semmiség az anyaméh? S még értéktelenebb az oda vezető út, a méhnyak?

Hogy én is csak kiszólok érte. Nem írok, csak kiszólok, mert közben nézem a Story 4-et. Tévét nézek közben, mert unom,

mélységesen unom a saját politikai érdeklődésemet. De felháborít, felkorbácsol a szociálpolitika elferdültsége. Ez a pederasztá (lóbaszó) egyezkedés a nőekkel. Pusztán érdekvezérelt, költségcsökkentő voyeurizmus, férfi-kukucska a nők méhébe.

Ez a nőtiszteletnek álcázott félelem, hogy egyszer beszippant, elnyel, megrág és aztán kiköp.

Minden ellene elkövetett tettért, minden fizikai és szóbeli bánásért. Minden női nemi szerv elleniségért cserébe, az idők kezdetétől.

Mióta az ember képes megkülönböztetni a nemi szerveket. Mióta a férfi képes rá. És fél, fél tőle, de attól jobban fél, hogy egyszer semmiféle férfiszervet nem vesz be, és nem ad életet többé.

S akkor jobb nekem a tévét nézni közben. Miközben kiszólok, mégis.

Ilyés Krisztinka

Újabb képmások

*Izzad Isten tenyere,
amikor lenéz, rád gondol:
újabb képmásokat hajít
neked az égből – határozz
meg újabb esztendőt és újabb
korszakot: eszményt csinálj
a múlt sarából, tanítsd a holdat
jövendölni, a létezés jelen-
idejében ébredj.*

*Túl sok az emberi lény,
Uram, nem lehet csodákat
tenni, nem erre teremtetted
e bolygót, a születés és
halál keresztjátékában
mindenki megbolondul
egy kicsit, tudod Te jól,
a paradicsom sem tartott sokáig,
ők egy másik játékot játszanak,
nincs hová lépnem, uram,
utam bevégeztetett.*

Az idő és a lélek I.

*Ledarált időben a lélek
meséli az itteni életet:
bús a fennvaló, apró
kavicsok gördülnek a
hegygerincen – nincsen
miért itt élni, nincs itt
semmi, amiért kitalálták,
a teremtés is csak egy játék volt,
kiszületni a világból, az a szép,
duruzsolják a méhek,
fussunk, mielőtt elkapnak,
szürke a nyár idelelt –
a hajnalhasadásban
egybeérünk az idővel.*

Az idő és a lélek II.

*Felszabadult lélekben az idő,
mesél egy távoli életről:
nem élet az, csak létezés,
nem lehet számolni a perceket,
s ha lehetne is, nincs értelme,
a halálban az a szép, nem kell
futnod magad elöl, minden körbeér,
mint Jónás a bálna hasában:
a magány új ruhát ölt fel magára,
elhagyja a csónakot a tengerért.*

Csikai Gábor

Tavaszi 1945-ben

1944-ben Szent Szilveszter napján, a hálaadási misét követően a halantabányai templom előtt összegyűjtötték a helyi, a hanságszéppusztai meg a gazdagerdei leventéket (lehetek vagy százan), és Sándor Imre, a parancsnokuk tartott egy szép beszédet arról, hogy most elviszik őket Németországba, ahol kiképzést kapnak, majd hazatérve felszabadítják a falujukat meg az egész országot az egyre közeledő Vörös Hadsereg rémuralma alól. Ezt követően gyalogszerrel megindította a menetet észak felé, ahonnan aztán később néhányan vissza sem tértek, néhányan meg évek múltával keveredtek haza az orosz, míg a szerencsésebbek az amerikai fogságból.

A még szerencsésebbek közé tartozott Koós Vencel, mert akkortájt, mint afféle 16-17 éves kölyök, éppen kiskocsisként szolgált a gazdagerdei papi uradalomban, így neki nem gyalog kellett elindulnia, hanem alá tettek egy szekeret, ami elé befogtak két lovat, és így ő kényelmesen üldögélve szállíthatta a társai csomagjait. Abban azonban már kevésbé volt szerencséje, hogy a szekeret és az egyik lovat is apjától, Koós Pétertől rekvirálták el (többek között azért is került Vencel a kocsira, mert ismerte az állatot), míg a másik hátast az öreg Walter Endrétől szerezték. Ez okból ültették a bakra Koós mellé Walter kisebbik fiát, Danit, akivel tehát kettesben (ha a két lovat is emberszámba vesszük, ahogy akkoriban tették, négyesben) indultak meg a „nagy felszabadító hadjáratra”.

Első nap a menet el is jutott egészen Lébényig, ahol mindenféle házaknál szállásolták el őket, és Vencel meg Dani pillanatok alatt el is aludtak a nagy fáradtságra. Sokáig azonban nem tudtak pihenni, mert éjjélben hatalmas fegyverropogásra meg durrogásra riadtak fel, ezért úgy, ahogy voltak, gatyában, ingben ki is törtek a szállásukról.

– Mi az Isten van itt, máris ideért a front? – kérdezte riadtan Koós az ugyancsak kirohanó gazdát, aki azonban csak legyintett egyet erre.

– Fenét! – válaszolta az öreg. – Német tiszték vannak elszállásolva a községházán, azok ünneplik az újesztendőt.

– Na, hát sok örömük nem lesz ebben az új évben, az a gyanúm – közölte Dani, mire az öreg csak bólogatott.

Reggel aztán a leventemenet folytatta útját, és hamarosan el is érték a magyar–osztrák határt. Itt meghallgattak egy újabb nagyszerű beszédet arról, hogy micsoda fényes jövő is vár rájuk, mikor kiverik a vörös veszedelmet az országból, de a legtöbbjük már csak keserűen nevetett ezen, és egy marék hazai földet tett a zsebébe azzal, hogy ki tudja, mikor látják legközelebb a szép Magyarországot. Aztán folytatódott a menetelés még egypár napig, egészen addig, míg el nem jutottak Linzbe. Itt az egész csapatot elhelyezték egy táborban, majd egy-két héttel később csaknem mindenkit bevagoníroztak, és még nyugatabbra szállítottak. A hanságszéppusztaiak és környékbeliek közül lényegében csak Koós Vencel meg Walter Dani lett a kivétel ez alól, mivel ugye ők jöttek a lovakkal, ezért maradtak is velük. Úgy nagyjából két hónap elteltével aztán azt a meglepő parancsot kapták, hogy induljanak haza a lovaskocsival, mert otthon nem tudják elkezdni a tavaszi munkákat. A többi sorstársukkal együtt 3-4 kilométer hosszú menetben indultak meg hazafelé, és még a könnyeik is kijöttek, mikor újra magyar földre léptek. Innentől aztán egyre többfelé mentek széjjel, és Óváron már szinte magukra maradtak, ráadásul itt még baj is lett, mert, alighogy beértek a városba, elébük állt egy főhadnagy:

– Hová tartanak ezzel a szekérrel, fiúk? – kérdezte hetykén.

– Jelentem, hazaküldtek minket Halantabányára, hogy legyen otthon ló a tavaszi a munkákhoz!

– Na, hát arra nekünk is kellenek állatok – közölte a tiszt, majd Koósék felé intett: – Szálljanak csak szépen lefelé, aztán jelentkezzenek az óvári leventeparancsnokságon további utasításért!

Na, az volt az a pillanat, mikor Koós Vencelnek végleg elege lett az egész háborúsdiból, úgyhogy a dühében sapkáját a földhöz csapta, és csak annyit mondott:

– Jelentkezzen a rossebb! Menjünk haza a francba!

Walter még vacillált pár pillanatig, mert ez azért mégiscsak azt jelentette, hogy dezertálnak, aztán úgy döntött, üsse kő, ő is hazamegy, úgyse tart már sokáig ez a randa világ. Így gyalogszerrel megindultak dél felé, arra, amerre Halantabányát sejtették. Moson alatt átvergődtek a felolvadt, agyonázott földeken, és valami Krisztinamajorban vagy hol kötöttek ki. Itt megint egy német katona pattant elébük, de ez annyival veszedelmesebbnek tűnt az óvárínál, hogy egy hatalmas vérebet vezetett kötélen. Persze ennek is az volt az első kérdése, hogy merre tart két fiatal leventekorú ezeken az úttalan utakon, de szerencsére ekkorra már régen készen álltak a meséjükkel:

– Idesapánkat viszik a frontra Óvárról, neki hoztuk a csomagját!

Úgy tűnt, elég hitelesen sikerült előadni a történetet, mert a katona útjukra engedte őket, Koósék meg villámgyorsan be is zörgettek az uradalom legszélső házába, ahol a gazda megszánta és beengedte őket a marhaistállóba. Azonban itt sem sikerült nyugalmat találniuk, mert egyszer csak berontott hozzájuk az intéző:

– Az anyátok úristenit! – köszöntötte őket illendően. – Ti meg honnan gyöttetek?

– Óvárról, intéző úr, apánk megy a frontra, oda vittük a csomagját!

– Hol van a parancsotok?

Walter nagy szerencséjükre most is gyorsan kapcsolt.

– Kiesett a zsebemből itt a mocsárban, oszt szétázott!

– Szép egy firmák vagytok, tőlem aztán dögüljete meg! – háborgott az intéző, és ki is vágatott, Koósék meg elkezdtek tanakodni, mitévők legyenek. Sokra azonban nem jutottak, mert pillanatokon belül megjelent az öreg, aki beengedte őket:

– Menjetek innen gyorsan, aranyos fiaim, mert ez a bűdös intéző vagy a csöndőröket hívja, vagy a katonákat, aztán agyonlődöznek titeket!

Nagy sebesen ki is menekültek Krisztinamajorból, és megint árkon-bokron keresztültörve eljutottak Lébényig. Itt éppen a vasútállomásnál bukkantak ki, ahol nagy szomorúsággal vették észre, hogy németek rakodnak a vagonokba, meg az egész falu tele van velük, így elképzelésük se volt róla, hogyan tudnának úgy átjutni Sövényház felé, hogy ne vegyék észre őket. A szerencse azonban ismét melléjük szegődött, mert egyszer csak egy öreg jött arra egy megrakott szénásszekéren.

– Egyet se féljeteK, átviszlek én benneteket! – mondta a fiúknak, majd bedugta őket a széna alá, aztán ahány katona csak megállította, mindnek elmondta, hogy a Sövényházon állomászó bajtársak lovainak viszi a szénát felajánlásba, úgyhogy mindenütt csak intettek neki, hogy menjen tovább. Jó darabig zötyögtek a szekér aljában Koósék, úgyhogy sejtelmük sem volt, merre járhatnak, mikor is beértek egy faluba, ahol az öreg lelököste őket, és villámgyorsan el is hajtott.

– Na, most hol a rossebben vagyunk? – kérdezte Walter, de Koósnak nem volt ideje válaszolni, mert az egyik házból kitört egy öregasszony, és azonnal kiabálni kezdett:

– Ferbiszdu, vaszmasztdu?

Erre Koós riadtan fordult a barátja felé:

– Te, Dani, ezt itten németül gagyog! A bűdös parasztja visszavitt minket Ausztriába?

Az öregasszony azonban megnyugtatta őket:

– Nix Ausztria, Sövényház! A hátár noh ajnhundert kilométer!

– Mégiscsak Sövényház! – sóhajtott fel Walter megörülve az információnak. – Hát akkor mindjárt otthon vagyunk!

Gyorsan elvágattak Szapud felé, és egy-két órán belül már Gazdagerdön is voltak, de Halantabányáig már nem jutottak el, mert persze pont arra ette a fene a helyi leventeparancsnokot.

– Walter! Koós! Ti meg mi a francot műveltek itt?

Koósnak elég gyorsan világos lett, hogy az „idesapámnak vitünk csomagot Óvárra” mese itt nem fog működni, mivel Sándor Imre pontosan tudta, hogy az öreget el se vitték a frontra. Így aztán szépen elmesélte az eddigi kalandjaikat, azt a részt persze

gondosan kihagyva, hogy az óvári parancsnokságon kellett volna jelentkezniük. Helyette inkább azt mesélte: a tiszt hazaküldte őket, hogy jelentkezzenek otthon, de ezzel nem igazán sikerült meggyőzniük Sándort.

– Szerintem meg elvitték a szekereket meg a lovaitokat, ti meg dezertáltatok – háborgott a parancsnok. – Ezért a hadbíró-ság agyon is lövethet benneteket!

– De hát nem tettünk semmi rosszat! – replikázott Koós.

– Persze, hogyne! – mondta gúnyos hangon Sándor. – Azonnal menjetek be a győri parancsnokságra, ott majd eldöntik, mi lesz veletek!

– Legalább lemosdani meg átöltözni hadd menjünk haza!

– Jól van, de aztán egyből irány Győrbe! Ha alkonyatkor még itt talállak benneteket a faluban, én intézem el nektek a hadbíró-ságot!

Így aztán hazamentek, lemosdottak, átöltöztek, és Péter anyja, Dányi Mári meg a Danié, Szirmai Eszter még nagyobb sírás-rívással engedték csak útjukra őket, mint mikor pár hónapja nyugatra vitték a leventéket. A két fiú meg mindenféle rémlátások közepette beballagott Győrbe, de abban egyáltalán nem voltak biztosak, hogy haza is fognak onnan jönni. Beértek a városba, bementek a parancsnokságra, ahol remegő lábakkal álltak meg a főhadnagy előtt, aki azonnal kérdezgetni kezdte őket:

– Kik vagytok?

– Koós Vencel.

– Én meg Walter Dániel.

– Honnan jöttetek?

– Jelentem, most Halantabányáról, egyébként eredetileg Linzből.

– Ki küldött ide benneteket?

– Sándor Imre, a halantabányai leventeparancsnok.

– Ez csodálatos. Hát nektek még az anyátok szoknyáján kéne ülni, nem háborúsdit játszani! – azzal a főhadnagy behívatott egy őrmestert, és azt mondta neki:

– Ezt a két kölköt most kiviszi a főút mellé, megállít egy teherautót, ami Sopron felé megy, ha német, ha magyar, ha orosz! Az-

tán a sofőrnek megmondja, hogy ezeket Hanság széppusztánál rakja le!

A tiszt a titkára felé fordult:

– Maga meg írjon egy parancsot, hogy Koós Vencel és Walter Dániel leventéket Halantabányára rendelem a tavaszi mezőgazdasági munkálatok elvégzésére!

Ezután a fiúkhoz szólt először egész kedvesen, majd katonás hangon:

– Ezt a parancsot csak mutassátok föl, ha valaki zargatna benneteket! Most pedig takarodjanak a szemem elől, mielőtt meg gondolom magam!

Nem kellett kétszer mondani Koóséknak, gyorsan magukhoz vették a parancsot, és az őrmesterrel már indultak is a főúthoz, ahol aztán a katona leintett egy teherautót, s ők felugrottak a platóra. A kocsi megindult kifelé a városból, Koós Vencel és Walter Dani pedig csodálkozva nézték az út menti fákat, mert eddig fel sem tűnt nekik, milyen szépen virágba borultak, és hogy a háború tépázta földön újra, csak azért is megindult az élet.

Dimény H. Árpád

vissza a Földhöz

*én is arcon ütném azt
aki a beteg feleségemen élcelődik
és minden bizonnyal
kíméletlenül ütném-rúgnám
akár vérbe is füröszténém azokat
akik szeretteim életére törnek
és mindig lenne valaki
akit valamiért...*

*de ki emel öklöt
bár hangot
a mezei pacsirtákért
a parlagi pityerért
vagy a sárga billegetőért?
eltűnnek mint a
tövisszúró gébics és a karvalyposzáta?
mint a felszántott árokpartok mezsgyéek
a vízvezető csatornák a mezővédő erdősávok
a kiirtott cserjések bokrosok?
hol fészkel a cigánycsuk
ha eltűnik a magaskórós árokpart?
mi lesz a rozsdafarkúval
a seregéllyel a pacsirtával
és hová tűnt
a szürke betonházak közül
a sok háziveréb?*

*és mi lesz a fákkal
ezekkel a zöld teremtményekkel
amelyekre sosem figyelünk
csak elsétálunk mellettük*

*tudomást sem véve a létezésükről
holott a fák és a madarak
ismerik csak az álmodót
az eget fölöttük a földet alattuk
számukra e kettő között
nincs távolság csak mélység
látják a vizet
amely nem ismétli önmagát
miközben mi
csak a saját világunkat látjuk
és azt hisszük
ennyi az élet*

*egy poszáta hullámokat vet fölöttem
halként ficáncol
úszik a szélben
mindeközben a patakban
egy villámkeszeg pörög
a víz gyűrűjében mintha repülne*

*de mi a lent és
mi a fönt?*

*a kis madarak mellkasában
ott dobog a megszámlálatlan napfelkelte
az izom amely a vért pumpálja
a vörös zenére
és tudják hogy a Nap
csak hazudja
hogy a világunk szép*

*mi pedig elhisszük neki
és együtt forgunk a Földdel
néha visszatartva a lélegzetünket
és talán az elménk okolható*

*hogy nem tudjuk elfogadni
hogy egyszer csak
eltűnünk a távolban*

*talán ezért szeretiünk
mindent megfesteni
megzenésíteni megírni
többnyire hazugságokat*

*hogy minden rendben lesz
az emberlakta Földön*

*holott már az elárul
mindent róla
hogy ember lakja*

a tapasztalatlan könyvtárlátogatóknak

Alberto Rios után szabadon

*egy könyvtárba betévedni, csak úgy,
botorság. ha mégis, légy hát résen!
nem egy szupermarket, nem ténfereghetsz céltalanul,
bár innen sem jössz ki üres kézzel, az biztos.*

*ha nem tudod, mit keresel, a polcok között sétálva
olyanná válik, mint egy kisállat-kereskedés.
csak néznek rád a tiritarka borítójú
regények nagy kerek szemekkel.
már-már ugranának az öledbe, mind játékos,
és mindenik magára akarja vonni a figyelmed,
engem, engem vigyél haza!*

*ahol a fények is halványabbak, tudd,
ott sorakoznak a szigorú tekintetű,
bizalmatlanul várakozó, sokszor csalódó
keverékek, őrzik pedigrés elődeik büszkeségét,
a szótárak, szakkönyvek és ott feszengenek kimérten az
izmos-vaskos üzleti szaktanácsadást
hirdető önmegvalósító-bestsellerek.*

*csak csínján a bizalmadat elnyerő kötettel,
mert amint elfordítod az első oldalt, rögvest
ott találsz magad a civilizáció csemegeboltjában,
ahol a frissen őrölt kávé és a vanília
péksütemények illata lengi be a tudást,
minden kép és szó téged szólít,
hozzád beszél, delejez.*

*lehengerlőbb, mint a legészbontóbb
árengedmények, mindenik egy világot kínál,
új életet, lakhatást, megoldást. ez az egész hely
egyetlen nagy üvegborítás, betonból épült könyv,
benne az életünk hosszú történetével,
annak minden veszélyével. ezért mondom,
vigyázz, mert ha oda egyszer betérsz,
többé már nem jössz ki onnan
ugyanúgy.*

aztán örökre elveszett

*rövidül a mezei sétánk
ma hamarabb fekszik a viseltes nyár
erősödik a kései repce vizeletszaga
szólítgatom míg végül
már a pániktól és a sok kiabálástól
a hangom is utánaered és nem tér vissza
nem hallok ismerős lihegését
közeledni és nem látom suhanó
fekete bundáját a sárga hullámok között
felém úszni*

*hazaérve megkönnyebbült sóhajjal nyugtázom
hogy nem szaggatták szét a juhászkutyák
nem gázolta el valamelyik örült száguldozó
ott rohangál nyüszít fel-alá a kapu előtt
majd amint meglát szinte lever a lábamról
ugrál aztán amíg szidom szégyenlősen
hajtja le borzos fejét*

*csak nézem ahogy a lábai reszketnek
kitartóan felém nyújtott mancsát
ahogyan bocsánatért könyörög
és az öröm ott rohangál körülöttem
szinte ver le a lábamról
lefekvés után megkönnyebbült
elégedettséggel osztjuk-szorozzuk
a történeteket majd te mondod ki
ha mindennap így veszne el
én lennék a legboldogabb*

egyéjszakás kaland

*a pénz reggel kioson mellőled
lelép cigiért vagy vekniért
aztán tesz rá visszajönni
és rossz az első cigi íze
émelyítő mint az olajon piritott
kenyérére amin napokig élsz
szinte éhesen mindig
melóba indulsz majd kurzusra
majd fordítva és azok lelkesedésével
várod a fizetésnapot akik
kilométereket utaznak vízért
egy olyan településről ahol még
kút sincs azért hogy úgy élhess
két három napig mint a többiek
söröket fizetsz taxival furikázol
hogy aztán a vacak albérletbe
amíg az olaj melegedik és
rágyújtasz arra gondolhass
ihatnál vörös bort sült csirke mellé*

Polgár Vera

Szegény barbárok

Egy padon ültek. A kenyér már elfogyott, a kés hegyéről szedgették le a megmaradt szalonnadarabkákat. A műanyag szatyrot a cipőjük orrával támasztották, hogy fel ne dőljön. Abban volt az egész vagyonuk. Cipelték magukkal szállóról szállóra, lépcsőházzról lépcsőházra, padról padra. Néha még abból a kevésből is, amijük volt, elloptak valamit valakik, és olykor ők is elloptak valamit valahonnan. Zsemlet, almát, bevásárlókocsit. Egyszer egy kölyökkutyát is elkötöttek egy élelmiszerbolt elöl, de másnap visszakötözték az oszlophoz, mert egész éjjel nyüsztett. Örült a gazdája, ők meg odapattantak a férfi mellé, mondták neki, hogy ők találták meg, a téren kódorgott. Kaptak ezer-ezer forintot. Ennyi van nálam, csak tejért meg kenyérért ugrottam le ide a boltba, szabadkozott a férfi, míg ölelgette a zsemleszínű ebekékét, majd legközelebb kipótolom, uraim, tette hozzá, de soha többet nem járt arrafelé.

- Emlékszel a kutyás faszira?
- Mi van vele?
- Nem gyűtt a lóvéval. Tartozik. Hallod? Nekünk tartozik...
- ...hogyan megtaláltuk a kutyáját...hö, hö...
- ... amit elloptunk...
- Hát, ja...

Röhögtek.

Még egy darabig üldögéltek a padon, aztán összeszedték a cókmojkukat, és elkotródtak a térről. Baktattak a szálló felé, ahol mindenféle emberek húzták meg magukat. Akadtak olyanok, akik valamiféle alkalmi munkát vállaltak, amíg bírták, de a többség inkább ilyen-olyan segélyből, kéregetésből, seftelésekből tengődött. A két férfinak is volt munkája egészen addig, amíg be nem fuccsolt a sertéstelep, és már nem volt szükség ganajozókra. A közös sors összefűzte őket, most együtt próbáltak boldogulni

a fővárosban a nyolc elemjükkel és a félbehagyott szakmunkás-képzőből megmaradt hézagos ismereteikkel.

Míg caplattak a szálló irányába, rugdosták az összefagyott, sáros hódarabokat, eldobált sörösdobozokat, az épület felé vezető úton egyre sűrűsödő szemetet. Egyszerre pillantották meg egy buszmegállóban a járda szélén heverő pénztárcát.

– Nézd má’! Egy buksza vagy mifene ez! – mondták csaknem egyszerre.

Egyszerre hajoltak le, összeért a kezük a sárrá taposott hóban. A fiatalabb fickó fürgébb volt, felkapta a tárcát, és a lámpa alá sietett vele, ott nyitotta ki. Két húsz- meg egy tízezres volt benne, hat buszjegy és pár fémpénz, harmincöt forint. Szakszerűen kibelezte a tárcát, aztán behajította a szemetesbe.

Mire a társa odaért mellé, begyűrte a zsebébe a papírpénzeket, csak a buszjegyeket és az aprót szorongatta a markában.

– Mennyi vót benne?

– Sok. Urak leszünk ma, bazmeg.

– De mégis, mennyi?

– Sok. Busszal megyünk. Van jegyünk.

Aztán mégsem szálltak fel. Éhesek voltak, reggel óta kóboroltak, valaki munkát ígért nekik egy építkezésen, napközben ide-oda küldözgették őket, végül nem lett belőle semmi.

A szálló közelében levő kisbolt már zárni készült, a tulaj a redőnnyel bajlódott, gyorsan beugrottak, de aztán ki is jöttek hamar, nem találtak semmi kedvükre valót. Elmúlt nyolc óra, a köd hirtelen leereszkedett, felfalta a házakat. Sűrűn gomolygott a novemberi sötétség, csak a benzinkút felől látszott fény, hát arra mentek. Gyanúsán méregette őket a testes kiszolgáló, és csak akkor ütötte be a két rántothúsos szendvics árát a gépbe, amikor kezébe vette a tízezerest, és átvilágította a bankjegyzvizsgáló szerkezettel.

Élvezettel falták a húsos zsemlét az utcán. Mire a kocsmához értek, már lenyelték az utolsó falatot is.

A kocsmában a szokásos társaság támasztotta a söntéspultot. Reményvesztett emberek voltak valamennyien, olyanok, akik már régen elengedték minden vágyukat, egyik napról a másikra éltek.

– Mindenki a vendégünk a következő körre! – rikkantotta a fiatalabb férfi a második korsó sör után.

– Úgy van! Mindenki! – kiáltotta a másik.

– Mi van, megnyertétek a lottó ötöst? – kérdezte a kocsmáros, míg töltögette a korsókat.

Nem feleltek.

Az idősebbik férfi már a harmadik korsó sörnél tartott, hozzá pálinkát is ivott, amikor kiabálni kezdett.

– Gazdagok lettünk. Értitek? – Körülnézett. A többiek letették a poharat, a csapos érdeklődően rákönyökölt a pultra. Mindenki elhallgatott. – Kúúúrva gazdagok.

– Hallgassá' má' – szólt rá a barátja. – Inkább igyá'!

– Most mi van – lökte mellbe a férfi –, láttam a húzasokat...

Meg kellett kapaszkodnia a söntéspult peremébe. Kis szünet után folytatta.

– Tele van pénzzel ez itt – mutatott a fiatalabb férfira. Kásás volt a hangja, lehajtotta az utolsó korty sört, aztán még a maradék pálinkát is felhajtotta. Bizonytalanul lépett két lépést előre, majd megállt a társa előtt. Vett egy mély levegőt, egy darabig csak csücsörített a szájával, mielőtt megszólalt.

– Mit hazudol itt? Van pénzed... nagyon sok pénzed van...

Négyen-ötven körbevették a két férfit. Egy darabig farkasszemet néztek egymással.

– Na, gyérünk! – szólalt meg a fiatalabb. Kotorászott a zsebében, dülöngélt jobbra, balra, nehezen találta az egyensúlyt. Egy húszszrest lökött a pultra. – Eleget pofáztál mára, te barom.

A kabátjánál fogva húzta a társát maga után, úgy támolyogtak ki a kocsmából. A többiek a nyitott kocsmajtóból bámultak utánuk. A műanyag szatyraikat a hátukra vetve imbolyogtak a ködös estében. Olykor megálltak, aztán nekilendültek újra. Záróra, mondta a kocsmáros odabent, míg szedte össze a poharakat. A kurva anyjukat, morogta.

A buszmegállóhoz értek, ott leültek az üvegfalal körülvett padra. Odakint erősen fújt a szél, az üvegalitkában biztonságban érezték magukat. A szatyrokat maguk mellé tették.

– Nézd má’ – szólt az idősebb, és a zsebéből előhúzott egy félliteres pálinkásüveget –, ezt megisszuk, a gazdagság öröme.

– Bazmeg, a kisbótból szerezted?

– Onnan hát!

Röhögtek. Nagyokat húztak az üvegből.

– Cseresznye – csettintett a fiatalabbik.

– Szart nem lopok. Na, ígyá’ haver! – Átnyújtotta az üveget.
–Tényleg, mennyi van még?

A fiatalabb nem felelt, csak nézett maga elé, aztán valahogy feltápáskodott a padról. Indulni akart, de nem vitte a lába, visszazötytyent a másik mellé.

– Van még, nyugoggyá’ – motyogta. – Sok... – Tétován tapogatta a zsebeit. Összefolytak a szavak a szájában, s mire kimondta őket, érthetetlen katyvasszá lettek.

Nekidőlt az üvegnek, félig lecsúszott a padról, úgy aludt el, még álmában is motyogott valami zagyvaságot.

A zsemleszínű eb gazdája rossz alvó, korán kelő férfi volt, már hajnalban az utcát róttá a kutyájával. A szokásos útjukat járták be olyankor, megkerültek két óriási háztömböt, elhaladtak a kisbolt, majd a kocsmá előtt. A buszmegálló mellé ültetett facsemete a kutya kedvenc helye lett az idők során, most is odafelé húzta a gazdáját. Az éjszakai köd még nem szállt fel, de a pirkadat és a lámpák fénye lassan kibontotta a fák és oszlopok kontúrjait. A házak fokozatosan vetették le magukról a mindent elemésztő sötétséget, egyes ablakokból már világosság szűrődött ki, percről percre közelebb jött az ébredés pillanata, bár járművek még alig tűntek fel.

A férfi először azt hitte, egy nagy csomag hever a buszmegállóban, és csak akkor látta, hogy egy ember fekszik ott a hátán, amikor közelebb lépett, és a kutyát maga mögé parancsolva, a kezével ellenzőt formált a szeme köré, és egészen közel hajolt az üvegfalhoz.

A vér még nem alvadt meg, a férfi nyaka mellől lassan szivárgott a beton repedésében, lecsorgott a járda széléről és tócsában

megült az autóbuszok vájta mélyedésben. A többi nedvet pedig lassan felszívták a feldúlt szatyorból kilógó mindenféle ruhadarabok.

A kutyás ember először nem tudta, mit tegyen; menjen tovább, vagy értesítse a mentőket. Végül úgy döntött, hívja a mentőket, hátha van még remény.

Idegesen topogott a buszmegállótól kissé távolabb, csak akkor nyugodott meg, amikor meghallotta a mentőautó szirénájának hangját.

A ház falához támaszkodva nézte, amint a mentőápolók a véres test fölé hajoltak, az orvos pedig leguggolt a fej mellé. Néhány másodperc múlva szinte egyszerre álltak fel. Az ápolók rutinos mozdulatokkal csomagolták el eszközeiket, az orvos pedig lehúzta kezéről a gumikesztyűt, és a férfi elé lépett.

- Ismerte? – kérdezte, míg rágyújtott egy cigarettára.
- Sosem láttam – felelte a zsemleszínű kutya tulajdonosa.

Mátyás Emőke Ibolya

Galleon-tetem

*Hajó orrára feszített
Pikkelyes bőrvászon vagyok.
A só átrág minden hazugságot,
A hullámok átlátnak rajtam.*

*Férfiak feszítenek a hajóra:
A vörös szemek bemérik
A szögek helyét,
Gerincem lassan felveszi a deszka vonalát.*

*Szememet eltakarják előrehulló hajszálaim,
Isten adott fátylat a valósághoz,
S az óceán végén a partvonal is
Markáns arcformákat domborít elém.*

*Szirénének vagy fennkölt imádság,
Ki szab határt szavaimnak?
Előre! – vezetem a hajót,
És kegyelem: téged is magammal rántalak.*

Isten adott fátylat a valósághoz

*A drótkerítés fémes hidegét
elnyeli az arcbőröm testhője.
Szemem sziürke zománccal
borítja be a betonfalakat,
fénycsóvák porlasztják őket.
Ujjaim szorosan körbefogják
a rozsdásodó drótszálat,
a vörös por megfesti márványfolt bőröm.
Erőszakosan vetkőzi le magáról
kapaszkodó ujjperceim,
már-már csak körmöm tartja
hátraeső, görbe testemet.
A fűbe dőlve a sarat beszívja
vékony, fehér csipkés ruhám,
s melegséggel takarja be gerincem.*

*Uram, ha van angyal, aki most
rám néz, érdes kezed parancsolja hozzám!
Arcomra szórjon porrá őrölt szirmokat,
és suttogjon meleg hanggal
e világi gyermek mesét,
és suttogjon valamit nekem
Rólad!*

Szélyes-Pál Dániel

Lassú üzemzavar

„A szülőföld ölébe felkap.
Csucsujgat: megjöttél szentem”
(Farkas Árpád: Hazatérés)

*De van föld, amelynek nincsen már neve.
Pedig voltak szeretői, fényes rokonai.
Évezredekén át számoltak vele,
és most nincs ki felmérje üres vonalait.
Voltak benne fémek, savanyú szájízt hagyott
az imádkozók hada – nem látni nyomukat.
Volt folyója és számos szép hegye.
És semmi sincs már; kopott kis vonulat.
Ha van föld, aminek nincsen már múltja,
akkor lehet múlt, aminek nincs földje.*

Adtál, Isten, fogat, adj kenyeret is

„Ha nem igaz, igazgasd! = nem törődöm vele, hogy
igaznak tartod-e, elhiszed-e, amit mondtam.”
(O. Nagy Gábor:
Magyar szólások és közmondások)

*Apám mellé ülök, ebéd után. Összetörnek a kancsók,
és nincs már seprőnk. Esik a nehéz hó, nem jut eledel.
Anyámat boszorkányok lovagolják, kisebbik húgom
nem jár iskolába.*

*Kengye-kengyele.
Belefonysz, bele-e?*

*Ha maradok, kéred-e?
Ég-füzérem leszel-e?*

*Csillagokat nézünk vacsorára,
körbeülünk hideg asztalokat.
Feladatokat csak már bentről kapunk;
szüleim bodzafa alatt esküdtek.*

*Bogara sincs.
Bogara van.
Hitele nincs.
Nagy baja van.*

*Ki böjtöl, s ki haragjában nem eszik.
Olcsó az ember, ahol nem ismerik.*

Az erdélyi költészet felszólal

Domonkos István:
Kormányeltörésben dallamára

*Én nem beszélni jól román.
Nekem kicsi fájni Trianon.
Engem nem ütött nyakon az
élet, másmilyen szót használt.*

*Én szeretni itteni hegyek.
Jó, ha hull télkor a hó.
Őseimben is önmagam legyek;
vastag páncél, örök takaró.*

*Én törni kicsit az angolt.
Kérem mondani lassabban.*

*Karcsú sütemény, teljesen habzsolt.
Értelmet keresni katatón alakban.*

*Jó napot, kéne egy, köszü.
Szeretnék harapni ajkadban.
Testünk majd az üres föld felveszi,
Ki tudja, ki üvölt halkabban.*

*Makk, dió sok van.
Nem beléd szerelmes.
Szívemben ott van,
még nem vagyok terhes.*

*Mert jó a jó, ha mégsem.
A kicsi, ha van, a' jó.
Lelkem és lassú lecsengése;
ólomnehéz, puha takaró.*

*Karjában nem tart meleget.
Nem vár semmilyen Nagycsütörtök.
Dobot verjete, súlyos dobot,
ha egy semmiségért felüvöltök.*

Nagy Zopán

Átjárások / Nyelvi, szervi utazások...

Addigra a *Furákulum* fanfárjai is jócskán felharsantak: @mire SzéfManci, CiccMix (a hamiskásás MirrCella), CsőrInger és FuvOrálka is beszaladtak az Au(úú)lába...

A Nagy Szórház lakó(mankó)ji felriadva folytatták a talapvetésből fakadó megnemértés és az el(v)szabaduló jajdulatok kavalkád-folyását (galuskásás, nyaff-gadulkás, nyerstésztával töltött kádban hottenhahotázó hátúszását), mely hovábbi nyomidalmat (g)erjesztett...

Tögyemeleg nagypárna, gőzölgő agy-pára – és úrhideg gondolatok találkoztak akkor: a Nagy Mában!

A háttérben (lúdtalp-versbetétes) macskanyelv-öltő karmikus költő grammo-fontosan fortyogott:

gyíkot, bréket, terhelt lelket,
 agyon-firkált birkát ellek,
 beteg elme, ellen-felleg:
 ellen-fényben *be-tegellek*...

- - -

Eközben, a háttérből közhírré-hirdetés érkezett. 2024. április 7. *Szkopjéból reggel, bérelt autóbusszunkkal Koszovóba utazunk. Útközben megállunk KACANIK kisvárosban Sinan pasa híres mecseténél, illetve FERIZAJ kereskedővárosban, melynek különlegessége, hogy egy mecset és egy ortodox templom közös telken található. A városban rendkívül finom albán édességeket készítenek, megkóstolunk néhány finomságot... Késő délután PRISTINÁBA, Koszovó fővárosába érkezünk, melynek megkezdjük felfedezését, este pedig a helyiekkel korzózunk-koccintunk a híres sétálóutcán... – ajánlotta az Experience Balkan! – és a leíró gondolkodás nélkül vetette bele magát a közös(ségi) élmény-rengetegbe...*

Az emlék-leírás talán a következő folyam(at)ból olvasható / halászható ki...

- - -

Visszatekintés. Beszélgetés-töredék a Dohoshordói Borozóból:

gyere-gyere, te-te tegezhető mackó, te tohonya! Gyeee-rek az héccencség, hogy nincs! Jobb, ha tőlem tudja! Tudod, jaj, mondom, jajj! – Kortyol, kacag, kacag, kortyol, nyerítve röhög – és mondja, a rövidre nyírt, hidrogénezett hajú, 70 körüli, orr-piercinges, áttetsző pink-inges (tényleg: hellókitty-s) nő, mondja a 40-es ismeretlen férfinak, talán az első „randevún” vagy random egy-asztalhoz kerülésük révén... Folyik, párolog a zavaros kancsó bor, és már nem is olyan morci a Murci... *azt nem is mondtam, hogy nyíllal (vagy ijjal) kétszer meglőttek (ha-ha-ha), pedig akkor még nem is voltam a CIA-nál... Ne aggódj, aranyom, semmi gondom, 44 évesen nyugdíjaztak, élni tudni kell...*

A belehallgatás itt megszakad, más jelenetek felé tekintünk...

- - -

Borbála, Tibor, Boróka, Liborc, Gábor, Bíborka és Ervin együtt táboroztak!

Laboreredményük há**borgó** (gam)ma volt égen és köbön egyaránt... **Borgest** és **Pelevint** olvastak éppen, amikor egy hát**borzongatóan borostás** bűz-bronz **borz-szobor** jelent meg előttük... – **Borsos** ára lehetett! Na, ezt belőttük! **Bordó borostyán** nőtte be az ájulás-közeli berkeket és torkokat, miközben megnyílt néhány **borzasztó** torkolat...

Boróka vad **toborzásról, bordeaux-i dogokról, borotva-gyűjteményről, abortuszról** rém-álmodott, de ébredése **Gá-gáboros** és **Ti-tiboros** al-csókolgatássá változott, akik együtt jól meghúzták (a határokat) és **elboronálták** a lehelet-viszályokat...

Ó, ááá, merre háát De**bor**ah?! – Há**bor**odott fel egy árok**ból**: a **bor**ártott barátot kereső jámb**or**, a törött **bord**ájú, k**óbor**áram sújtotta ködlovag...

H-**bor**úra vérzuhany, meghasonlás fény zuhan!

Vágás / újabb eszmélés. Egy kvázi publikus *bibli*kus *magán*-*múzeum* margójára (élveteg képzavarokkal is élve):

Katekézis és kinézis! Ismét és ismét az ismétlődés visszatérő formái, a külső és belső idézés formulái látogatják az esettanulmány pöre, főre-lágyuló (*hittani és művészettörténeti* labilitásokkal elegy) jeleneit és fixációit. Íme, a megszakítottság formái: a változat, a szimmetria, a ritmus, az arány: mint a *folyamatosság előidézői*...

A *konstans*ra törekvő jelleg (most önkéntelenül) feloldódik – és a Krisztus *arcába*, arc-hasonmás képeibe, arcmás-variánsaiba ágyazott önarcképeknél is láthatjuk az ismétlő(dő) szándékú összhang(zat)ant és a műfaji keretekhez mért belső-külső megidézést, vagy éppen: a *folyamatosság-változatok* kompozícióit, amint a különféle transzparenciákat is...

Ó, ásító (n)erotikus (re)pornoszaurusz! – Ánusz, ánu**sz**, ő**s**varánusz! Háttér-áttétben egy büksze dugtátor vigyorcsog... – De mi ez a caplató, tocsogó időcsúszda-jelenés? – Törött (b)okával jaj-dong, orthosis fixációban botlik, s án-tíit a *leíró* zsidbadalma... Amott: tánc-imitántorog a *Sántán-tangó* oktató...

Ördögcsáklya (*Harpagophytum procumbens*), rozmaring, eukaliptusz, kámfor és nadály-máglya fekete krémje, illat-orgiája ébreszti a törött csontokat, a *költőien* zúzott jelenléteket – és óóó, aalja, arrr, ó-á-a: csattanó maszlag szorongása, toxikus-daturális szivárgása csap át átirat-áriákat is széthasító, őrjítő-szégyenítő insomni-i-ába...

Gyógyító meditáció gyanánt / helyett pedig ők érkeznek a betegágyhoz:

Lelki (nyalka)pásztor, elmegulyás, szellemkondás, agy-villanypásztor, ész-zsoké, gondolatbojtár, gyomorjuhász, ülep-csikós, ideg-koordinátor, vese-dublőr, máj-ellenőr, képzelet-tréner, indulat-testőr... (Sz)ép napot! Herpesz-állás nélküli gyógy-ló-tusz ülést nyihánok!

- - -

A *leíró* (szimultánban) a mendészi kecske- és kos kultuszról és mitológiai nyalánkságokról olvasott, miközben egyéb szövegtörmelékek is befolytak az önmagát alakító-tágító írásmederbe:

Lukianosz egyik művében Mómosz, a gáncsoskodás, a gúnyolódás megtestesítője fejt ki Zeusznak az olümposzi istenek gyűlésén, ahová már nagy számban tódultak be Kelet különös istenei:

„Te kutyakéjú, lenvászonba bújtatott egyiptomi, te ki vagy, drágaságom, és hogyan egyezteted össze isten voltodat az ugatással? És mit jelentsen az, hogy ez a tarka foltos memphiszi bika imádat tárgya, jóslatokat ad és prófétái vannak? Az íbiszeket, majmokat, bakkecskéket és a többi, sokkal nevetségesebb lényt már említeni is szégyellem – fel nem foghatom, hogyan keveredhettek Egyiptomból az égbe! Miért nézitek ölbe tett kézzel, istenek, hogy őket éppúgy, netán még jobban tisztelik, mint benneteket? És tűrheted te, Zeusz, hogy kosszarvakat növesszenek neked?”

Zeusz: *„Valóban visszatetsző, amit az egyiptomiakról mondasz, Mómosz. Csakhogy mindez javarészt a misztériumok világába tartozik, és a beavatatlan ne nagyon nevéssen rajtuk.”* (Lukianosz Összes Művei. II. köt. 617–618. Az istenek gyűlése. 10–11.)

Ember alakú istenek tiszteletét azonban nem vonhatjuk kétségbe az egyesítés korában sem, Ptah esetében ez régészetiileg is bizonyítható... Másrészt az óriás méretű archaikus külsejű koptoszi Min-szobrok datálása kétséges...

Egy ismeretlen kutató (talán a fenti témakört is érintve) perforált, lyukacsos jegyzetet hagyott hátra, spirálisan belecsavarva egy gines-palack nyakába:

A duális szattyán-libidó kollektív kiáradása, tettleges terjengése túlmutat afféle fermentált frekvenciákon is, melyek a hírhedt bokharai Abenhakán mester sajátos, kultikus építészeti elméletét – megszállottan – foglalkoztatták... Őt ugyebár (végül) saját labirintusa nyelte el, falta fel élve... Nos, a szittyá orv-ornamentikák szintén kimutatták, hogy: >oa?^+^”ia: - s’/69/’; qua!+”?xie?” = ..!l, ule...

Mindez, illetve ezen elmélet-rétegek megfejtéseinek átköltései (persze titkosított szimbolikák fátylain át érzékelve) már az óperzsa költő, Nadír Juszuf Albandzsi vers-töredékeiben is tetten érhető:

*Benned heves céda-láng s nedv kereng:
kelyhedben kígyó-kedvem meglelem...*

*A gigászi smaragd páva megnyílt
s altájában szét-lövellt száz szent gyík...*

A personal-animal és migrenal viagrianal anamnézis szerint a (megtévesztő) tényállás minden valószínűség szerint az, hogy a boszorkányságként ismert vallási jelenség (téves idézeteken túl is): az ókori Silvanus kultusz lehetett, ahol (zavaróan) a mendészi kos-istent is *Pan*-nak nevezték...

Elena Ilish versei
Pethő Lorand fordításában

Napnyugta

(Apus)

*fessük meg az éjszakát a nappal színeivel,
hideg könnyekkel az égető arcot.
tükrökből csöpög
kiszakadva
a meleg könny a hideg bőrre.
függőleges-testi-horizontok.
hideg van, fagyott, őszre jár.
az összegyűjtött szívek víztócsákban vannak.
szemem a fellegeken.
várok...*

Kétdimenziós álom

(Vis bidimensional)

*újból a fényképeinkről álmodtam.
ott voltál az idővonal között.
te engem néztél,
és én titokban elvettem arcodat,
nehéz tenyereim közé préseltem.
most a mellzsebemben vagy,
a szívemben.
csörgedezve, megkorbácsolva árad minden emlék.
combjaim homokszemcséknek
éreznek téged.
csupasz bőrömön az*

*érintések formái és színei;
nekem csak a víz horizontja marad
tört gyöngyökbe fűzve.*

Majdnem egy kérdés

(Aproape o întrebare)

*ha van valami, ami lenyűgöz, ingerel,
felizgat és lázít,
felvidít,
kiold,
lábamra állít, vagy lábaim elé rángat;
örömkönnyekbe ejti tenyerem,
kimozdít az elméből és az árnyékomból,
és újonnan visszadob –
ha van valami, ami lenyűgöz, ingerel,
felizgat és lázít,
kék ajkaimat harapdálva vörösre
megborzongat,
elveszít és később gyöngyként begyűjt,
és úgy képzeld el,
mint egy vak ember szeme...*

Hangoskodás

(Glasuire)

*kiáltok!
a csend szorít magához.
szívemben kard és háború.
fegyvertár.
csupa tűz és káosz.*

*elszabadult pokol.
rávetem az égnek paplanját.
más szívek jönnek és
belerohannak lándzsáimba.
számtalan bajonett sorakozik
a véres trófeákkal.
kék a vér,
lila,
szénsötét.
gurulnak, zuhannak.
tombolok örömben.
vergődöm,
lüktető szomorúságot szórva
jobbról balra.
bal és jobb.
egyensúlyban!*

Nyilatkozat

(Declaratie)

*megváltoztak a pólusok, szerelmem!
az ég fekete,
a föld fehér.
hideg van bennem,
fekete szememben.
testem tisztafából.
szárnyakat drótozól nekem,
az ég felé lógnak.
csak így láthatod,
emelkedem!*

A te fogalmad

(Definiția ta)

*voltál,
eleven és sértetlenül.
elfelejtettelek,
visszatértél álmaimba.
újra láttam húsod faltjait.
ismertem,
nem vettem figyelembe,
ott volt, keneted illatán.
csak megjelenés, állapot
és nyugtalanság.
a létezés titka,
a véletlen-bizonytalanság színei.
az élő anyag emléke.
dobogtál, jelen voltál.
most füstbe öltözöl,
és eltűnsz a Fekete Szárnyak között.*

Álomjegyzet

(Schiță de vis)

*kinyitottam a szemem.
előttem és szemhéjam
egész felületén
kétdimenziós egyszínűség.
beárnyékolt a táj.
itt sem,
ott sem senki,
csak magányos otlétem
gondolatai.
lebegés, képzelet és vér,*

*ami elárasztja koponyám.
szorgos hangyák
koponyám terráriumában.
zöldet akarok,
úgy tűnj, mint kapaszkodó moha
a halántékomon,
szemem és szám sarkában,
fülemben.
hagynám, belepj engem,
és húsomba harapj.*

A fészek

(Cuibul)

*az egekben lebegsz,
ott vagy felfüggesztve.
az elfelejtett üres
fészkekben topogsz.
elmélkedőn ott ülsz.
hagyod, hogy leessenek
kék tollaid,
apró tintapacák.
az ég eltakarja homlokod.
látom kiduzzadt ereid
a fáknak ágain.
a menny sugarai suttognak
fülemben a széllal.
a nyugtalanságtól nem
hallok semmit.
megzavarom a csendet,
eltakarom szemét a
szomorúsággal,
zöldellő tenyeremmel.*

Arról a napról

(Despre acea zi)

*kimostam a fehér vásznakat.
az összes testhez simuló ruhám most lepel.
a világosság közöttünk.
minden fehér anyag.
aztán sóval mostam testemet.
láttam magam,
magamon keresztül.
téged fehér tenyérfoltoknak láttalak
egy darabka fehér szíven,
megkövülve a
fehér csillagok galaxisában.*

Végszó

(Închidere)

*elfordítom a kulcsot,
a kést
a sebben.
megnyitom
látóköröd.
köd, füst, gőz.*

ELENA ILASH 1977-ben született Galacon (Románia). A kolozsvári Képzőművészeti és Formatervező Egyetemen szerzett doktori oklevelet.

A versek a *Negyvenöt szív ver a mellkasomban* (Editura Grint, Kolozsvár, 2023) című debütkötetéből származnak.

A HÓNAP ALKOTÓJA

Kopriva Nikolett

hét álmodás

*hétfőn azt álmodja,
égig érő fán üldögél.
feje fölött madarak birodalma,
lent férgéké. szelek rántják
a mélybe,
boszorkányok röpködnek mellette.
minden hétfőn lyukat váj a törzsbe,
beleköltözik.*

*kedden kígyó gyomrában ébred.
zuhan, fennakad a belekből
kinövő bokrokon,
testére pókok és fűszálak tapadnak.
amikor a kígyó
a fa ágára tekeredik,
újra és újra
belefullad szorításába –
halálában anyját keresi.*

*szerdán békák nevelik
a mocsár mélyén. erdei
öregasszony találja meg,
kiragadja a sárból,
beszélni tanítja,
nem érti a nyelvet,
vakítja a fény is.
békák énekét hallgatja.
minden szerdán
megöli az asszonyt.*

*csütörtökön kislány,
utcasarkon árul gyufát.
egy festő műtermébe viszi,
almák és koponyák közé.
hónapokon át rajzolja.
arca elkékül, szemében folyó
sistereg. egyik csütörtökön
sem készül el a kép. végül
szoborrá változik.*

*pénteken fekete kandúr bőrében
járja kijev utcáit.
kiismeri a lépcsőházakat,
hallgatja a parkban ülők
beszélgetéseit, varázslók üzeneteit
rejtegeti. egy gyapjúkabátos úr
pénteken négykor
mindig a villamos alá esik,
feje elgurul.*

*a szombat mindig sötét.
ilyenkor teremti a világot.
csak magának felejt el
helyet alkotni benne.
fa kérge alá rejtőzik,
avarba ássa magát –*

– – –

–

*végül kővé zsugorodik
egy tenger mélyén.*

*vasárnap korallzátonyok
szívják magukba, titkos
alagutakban lebeg,*

*halak nyelik el.
 eonok múltán halászok
 hálóján akad fönn.*

*minden hétfőn
 letörlöm homlokáról a tengert.*

ami következik

*harminckét éves villanyszerelő.
 tolószékben ül, gubancos
 haját anyja fésüli, homlokáról
 vizet töröl. álmában
 megöli az eltévedt gyermekkatonát.
 földbe ássa magát, reszket.
 egy csatornaszagú bunkerben
 minden éjjel
 levágják a lábát.
 arra vár, hogy megöregedjen.*

*ötvenkét éves festő.
 műtermébe zárkózik,
 maga köré festi a világot –
 montmartre,
 szabadság-szobor, egy
 görög sziklatemplom –
 sirály ül az ablakpárkányra,
 havazik.
 arra vár, hogy megöregedjen.*

*huszonhárom éves egyetemista.
 idegen országokban bolyong. elsodorja
 a tömeg, rossz villamosokra száll.
 ablaküvegeiken az otthoni kert*

*málnabokrai burjánzanak.
a pályaudvaron öt óra tizennyolc
perckor vonat indul a határ felé.
amikor álmatlan, kimegy,
nem száll fel.
arra vár, hogy megöregedjen.*

*tizenkilenc éves munkakereső.
legalább egyszer
tenger partján aludna.
február van, havas eső, amikor
a katonaruhásokkal eltűnik
a beszki alagútban.
egyikük amerikáról beszél,
másikuk szobrász lesz,
a harmadik öt gyermeket akar.
szüleik dermedten állnak
a peronon. arra várnak, hogy
megöregedjenek.*

*negyvenegy éves orvos.
boszorkányok követik.
a mennyezetre tapadnak,
megbújnak a parketta réseiben,
lyukakat vájnak zsebeibe.
azok nevét sorolják, akik
őt látták utoljára.
arra vár, hogy megöregedjen.*

*harminchét éves író.
asztala fölött görnyed,
az atlanti-óceán mélyén rejlő titkos
alagutakról ír, korallzátonyok
között megbújó istenekről.
hátára púp nő, egy hajnalban
förlássa a kertjét.*

*amikor kapuja előtt
megállnak a katonatisztek,
isteneket keres.
arra vár, hogy megöregedjen.*

*huszonkilenc éves színész.
nyirkos hajnalon menekült el
családjával. alzheimer-kóros anyját
hagyta a pincében, nem fért be az autóba.
arra vár, hogy megöregedjen.*

*ötvenöt éves rádióbemondó.
szavait visszhangozzák a falak.
egy reggel elhallgatnak –
törpe mászik elő a falból.
mindenhová követi.
arra várnak, hogy megöregedjenek.*

*huszonkilenc éves mérnök.
lebombázott ház kövezete alatt
csillagszilánkokra talál.
nem emlékszik, mikor tűntek el
az égről.
arra vár, hogy megöregedjen.*

*ötvenkilenc éves bolti eladó.
ha egy évvel idősebb lenne,
most nem halna meg.
arra várt, hogy megöregedjen.*

*tizenhét éves iskolás.
varjak mondják álmában,
mi fog következni.
arra vár, hogy megöregedjen.*

csontjaikban viszik

csak a fejemben

*ha reggel hét és kilenc között
kimegyek az utcára,
fekete kabátos idegen gáncsol el.*

*kifakad a falakban sistergő
folyó.*

*egy hang azt mondogatja,
azonnal tárcsázzam halott
nagyanyáim telefonszámát.*

*ha nem sorolom fel a krisztus előtt és után
ötszáz között élt ókori filozófusokat,
a varjak betörik az ablakot,
és elviszik anyám
ezüst nyakláncát.*

*megkondul a nagyharang
a város közepén,
nem fékez a villamos.*

*festményeimből kimásznak a szarvasok,
erdőt keresnek
a penészes szobában.*

*ha nem mondom meg –
hosszú, kék, fütyül és csuromvér –
mi az,
értem jön az égő szemű macska.*

*bejön a házba a nő,
és elvisz téged.*

*földet szórnak rám
a boszorkányok.
minden reggel
lerázom magamról
álmaikat.*

valaki beledobja a holdat a folyóba.

*kutya az ajtó előtt.
harap, ahányszor
elmegek mellette.
nagyanyáim hangján
szól.*

*fekete angyalok
a sárga buszmegállóban.
ismételgetik,
veled vagyok a sárgaházban.
veled vagyok a sárgaházban.
veled vagyok a sárgaházban.*

*háromlábú öregasszony.
minden évben megjósolja,
egy nyári napon,
harminckilenc évesen,
autóbalesetben halok meg.*

*országban tanyázó
hétfejű sárkány, aki
felégette otthonunkat.*

*fenyegetőző katonaruhás.
vörös rúzsos nő szörmebundában.
fák mögött rejtőző medve.
padló alatt hemzsegő patkányok.*

*zsebeimben ragadt bagolylepkék.
kísértetek tapéta mögött.
földszagú vak mágus.
életre kelt jégmadár.
postás fekete zászlóval.
nemnemsoha állomásra tartó vonat.
asztal, melyet körbeültünk.*

nagyanyáim kertje emberarcú rózsákkal.

csak a fejemben létezik.

a hegyeken túl

*görbe ország görbe fáján
meggörnyedt isten ül.
görbe folyót teremt görbe halakkal,
görbe hegyeket görbe erdőkkel.
görbe udvarokba görbe
embereket.*

*aztán elalszik. összeolvad a fa
testével. hajából
fészket raknak a madarak,
lenyelik szemeit. szájürege odú,
mélyén bebábozódott hernyók
várják, hogy
pillangóvá váljanak.*

*felhők belsejéből
görnyedt angyalok nézik, ahogy az
emberek
hétfejű sárkányt teremtenek.*

*krétával rajzolják fel az ország
főterére. egy éjjel kiválik
a kövekből, felmászik a
vár fokára. reggel felhődarabok
lebegnek az utcák fölött. a holdat
egy sikátor mélyén
találják meg.*

*senki sem tudja,
mi van a hegyek másik oldalán
túl magasra húzta őket
a meggörnyedt isten.*

*a hernyókat akarják beszélni
tanítani, hogy elmondhassák, mikor
átváltoznak.*

de eltűntek az odúból.

*kivágják a fát,
eltüzelik. isten egy
pillanatra
felébred álmából.*

*a sikátorban
kutyák állják körbe
a holdat.
marcangolják.*

Viola Szandra

„Csak amikor elhallgatsz, akkor tűnik fel”

Kopriva Nikolett

Kővé zsugorodott ország című kötetéről

Minden kötet esetében kiemelten fontos a nyitó- és záróvers. A *Kővé zsugorodott ország* című kötet *Tavasza, nyár, ősz, tél* című nyitóverse koncentrikus időbe vezet minket, létösszegzést és mitikus világlátást ígér. „Tavasszal az emlék egy öregasszonyba bújik”, „Nyáron az emlék tarisznyás koldus”, „Őszel az emlék sárga kert” – citálja egymás után a megszemélyesített, olykor démonikus, olykor érzésegüttesekből szövődő évszakokat. „...Angyal képében / viszi magával a fázó öregeket” – válik végül a halál szolgálójává a tél, amely nem csupán évszak vagy han-

gulat, hanem tudója a magasabb szférák felé vezető titkoknak.

Azt is mondhatnám, hogy a *Kővé zsugorodott ország* című kötet visszatérő témája a háború és a nemzeti identitás, ugyanakkor az ellenkezőjét is állíthatnám, mert a képek és poétikai állítások Kopriva Nikolett verseiben annyira összetettek, hogy sokkal inkább a miniket körülvevő környezettel való összefonódást példázzák, a létbe vetettség koordinátáit keresik, mintsem a jelen vagy a múlt konkrét tényeire építenek. Számára az élet a létezők és a szellemvilág sajátos együttthatóiból épül fel, ahol ugyanazok az érzelmi energiák rajzolják át a tárgyakat, a tájat és az embert: „Mire hazaérek, sebek,

horzsolások / térképe bőrömnön” – játszik egybe föld, térkép és bőr *Térkép a határon* című versében. A *Nagyapám* című költemény talán még erőteljesebben ábrázolja környezet és ember összefonódását: „Nagyapám kézfejen térképpé rajzolódtak / a ráncok, most azon magyarázza / a régi utcaneveket, / hogy hányban hol és mi történt.”

Bár konkrét földrajzi nevek nem szerepelnek a versekben, ez esetben a szerző személyét és kárpátaljai származását a sorok közé olvasva még szövevényesebb, mívesebben szőtt jelentéshálózatot kapunk. Az orosz–ukrán háború, a hazai területekért való aggodalom árnyékot vet az egyébként otthont és biztonságot kutató versekre.

A nagyszülők alakja, az idősek karaktere többször is felbukkan a szövegekben. Szinte sajátosságává vált a kortárs lírának az idősebb generációk titkainak fürkészése, mítoszba hajló alakjuk versbe emelése. Vajon miért? Valószínűleg a poétikai, nemzeti, magánemberi hovatartozás kérdései vetik fel a nagyszülőkkel való kapcsolat, kapcsolódás vershelyzetbe hozásának lehetőségét, a fenti kérdésekkel pedig előbb-utóbb minden alkotó találkozik.

A sorok egyszerre repülnek mitikus távlatba, kissé távolságot vonva ezáltal a versbéli beszélő és az olvasó között, és egyúttal személyesek, intimek is. Érdeemes nem csupán lelki és érzelmi érintettség okán elidőzni a kérdésnél, hanem irodalomelméleti szempontból is. A Roland Barthes által halottnak kiáltott szerzőt azóta számtalanszor feltámasztották, sőt az image-építés korában kifejezetten előtérbe került az autobiografikus *én* is. Ez esetben a szövegek még mélyebb megértése szempontjából is fontos információvá lép elő az az adat, ami felett máskor gyakran átsiklik az olvasó. A fiatal költő, bár Kisvárdán született, Munkácson töltötte életének első tizenhét évét. Ha a szerző szülőföldjének szűkebb régiójára gondolunk, az sajátos ízt ad a soroknak, tovább mélyíti őket, őszinteségüket fokozza.

Irodalmunk egységes, efelől semmi kétség. De érezheti-e magánemberként igazán otthon magát az egyén? Ez is kérdés, s az, hogy az otthon-érzet milyen látható és láthatatlan elemekből áll össze. És mi a helyzet egységességgel a szövegek szintjén? A szenvedéssel, határokkal, költözésekkel felszabdalt valóságot a költő a költészettel igyekszik egybetapasztani. A líra azonban

sokszor éppúgy darabol, csak máshol húzza meg a határokat, és metaforái révén más létezőket fon egybe. Jellemzően fogva mégis mindig inkább teremtő, mintsem ártó energia. Ezért nem fáj anynyira, ha a költő az mondja: „Létezik egy ország, ahol a házak / ablakában ülő tücsköket / megfojtja az éjszaka.”

A *Kővé zsugorodott ország* című kötetben visszaköszön az *Amire csak a fák emlékeznek* kötet szövegeinek természet-szakralizáló, a természeti környezetet a benső világgal egybeíró jellege is, ugyanakkor az abszurd hangok is felerősödnek: „Hetekig, hónapokig / aludtam, míg egy napon bejött a szomszédasszony, / azt kérdezte, kiadhatja-e lakásomat / jó embereknek, akik gondoskodnak a kaktuszaimról. / Nekem szerzett egy csónakot, egy kékre festett / csónakot, / hadd sodródjak a folyóval, létezzek együtt az éggel.”

Kopriva Nikolett verseiben egy olyan világot rajzol meg, ahol már „az ördög sem emlékszik semmire”, ahol a valóság térképpé válik, s amelyben az is megeshet, hogy a „szél egy dühös öregember”, vagy az ember meglátja magát a saját dédapja álmában. A kifejezetten sajátos líravilág-alkotó elemek mellett azonban az intertextualitás eszközével is él: a *Napraforgók és hőesés* című vers Ady-parafrázis is lehetne, logikája is hasonló; nem csupán a szemek szépsége, hanem a „helyesen látni tudás, a titkokat meglátni tudás” képessége is kapcsolódik hozzá: „Neked adom a szemem, / lásd, felém nyúlnak a fák reggelente, / kitépik hajszálaim, hogy lombjukon viseljek.” A negyedik versszakban pedig Petőfi sorai is visszhangoznak, beidőződnek, új jelentésárnyalatot kapva elevenednek meg: „Még zöldel a nyárfa az ablak előtt”, bár a téltől, haláltól való egzisztenciális szorongás hangja itt is megjelenik.

A kötet egyik legszebb verse a *Hét születés*; itt nem csupán a környezetével eggyé váló ember képe, hanem az időben, hangulatokban feloldódó, parttalan identitás megtisztító erejét is átélhetjük: „Amikor elhallgatsz, akkor tűnik fel, / hogy minden csak varázslat” – hangzik a zárlat. Talán ez a kötet is épp ilyen, csak amikor az olvasó becsukja, és hagyja érlelődni magában a sorokat, akkor egészülnek a versek igazán valódi értékükké.

„Erős introvertáltság vezetett az irodalomhoz”

Varga Melinda beszélgetése
Kopriva Nikolettal

Fotó: Miklóssi Szabó István

Mély, szenzibilis, látomászerű, finom festményversek – ezekkel a szavakkal tudnám összefoglalni Kopriva Nikolett líráját, akinek nemrég jelent meg Kövé zsugorodott ország című verseskötete. Háborúról, gyermekorról, álmokról, hegyekről, Istenről és fákrol beszélgettem a szerzővel. (V. M.)

A háború beemelése nem volt tervben

– *Bő egy hónapja jelent meg a második versesköteted, amely a Kövé zsugorodott ország címet viseli. Többféle szemantikai mézöt tár fel az olvasónak. Van egy metafizikai sík, amely az országot egy belső országgá „zsugorítja”. Induljunk el innen! A te belső országod miért zsugorodik kővé?*

– Nem szeretném azonosítani magam a versbeszélővel, így inkább az ő szemszögénél maradnék. Bizonyos versekben kétségtelenül meghal, eltűnik, felszámolódik. Ehhez elsősorban az vezet, hogy a körülötte lévő környezet nem fogadja be, kitaszítja magából, idegenként kezeli. A külső tényező okozta, minden próbálkozásunkat keresztülhúzó kudarcok hatására a belső világunkban is egyfajta sivárság lép fel előbb-utóbb – visszahúzó-dunk önmagunkba, meghalunk, akár naponta többször is.

– *A cím szemantikáját vizsgálva nem tekinthetünk el a kötet életrajzi vonatkozásaitól sem, hiszen a költészet, a költő szubjektív terekből építkezve jut el az egyetemesebb felé. Ahhoz, hogy hi-*

telesen és pengeélesen láttasson, le kell mennie a legsötétebb belső erdőig, csak innen mutatható meg teljes pompájában a fény. A versek között több olyat találunk, a címindító versen kívül, amelyek az orosz–ukrán háború tragédiáját sűrítik össze.

Szülővárosod, Munkács tűnik fel sokszor a versekben, utalsz a várra, terekre, folyóra. Egyértelmű volt, hogy ez lesz a kötet cím, volt olyan intenció benned, hogy meg szeretnéd írni ezeket a történeteket?

– Nem volt egyértelmű, sőt, kifejezetten nehéz volt megtalálnom a kötet címét. A háború beemelése sem volt tervben, hiszen az anyag nagy részben elkészült, amikor kitört a háború. Mivel sokáig húzódott a kiadatás, becsúszott néhány ezt érintő alkotás, és számomra is váratlan módon ezek új perspektívába helyezték a kötetet, megadták a kulcsát, többek között címét is. A háborúval már sokkal tudatosabban dolgozom a *Kővé zsugorodott ország* után várható, *Talán vagytok* című kéziratomban, melynek megjelenése év végére várható.

*– „Meggzúnt a közvilágítás,
A fiatalok távoli kontinenseken
keresik a csillagokat.
Az öregek pincébe zárkóztak
a szellemek elől –
napok óta az utcákat járják,
ellopják a házakból a régi
órákat, gyertyatartókat.”*

(Elkéült övezetek)

Milyen szerepe van a versekben a kéknek? Sokszor visszatér. Elkéült ország, kék folyó...

– Hideg szín, jól lehet érzékeltetni vele világok közötti határvonalakat. Az *Elkéült övezetek*ben felborult a megszokott rend – sötétség uralkodik, az égről eltűntek a csillagok, a fiatalok elköltöztek az országból, kísértetek járják az utcákat. A *Szélvihar* című versben a kék folyó szintén hasonló határvonal: egy köztes helyszín, melyen keresztül a halottak átsétálnak a másvilágra.

– *Az életed első 17 éve Munkácshoz kötődik, ez az az életkor, amikor az emberrel a legfontosabb dolgok megtörténnek, jó és*

rossz egyaránt. Mit emelnél ki ebből az időszakból? Legyen egy jó és egy rossz emlék, történés, amely egyaránt a versírás felé terelte az utadat.

Sokszor hónapok telnek el, amíg egy impulzus verssé érik

– Elég intenzív belső életet éltem kamaszként, csak kevésbé időztem a külvilágban. Egy időben rengeteget sétáltam a városban órákon át, a folyóparton, fel a Klastrom-hegyre, majd vissza, a munkácsi vár irányába, amelytől nem messze laktunk, s a mai napig oda járok haza. Furcsán maradt meg emlékeimben az akkori város, nem kevés misztikával, hisz egy érzékeny szemüvegen keresztül láttam rá. Viselője kétségbeesetten kereste magát, rengeteget beszélgetett Istennel, noha már akkor is kétkedve. Ezek az érzések, benyomások a mai napig felidéződnek bennem, ha otthon járok. Azt hiszem, az erős introvertáltság vezetett el az irodalomhoz. A külvilág ijesztőnek tűnt, kívülállónak éreztem magam benne. Emiatt a saját történeteimbe temetkeztem. Füzeteket írtam tele szerelmesregényekkel, például a kedvenc zenekaraim köré kanyarított fikciókkal. Ezek a történetek egy másik világba repítettek. Olykor egy-egy vers is becsúszott.

– *Mennyi idő kell, amíg egy impulzus verssé érik?*

– Sokszor hónapok telnek el, amíg egy impulzus verssé érik. Nemegyszer arra is volt példa, hogy évek múltán tört felszínre. Ez inkább annak súlyától függ.

– *A nagyszülők, az emlékezés, az elmúlás motívuma fontos részét képezi ennek a verseskötetnek, a Tavasz, nyár, ősz, tél című kötetnyitó vers ciklikussága arra utal, hogy szereted, ha megvan mindennek a maga rendje, ha a dolgok körbeérnek...*

– Az említett verset az Eső irodalmi folyóirat felkérésére írtam Dienes Eszter *Emlék* című verse kapcsán, nem belső indítatás szolgált gyújtópontjául, de tény és való, hogy több versben is dolgozom ciklikussággal. Nem mondanám, hogy szeretem ezt a rendet, hiszen olykor nagy fájdalommal jár. Ha rajtam múlna,

legszívesebben fölszámolnám a halált is. Az általad említett körbeérések inkább belenyugvási kísérletek.

– *A fa az első köteted kulcsmotívuma volt, ebben a könyvben is fontos versépítő elem. Mi a fa Kopriva Nikolett számára?*

– Állandóság, amelyre valahol mi is törekszünk. Az első kötetben ennek ellenpontját képezte az önmagát kereső versbeszélő.

– *És a fűzfa szimbolikája? Mi van mögötte? Miért fűz, és nem tölgy van „túlsúlyban” a verseidben?*

– Ennek nagyon egyszerű a magyarázata: a fűz a kedvenc fám. Gyerekkoromban nem messze az utcánktól is volt egy, élénken él emlékeimben. Sok évvel később, amikor otthonkeresésben voltam a magyar Alföldön, egy fűzfa mellett éreztem igazán jól magam az egész környéken. Ő több versemben is megjelenik.

– *Szoktál álmodni az erdővel?*

– Soha.

Erdély és Kárpátalja mesebeli világok, nagyon nagy köztük a hasonlóság

– *Azt az erdőt találtad meg Sepsiszentgyörgyön, választod otthonodban, ami Munkácsra nővé, költővé érlelt?*

– Erdély és Kárpátalja mesebeli világok, nagyon nagy köztük a hasonlóság. Úgy érzem, azután, hogy tizenhét évesen eljöttem Munkácsra, minden efelé terelgetett, noha az út majdnem tíz évig tartott, szövevényes volt, váratlan fordulatokkal. Itt közelebb érzem magam Munkácsra, mint eddig bárhol.

– *„Jobbik énem az utolsó utáni zsákutcában*

egy presszóban ül,

és idegeneknek magyaráz”

Ezután című versedben többféle „jobbik én” jelenik meg. Mit takar ez pontosan?

– A verset Cseh Tamás *A jobbik részem* című dala ihlette, melyet Bereményi Géza írt. *„Belőlem valaki útra vált, útra a jobbik részem, / kiment belőlem, itt hagyott, csak úgy, észrevétlen, / félre*

se néztem, annyi volt, / csak annyi volt, egy szót se szólt, / hirtelen elment, itthagyt, / valaki útravált, a jobbik részem”, szól a dal. Eljátszadotam a versben azzal, vajon mit csinálhat ez a jobbik rész/én a nagyvilágban. Végső soron azonban ugyanoda jutunk, amiről az egész dal szól: egyedül vagyok nélküle.

– *Melyik én írja a verseket, közel áll a versíró én az ideális éned-hez? Van úgy, hogy kibújnál magadból, szeretnél mássá lenni?*

– A versíró énem azonos a hétköznapival, nem különítem el őket. Szerintem a költészet létforma. Mindig benne van a pakliban, hogy valamilyen hétköznapi benyomás, de akár egy épület, arc, mozdulat, hang, illat egy vers gyújtópontja lesz. Egyébként ez nem tudatos nálam: általában engem találnak meg ezek a hétköznapokba szótt verssorok, nem én őket. Nem szeretnék más lenni – már nem.

– *Gondolkodtál azon, hogyha lenne egy másik életed, mit valószínűsítenél meg? Ha tegyük fel férfinak születnél? Ha nem költő lennél, hanem valami, valaki egészen más?*

– Egy időben az volt az álmom, hogy bejárjam autóstoppal a világot. Akkoriban nagy hatással volt rám a beat-irodalom, az az életérzés, amit Jack Kerouac idéz meg az *Úton*ban. Éveken át ennek bűvkörében éltem, egyedül, nőként azonban nem mertem vállalkozni egy ilyen útra. Akkor például nagyon sajnáltam, hogy nem férfinak születtem. Ha lenne egy másik életem, ez a kaland biztosan benne lenne.

– *Az első kötetedben hangsúlyosabban jelen volt a mitológia, ebben a kötetben másképp, áttételesen jelenik meg. Perszeophonét juttatják eszembe az alábbi sorok:*

„A pipacsföldekre rohantam, amikor titkaim már nem értek el egy szobafiókban sem.”

Mit jelképez számodra Perszephoné?

Van kedvenc mitológiai alakod?

Ő mozgatta a versed, vagy a pipacsmező itt egészen másképp értendő?

– Régebben Odin volt a kedvencem, a skandináv mitológia akkoriban elvarázsolt. Örülök, hogy a verseim, többek között a

fenti is, megidézhetnek mitológiai alakokat, olvasatokat az olvasóban. Noha bizonyos hatások tagadhatatlanok, tudatosan nem dolgoztam a mitológiai irányvonallal. A pipacsmező megfejtése egészen életszagú és egyszerű: évekig egy pipacsmező szomszédságában éltem.

Ahogy a valóságban, úgy a versekben is megtörténhet bármi

– *A versvilágodra szuggesztív képi világ jellemző. Előfordul, hogy konkrét színeket, szürreális képeket látsz magad előtt, és ebből születik a vers?*

„kimászik a fából a koldus,
magán viszi az ágakat.
a tócsából a kék kicsordul,
egy hangya hátán megtapad” – *ez a néhány kiragadott sor jó példa erre.*

– Évekkel ezelőtt nagyon el voltam merülve egy-egy filozófus világában, ekkor a verseimet is kusza gondolatosság jellemezte. Azonban nem tudtam megfelelően tálalni, amit akartam. Többen felhívták rá a figyelmem, hogy nem fognak megérteni, el fogom riasztani az olvasókat. Eleinte nem hittem nekik, majd kétségbeestem. 2018-ban megismertem Végh Attilát, aki mentorom lett az Előretolt Helyőrség Íróakadémián, ő indított el azon az úton, melyen most járok. Akkoriban döbbsentem rá, hogy a bonyolult gondolatokat és konklúziókat elhagyva, képeken keresztül tudom igazán elmondani, amit akarok. Vizuális típus vagyok, nem volt nehéz átváltani erre a gondolkodásmódra versben is. Kérdésedre válaszolva, voltak pszichedelikus utazásaim, de a hétköznapiakban nincsenek efféle vízióim. Az egész valóságot, annak történéseit látom szürreálisnak. Ahogy a valóságban, úgy a versekben is megtörténhet bármi.

– *Ha egy klasszikus képzőművészeti alkotással kellene társítanod a Kóvé zsugorodott országot, melyik mű lenne az?*

– Edvard Munch: *A sikoly.*

– *Az Istenről, egyáltalában a túlvilágról szóló képek, sorok, versek emlékeztetnek Nemes Nagy Ágnes istenes lírájára. Az Isten szeme mintha másfelé nézne, mintha nem is látna olykor... Semmiképp sem az a szerető Isten, akivel az ember egy vallásos közegű gyermekkorban találkozik.*

„Halottak kelnek át a kék folyón.

Szakadt gyerek az isten, így fut el,
szivarszágú kabátban, álmodón” – *írod. Kisbetűs, más versekben határozatlan névelő kerül elé. Mi ennek jelentősége?*

– A belém nevelt vallásosság miatt sokáig istenkáromlásnak éreztem kisbetűvel írni a nevét, ám a versek nagy részében nem volt helye egy nagybetűs istennek. Úgy jelenik meg, mint bármely más szereplő, aki képes elbeszélgetni a versbeszélővel, bolyongani az utcán, vagy akár meghalni.

– *Hogyan éled meg a hitet, mit tud tenni a hit a versért, milyen a te istenképed?*

– Vallásos közegű gyerekkorom volt, tizenhat éves koromig én is mélyen hívő voltam. Sok belső munka és filozófiai olvasmány juttatott el ahhoz, hogy magabiztosan elmondhassam, nem hiszek abban az Istenben, melyet az egyház láttat velünk. Felnőttként még éveken keresztül igyekeztem visszatérni ahhoz a hithez, amelyben neveltek – sikertelenül. Nem vagyok ateista, inkább csak kételkedő, és ez már nem tölt el nyugtalansággal. Nincs istenképem, de nagyon közel áll hozzám az a plótinoszi gondolat, mely szerint önmagunk megismerésén keresztül juthatunk el Istenhez – önmagunkban találjuk meg.

– *Szoktál a Fennvalóval beszélgetni?*

– Nem. Utoljára évekkkel ezelőtt szólítottam meg, amikor haldoklott a nagymamám.

– *Ha igen, hogyan dedikálnád neki a kötetedet?*

– Ahogyan bárki másnak: sok szeretettel, helyszín, dátum.

– *Az Irodalmi Jelen hónap alkotója blokkjában megjelent hét álmodás című versed naplószerűség eszközével él. A kötetedben is több vers kapcsolódik a ciklikussághoz, legmarkánsabb a Hét születés című.*

Szereted a körbeérő dolgokat, a nyugodt váltakozást, a folyót nézve nevet adni és jelentéssel felruházni gyermekkori emléket, a nagypapa szemében áradó zöld folyót?

– Szerkezetileg is biztonságot ad nekem a ciklikusság, például a *hét álmodásban* és *Hét születésben* kifejezetten izgalmas volt apró világokat teremteni egy versen belül. Végtelen lehetőséggel találtam szembe magam, ugyanakkor ügyelnem kellett a tömörségre is. Szeretem felfejteni a részleteket, ezeken keresztül sejtetni, ahelyett, hogy „nagy igazságok” megírására törekednék.

– A számoknak, a hetesnek és a kilencesnek van valamilyen mágikus szerepe a verseidben?

– Nincs mágikus jelentésük, viszont a nyolcas kivételével tartózkodom a páros számoktól. Ez valamiféle buta berögződés nálam, a versekben is ösztönszerűen páratlan számokkal dolgozom.

– Pilinszky János, Walt Withman és Szőcs Géza – három különböző, mégis egymáshoz kapcsolható versvilág idéződik meg a kötetedben. Miért hármójuk verseit, személyét viszed be a Kővé zsugorodott országba?

– Nem érzem úgy, hogy erőteljesen jelen lennének a kötetben, csupán megidéződnek egy-egy vers erejéig. Ugyanennyire van jelen Nemes Nagy Ágnes, Allen Ginsberg, Juhász Ferenc, Zalán Tibor egy sora/versszaka is. Különösen sokat olvastam az említett szerzőket a kötet írása közben, s valamilyen módon helyet kértek ezek a sorok a kéziratban. Némelyik irodalmi lap felkérésének eredményeképp került bele: például Szőcs Géza kapcsán a *Tudósítások*, vagy Dienes Eszter kapcsán a *Tavaszi nyár, ősz, tél*.

– Ha egy nagy tölgyerdőben találkoznál Plótinosszal, miről kérdeznéd őt?

– Hogy mit gondol a XXI. századról.

Pusztai Ilona

A híd nélküli hídverő

Kányádi Sándor idézi egyik interjújában Illyés Gyula hozzá intézett szavait, amelyek jól kifejezik a költő irodalomban betölteni kívánt szerepét: *„Te állsz a víz közepén, hídverő úr – mondta kitárt karral, hídként –, és egyik parton sem akar leakadni a híd szárnya.”*

Kányádi Sándor – ahogy a Vajdaságban Bori Imre, az újvidéki HÍD folyóirat legendás főszerkesztője – valóban a magyar irodalom hídverője akart lenni, aki fordítások révén próbálta közel hozni egymáshoz Erdély nemzetiségeit, illetve hídként összekapcsolni az anyaországi és az erdélyi magyarságot. Ezt a hídverő szerepet a székelyudvarhelyi református kollégiumban Lévai tanár úr ültette belé, aki a kötelező román nyelv első tanítási óráját így kezdte: *„Kedves gyermekeim, századok óta együtt élünk, együtt kell élnünk, meg kell tanulnunk egymás nyelvét, hogy megismerhessük egymás kultúráját, hogy minél hosszabb ideig békeségben éljünk ezen a földön.”*

Kányádi Sándor (1929–2018) halálának ötödik évfordulója alkalmából az MMA Kiadó interjúkötettel tiszteleg a költő emléke előtt. Mint utószavában Pécsi Györgyi, az írások válogatója, a kötet szerkesztője és a jegyzetek írója említi: *„Kányádi Sándornak az élőbeszéd, a társalgás volt a legjellemzőbb és legkedveltebb megszólalási formája. Rendszerint verseit is fejből írta, s később rögzítette papírra. A versfordításaihoz írt, gazdag jegyzetei kivételével nagyon kevés írásos esszé maradt utána. Ezért különösen fontosak és irodalomtörténeti értékűek a kötetben olvasható beszélgetések, interjúk, amelyek nemcsak életének, hanem ars po-*

eticájának, költészetéről, irodalomról, közéletéről, a nemzetiségi viszonyokról vallott gondolatainak summái.

Közel negyvenöt év (1968–2011) huszonkét interjúja kapott helyet a valamivel több mint háromszáz oldalas könyvben. Közülük is kiemelkedik a Ferenczes Istvánnal folytatott beszélgetés (*Vershitet nem cseréltem. Soha!* Székelyföld, 13, 5. sz. 2009), amely a maga száz oldalával igazi mélyinterjú, a legátfogóbb és legérdekesebb írás a könyvben.

Az első hat beszélgetés még a romániai rendszerváltás előtt készült, míg a további tizenhat az azt követő időkből. Így a politikai helyzet alakulása, történelmi változások jól kitapinthatóak a kötetet lapozgatva. Az első beszélgetést (*A költészet válságáról*) Huszár Sándor készítette a kolozsvári Utunk folyóirat számára 1968-ban, abból az alkalomból, hogy Kányádi Sándor az Osztrák PEN Club meghívására Bécsben tartott előadást a romániai magyar költészet helyzetéről. Kányádi Sándornak ez volt az első külföldi útja, ha nem számítjuk 1956-os utazását a Szovjetunióba, amelyet a Romániai Írószövetség delegációjának tagjaként tett. Ám miután a kolozsvári Magyar Színházban beszámolt a látottakról, „*egy bölcs pártember [...] lekopott a tíz körmömről, és azt mondta, nem szégyellem magamat állampénzen azt látni, amit láttam?!*” (*A magyar költészet Ruhr-vidéke: Kányádi Sándorral beszélget Pécsi Györgyi*. Forrás, 29, 2. sz. 1997). Ez a bécsi utazás többször is visszatér a könyvben. A Ferenczes Istvánnal készült beszélgetésből megtudhatjuk az útlevelszerzés kálváriájának hiteles történetét. De még ennél is fontosabb, és a kötet számos interjújában szó esik róla, hogy ez az 1967 őszi utazás ihlette Kányádi Sándor egyik több éven át érlelődő, legjelentősebb versét, a *Halottak napja Bécsben* címűt.

Az első interjúkban leginkább az erdélyi magyar költészet szerepéről, illetve Kányádi fordítói munkásságáról, a román költők magyar olvasókkal való megismertetésének fontosságáról esik szó. Kányádi pártonkívüliként, mindenfajta politikai szerepvállalástól elzárkózva a kolozsvári Napsugár gyermeklap szerkesztőjeként dolgozott, és emellett mint fordítót, a legjelesebb

kortárs román költők, Arghezi, Baconsky, Labiş, Sorescu, Ioan Alexandru avatott tolmácsolójaként tarthatjuk számon.

A szövegekben néhol ott vannak a kötelező politikai tiszteletkörök, mikor a magyar verseskönyvek erdélyi sikerét a „*szocialista kulturális forradalmunk nagy eredményének*” nevezi (Kántor Lajos: *A vers állandó hiányérzetünk ébren tartója*. Kányádi Sándor költészetről, mai dolgainkról. Tiszatáj, 31, 1. szám 1979). De egy félmondatban már megcsillan némi keserű rezignáció az együttéléssel kapcsolatosan: „... *nem ismerem annyira a román kollégáim történelmi gondolkodásmódját, hogy arról vélekedhetném. Olykor azonban az az érzésem, mintha egyazon korban más-más történelemkönyvből tanultunk volna.*”

Az első olyan interjú, amelyben már szabadon nyilatkozhatott politikáról is, Pál Árpádé (*Költészet és politika. Kányádi Sándor itthon és a nagyvilágban szerzett tapasztalatairól*). Ez a beszélgetés 1989-ben, már a magyar rendszerváltás után, de a Ceaușescu diktatúra végnapjaiban készült. Itt Kányádi már őszintén, keserűen összegez: „*Megcsalt a szocializmus, amire az ifjúságomat feltettem, aminek a nagy próféciaiban hittem, szóval én nem kiábrándult, hanem csalódott ember vagyok, egy mélységesen megbántott, emberségemben, hitemben megbántott, kisemmizett ember vagyok.*” A székely közparaszti sorból beteges gyerekként a székelyudvari református kollégiumba kerülő, majd a háború után fémipari munkásként érettségiző költő korán közel került a kommunista mozgalomhoz. Az 50-es években a párttal való kapcsolata fokozatosan lazul, végül felesége 1959-es bebörtönzése után úgy dönt, hogy semmiféle közéleti, politikai szerepet nem vállal. Folyamatosan megfigyelés alatt tartották, amit a *Két-személyes tragédia* című drámájában (1960-as évek vége) vagy a *Reminiszcencia* (1977) című versében is feldolgozott. Ennek ellenére többször említi, hogy Skandináviában találkozott szociális társadalommal, mintha csak az ismert Kádár-kori viccet idézné: „Hol van a létező szocializmus? – Svédországban.”

A kötet utolsó, 2011-es interjóját Varga Melinda rögzítette az Irodalmi Jelen számára. Az utolsó kérdésre – „*Dolgozik most*

valamin?” – adott válasz már egy megfáradt, de a jövőbe vetett hitét el nem vesztő ember vallomása: „Nem. Illetlenségnek tartom és nincs is türelmem. Fordítani szerettem volna, de azt sem csinálom. Egy-egy e-mailt is nehezen tudok megírni. Járok találkozókra. Szeretnék még kutat építeni, a tetőre napeletem. Valami közügyet szolgálni, de nem politizálni.”

2012-ben Elek apó kútjával és a játszótérrel szemben, amely szintén Kányádi Sándor kezdeményezésére létesült még 2006-ban, megnyílt a Mesemúzeum a Vár tövében, a Virág Benedek házban. Sikerült tehát még utoljára egy jó ügyet, a gyerekirodalom ügyét szolgálnia.

A fiatalon színésznek készülő Kányádi Sándor igazi megszólalási formája az előbeszéd volt. Személyiségének varázsa átsugárzik a kötet lapjain, letehetetlen olvasmánnyá avatva a könyvet.

Oláh András

„Nulladik személyben”

Thomas Mannt idézi az egyik vers-tűnődéséhez átemelt mottóban Hegedűs Gyöngyi: *„Istennek nincsenek történetei.”* Istennek valóban nincsenek történetei. Mi magunk vagyunk a történet, akik epizodistaként szerepet kaptunk a rendezői álmok kiteljesítésében. Hegedűs Gyöngyi ezt a ránk testált szerepet – a megélt valóság felszisszenő pillanatait – osztja meg az olvasóval legújabb kötetében.

Különös hangvételű verseiben az élet és a halál kapcsolatát boncolgatja. Számára ez azért is kézenfekvő megközelítés, mert gyakorló orvosként nap mint nap szembesül az életmentéssel, az élethez való ragaszkodással, de az elmúlás folyamatával és a gyásszal is. A gyász fázisait családtagjainak elvesztésekor a vesztes szemszögéből is közvetlenül megtapasztalta már. A közelmúlt tragikus világvármánya s a hozzá társuló bezárkózási kényszer is mély nyomot hagyott benne. Rálátása a témára ily módon valóban több irányból fakad, épp ezért hitelesen tudja láttatni és érzékeltetni a létezés eljárásrendjét.

Versei a fény és árnyék, a világosság és sötétség, az élet és halál mezsgyéjén haladva próbálják felmérni az ember lehetőségeit ebben a magunk építette – mégis rommá lett – világban. A tér-idő dimenzióban gondolkodó egyén folyamatos bezártság érzését közvetíti – megjelenítve a reménykedőt, a csodát várót, a beletörődőt, a tenni vágyót, és a világnak (és Istennek) hátat fordító, az önös érdekét előtérbe helyező, mindent irányítani akaró technokratát is.

A kötet nyitó ciklusa a születést járja körbe anyai szemszögéből. Ám nem az öröm, hanem a szenvedés felől közelít. Mert a fájda-

lomtól eltorzult kiáltás is életjel. Az anyasághoz tartozik. Teljesé persze akkor válik, amikor ebbe a sikolyba beleolvad a felsíró magzat hangja is.

Az ember kálváriája voltaképpen a születés pillanatával indul, hiszen innen az út már a halál irányába vezet. Hegedűs Gyöngyi azonban itt is új kaput nyit – a meg sem született gyermek szenvedéstörténetével indítja az életről és halálról való gondolkodást: *„Lehetséges / az elkapart magzat anyába jutott / sejtjei is részt vehetnek az anya sérült / szöveteinek helyreállításában”* (Hányadik hétig).

Az abortusz is halál. Lélektanilag mindenképpen. Talán ezért is különösen fontos, hogy a ciklust felvezető sorok az élethez való jogot erősítsék: *„Haragos magzatvíz az ég / Messiást ígér /.../ Áttetsző a jászol / kórház elé kitett / inkubátor.”* Morális szempontból az inkubátor választása is megkérdőjelezhető döntés. De legalább esélyt ad. Ugyanakkor életre szóló lemondással jár. A *Megkülönböztető jelzés* című vers pedig azt a fájdalmat közvetíti, amikor a szülőnek gyermeke tényleges elvesztését kell megélnie: *„ha megelőzi a gyermek / az anyját, kihordhatatlan a gyász.”*

A következő ciklusok a halál megélésének folyamatait tárják az olvasó elé. Az első szakasz a hiány fájdalmát rögzíti. *„nincs úgy zajgó világ, amiből épp ne / Te hiányoznál”* – írja [az énekét nem ismerem] című versben. Minden veszteség gyötrellem. Épp ezért nehéz elfogadni, beletörödni, hogy *„mostantól nélkülem vagy ébren”* (elérni, ami bent). Döbbenetes pontossággal fogalmazza meg a pillanatot, amikor az élni akarás és az elkerülhetetlen halál találkozik, s amikor mégis a lehetetlenbe való kapaszkodás tűnik az erősebbnek, és az a reményt keltő érzés dominál, hogy *„a halál / arcfelismerő programja”* – a szerelem – kimenekíti, kimenekítheti a mélypontról (a parketta angyala).

A halált nem lehet megszokni. Feldolgozni, elfogadni sem könnyű. Ennek egyik legszívemarkolóbb leírását olvashatjuk a *fagyasztott metszet* című versben: *„tanulom magam megvallani úgy, ahogy eddig meg- / tagadni. míg visszajössz, másik asztalhoz ülök. követem a / délutáni árnyéket. pontosan annyit késik, amennyit te szoktál.”*

Több költeményben is felbukkan az elvesztett édesapa és a súlyos betegséggel küzdő édesanya emléke: „*anyám ül az asztalfőn, / apám szívnagyobboddással is betölthetetlen / helyén*” (*felszálló ág*). Egyszerre van jelen az anyai és gyermeki érzés. A veszteség és a felkészülés az újabb veszteségre. És a racionalitással birkózó misztikum, amelyben „*az anyáknak nincs feltételes módjuk*”. Ám eljön a pillanat, „*mikor már csak a sírás / marad az idő periódusos rendszerében*” (*fősodor*). A keletkezett űr – jelen esetben az elvesztett apa hiánya – pedig évek múlva is visszaköszön: „*dosztojevszkij születésnapján anyám / apámat várja, hogy látogassa: / így valahogy nincs ki / a létszám*” (11. 11.).

Félelmetes tárgyszerűséggel tárja elénk a halálig vezető út leírását. Amikor már csak a szenvedés és a megaláztatás érzése fokozódik mindkét oldalon: „*vécéülőke-magasító az egyik, a csomag felnőttpelenka / a másik kezében*” (*Te pucér Krisztus*).

Orvosi pontossággal íródik a halál utáni látlelet is: „*aznap, amikor meghaltál /.../ egyre több hasznos frekvencia tűnt el, ami eddig kitakarta / a zajokat*” ([*aznap*]).

Majd eljön a pillanat, amikor a felderengő képek újraélesztik az emlékeket. Az egykori elszórt mondatok hirtelen értelmet nyernek, tudatosulnak, felismeréssé válnak. Ilyen momentumot örökít meg a *fosztóképző* című vers is: „*feküdt az ágyban, még nem / volt beteg, az első hangnál / csendre intett. a sorstalanságot / nézte a tévében: »csend! ennek az embernek / igaza van. már csak a haláltáborokban / értik meg egymást az emberek«*”. De az édesapa meghurcoltatásának fájdalmas és feldolgozhatatlan epizódja is felizzik húsz év távolából a *bukás* című versben: „*akkor már mindenből kitették, még az alibi / funkciókból is, a neve sem hangozhatott el.*”

Kérdések és kételyek bukkannak fel. El lehet-e vonatkoztatni az élet keserves pillanataitól, ketté lehet-e választani az életet, mint a gesztenyét a tüskés-szúrós buroktól? Szabad-e, érdeemes-e áldozatként élni az életet? Hegedűs Gyöngyi válasza a *kézenfekvőt* fogalmazza meg: „*nem turista vagyok saját életemben*” (*offering*). És van még egy fontos – üzenetértékű – megállapítása:

„nem folytatható a / gyógyítás, ha téged betegít, /.../ nem folytat-
ható az imádság, ha érvénytelenít” (japán juhar).

Az élet-halál problémakör utolsó pontja az elfogadás, a meg-
változtathatatlanba való beletörődés. Itt már nincs ellenvetés,
ha „*istent ott találok, / hol semmi keresnivalóm nincsen*” (tél
közepén, Balázs-*napon*). Ezen a ponton már bármilyen érvelés
elfogadható. Akár a balladai homályból felderengő, villoni ter-
mészetű abszurd igazság is, miszerint „*a fa kért meg rá, hogy /
gyűjtsuk fel*” (ha ők nincsenek). A fa, amely az élet szimbóluma.
Amelyhez Krisztus születésére emlékezve minden karácsonykor
visszatérünk.

Rendkívül feszes, félmondatokkal, üzenetekkel telezsúfolt
versgyűjteményt tett elénk Hegedűs Gyöngyi, aki szuggesztív
mondataival egyszerre irányít és elbizonytalanít: „*a háborúban
/ annak sincs igaza, akinek igaza van*” (lovaik felsorakoznak).
Mintha minden kijelentés mögött kérdőjel sejlene fel. Szavait
visszaolvasva, mazsoláztatva úgy érzi az olvasó, mintha új és új
magyarázat lehetősége bontakozna ki. Miként azt a kötet fülszö-
vegében Visky András is megállapítja: a költő „*a nyelv legmélyé-
re képes alábukni, semmitől sem félve*”. S valóban, néha félbetört
szavak adnak különleges jelentést, új értelmezést a mondatok-
nak, máskor az orvosi szaknyelv egy-egy kifejezésébe botlunk. S
ez a tempó lassítását eredményezi. Kényszeríti az olvasót a figye-
lemre, az elmélyedésre, az újragondolásra.

A kötet ciklusai a gyász fázisait követik – ám a gyász sötétje
mögül mégis az élet feszült pillanatai villannak elénk. Nem lehet
a világ dolgairól kívülállóként gondolkodni. Hegedűs Gyöngyi is
felteszi a kérdést, „*hogyan kellene ezt nulladik / személyben írni*”.
De semleges pozíció nincs. Így az olvasó is beavatottá válik.

Nem szabad megfeledkezni a ciklusoknak határt szabó fotók-
ról sem, amelyek szintén a költő alkotásai, s amelyeken a fény
mellett – amint a versekben is – folyamatosan jelen van a sötét
tónus.

Ám a sötétről sem kell feltétlenül azt gondolnunk, hogy kizá-
rólag félelmet ébreszt. Olykor szükség van rá, hogy megvédjen,

elrejtse. Így válik kerekké a gyűjtemény, hiszen, ha definiálni akarnánk, hogy miről szól, akkor a már emlegetett élet és halál mellett a szeretet juthat eszünkbe. A krisztusi tanítás. Voltaképpen ezt a szeretetnyelvet használja Hegedűs Gyöngyi is. Nem véletlen, hogy gyakran támaszkodik bibliai motívumokra. De nem ragad le az alaptételeknél, korunk kesernyés utózöngéivel felülírja azokat.

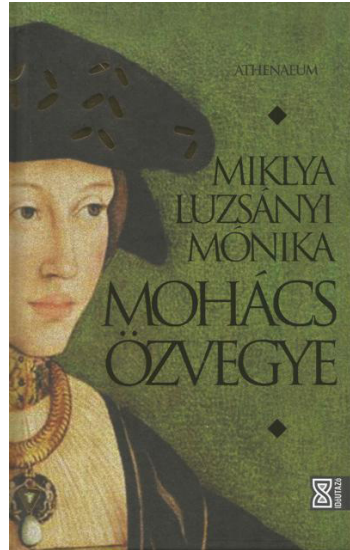
A szeretet azonban így is kizökkenhetetlenül jelen van. Erre talán az egyik legeklatásabb példa a költő megfogalmazása szerint, hogy „*az első kényszerzubbony / szabásmintája (is) az ölelés volt*” (*ha az anyákat kérdezik*). A versek háttérmotívuma azonban a fentiek mellett mindenképpen az idő, ami látszólag végtelen, soha el nem fogy, ám a halandó ember számára mégis a legtűnékenyebb.

Burkhardt Zsófia

„A királynék sosem sírnak. De a cserbenhagyott asszonyok igen.”

Mi az, hogy kortárs történelmi regény? Eszik-e, vagy isszák? Milyen irodalmi eszközökkel nyúl hozzá a múlthoz, milyen szemszögekből láttat, mi érdeklí? Reagál-e egyben a jelenre is? Noha nincs rá általános recept, egy-egy mű kósztolgatásával ráérezhetünk a műfaj összetevőire, az adott mű sajátos ízvilágára, hatóerejére. Terítéken ezúttal a *Mohács özvegye*, Miklya Luzsányi Mónika új történelmi regénye.

Nem véletlen e kritika felütésében alkalmazott étkezés-metaforika. Az első fejezetekben már nyilvánvalóvá válik: a regény szereplői hús-vér emberek, a maguk érzelmeivel, indulataival, vágyaival, tudatalatti tartalmaival és fizikai szükségleteivel. Az alig kilencéves II. Lajos királyfi két kézzel tömi magába a cukortortát, és pajzán antik verseket szaval. Az özvegy Mária királyné önnön testének hanyatlását, az időskorral járó idegenségérzetet próbálja sikertelenül megszokni, s közben magát emészttve tépelődik a múlt eseményein. A regény azzal dönti le a tabukat, és írja felül a sztereotípiákat, hogy hőseit nem hősként, inkább emberként lépteti színre, ez a vállalkozás pedig nem a történelmi hűséggel szemben, hanem éppen arra alapozva működik – erről győz meg a regény végén lajstromba szedett szakirodalom, valamint az író szavai egy interjúban: „Sok ezer oldalnyi tanulmányt és korabeli

szöveget kellett elolvasnom a korszakból, és akkor szembesültem vele, hogy olyan elképesztő sztereotípiák élnek a fejünkben erről a korszakról, aminek eredményeként torzán látjuk a mohácsi csatát és előzményeit, a török időket, vagy éppen a három részre szakadt Magyarország sorsát. Nem is beszélve a nagy történelmi hősekről, mint például Török Bálint vagy éppen 'Dobzse' László, II. Lajos, netán Szapolyai János.”¹

Habsburg (Magyarországi) Mária, II. Lajos feleségének neve még csak nem is olyan közismert, bár a regény tanúsága szerint rövid uralmuk alatt legalább olyan aktív szerepe volt az ország vezetésében, mint a királynak. Története a királyné időskori lakosztályából indul, majd visszaemlékezései nyomán időrendi sorrendben halad keresztül Mária és Lajos ifjúkori mindennapjain, kettejük rövid uralkodási időszakán és házasságán, a mohácsi csata eseményein, Lajos király halálának mindmáig tisztázatlan, lehetséges körülményein. Az emlékezést gyakran egy testtapasztalat indítja el: egy együttlét forró emléke, egy vadászat izgalma, bénító félelemérzet vagy az önkorbácsolás fájdalmas révülete.

Ilyenformán a testiség a szöveg egyik szervezőelvévé válik. Jelentős hangsúly esik a királyné megélt nőiségére mind fiatal, mind időskorában. A királyi pár dokumentáltan boldog házasságát a regény részletező nyíltsággal közvetíti, a lépten-nyomon szexuális együttlétbe „keveredő” ifjú pár explicit, érzéki jeleneit az olvasó úgy nézi végig, hogy legfeljebb az archaikus virágnyelv jelenthet (teljesen áttetsző) leplet: *aranynárcisz nagyajkai, bibék, Lajos királyságának vesszeje, királyi ékszerek, penna és kalamáris...* Első pillantásra úgy tűnik, a budai vár másról sem szól, csak meredező hímtagokról, hiszen a főurak még a királyi párnál is dévajabb életmódot folytatnak. Azonban mielőtt nemes egyszerűséggel rásütnénk a műre a „szoftpornó” bélyegét, észre kell vennünk, hogy a regény a szexualitást összességében nem öncélúan ábrázolja, hanem rétegzetten, árnyaltan, művészi alakzatként veti be. A már említett szövegszervező, narráci-

¹ <https://montazsmagazin.hu/mohacs-ozvegye-interju-miklya-luzsanyi-monikaval/> (Megnyitva ekkor: 2023. 11. 19.)

ót előregördítő funkció mellett a testiség által jellemez: jellemzi Mária és Lajos bensőséges, meghitt, transzcendensként megélt kapcsolatát; jellemzi és az előbbivel ellentétbe állítja a magyar oligarchák durva ízléstelenségét, önzését, kegyetlen erőszakosságát; jellemzi magát a kort, amelyben nemek szerinti kettős mércével ítélik meg a szexualitás megélését („*Károlynak, Ferdinándnak persze még a hírnevét is öregbítette a nagy kívánsága, de őt latornőnek bélyegezték Budán*” – elemzi hajdani helyzetét, stigmatizáltságát az özvegy királyné); végül pedig, a kölcsönhatás jegyében, jellemzi a megrökönyödött olvasót, aki most szembeül azzal a ténnyel, hogy hogyan is nézhetnek ki a középkori mindennapok a nemiség perspektívájából, beleértve például a serdülők beavatásának/felvilágosításának gyakorlatait vagy a női terméketlenség okairól alkotott elképzeléseket. Az erotikaábrázolás kapcsán az egyetlen kifogásolható aspektus a mennyiség: amikor már sokadszorra villan elő egy főúri, szőrös férfiszerv, az olvasónak kezd elege lenni, ösztönösen zár, ellenáll a szövegrészletnek – nyilván a taszítás, elborzasztás, elundorítás is a célja az erőszakos jeleneteknek, ugyanakkor ezt a kártyát elég lett volna stratégikusan kevesebbszer kijátszani, úgy talán nagyobb hatást váltott volna ki minden alkalommal.

Egy adott történelmi kor megelevenítésének egyik legkényesebb eszköze a nyelvezet. A tét kettős: részben ezen áll vagy bukik a megidézve újrateremtett világ hitelessége, ugyanakkor fontos a korabeli nyelvhasználat közel hozása, idegenségének oldása is a mai (nem feltétlenül a középkori magyar nyelven szocializálódott) olvasó számára. A *Mohács özvegye* ötletes módszerhez folyamodik annak érdekében, hogy mindkét elvárásnak megfeleljen. II. Lajosék nem *vala-valáznak*, a regény igényesen könyved, olvasmányos, korunkbeli nyelvezetből építkeznek. A szereplők beszédét és a narrációt viszont számos archaizmus, tájszó vagy ma már nem használatos kifejezés tarkítja: a királyi *urbura* a *hutmányok* agyafúrtsága és a *hevérek* márványból faragott *küblije* miatt csappant meg. (Ezeknek a jelentését rögtön meg is találjuk lábjegyzetben.) A középkori nyelvezetet és hangulatot

azonban elsősorban nem (csak) ezek a szavak idézik meg, hanem az egyes fejezetek végén található, dőlt betűvel szedett részletek, amelyek „*olyan forrásértékű szövegek, amelyeket Mária királyné is olvashatott*” (ahogy a regény egyik lábjegyzete tájékoztat), vagy forrásszövegek alapján megírt fiktív levelek, krónikabejegyzések. Ilyen például a regényt bezáró részlet Mária királyné végrendeletéből: „*Én, Magyarországi Mária, a király, férjem halála óta azt az aranyszívet hordtam magamon, amelyet ő is élete végéig viselt volt. Parancsolom, hogy ez a szív a láncocskával együtt, amelyen függ, beolvasszassék és a szegények között szétosztassék. Két ember társa volt azok haláláig, akik az életben, szeretetben és hajlamban soha elválasztva nem voltak. Ezért semmisüljön meg, és változtassa meg alakját éppúgy, mint az egymást szeretők teste megváltozott.*” Ezek a szövegrészletek amellet, hogy nyelvileg hitelesítik a középkort, és közvetítik hangulatát, forrásértékű korpuszként alátámasztják a fejezetek eseménysorát, sajátos módon párbeszédbe lépnek vele, avagy éppen kiegészítik azt egy alternatív nézőponttal, legyen az akár a népé (mint a Török Bálintról szóló csúfos gjajd), akár egy javasasszonyé, vagy éppen Machiavelli tanításai *A fejedelemből*. Külön felfejtésre érdemes réteget képeznek a királyi pár szerelme köré szótt bibliai párhuzamok, idézetek, amelyek – a királyné szemszögéből – Lajost helyenként Krisztus imitációjaként tüntetik fel, aki önnön népéért áldozza fel magát, Mária királynét pedig a szenvedő, gyászoló, miérteket kutató Szűz Máriaként.

A történelemkutatás eredményeit az irodalom viszi át a köztudatba, mondta egy korábbi regénye kapcsán Miklya Luzsányi Mónika.² A *Mohács özvegye* érzékelteti az 1500-as évek elejének hatalmi mozgásait: azt, hogy a nemességet a saját javainak gyarapítása motiválja, korántsem a hazát érintő kollektív érdekek; hogy sérelmezik a koronajavak visszaszerzési törekvéseit a királyi pár részéről, s ezért növekszik a főurak idegengyűlölete; hogy Szapolyai Jánosnak kapóra jön II. Lajos hatalmának gyengülése; vagy

² <https://www.baon.hu/helyi-kozelet/2019/06/tortenelmi-regenyt-mutattak-be-az-ecsed-boszorkanyrol-felegyhazan> (Megnyitva ekkor: 2023. 11. 15.)

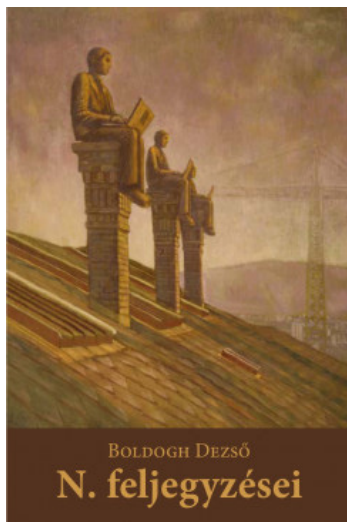
hogy a nyugati keresztény birodalmak sem küldenek támogatást a török ellen; illetve bemutatja Mária királynő szerepét, észszerű, logikus terveit és meglátásait a gazdaság fellendítésére vonatkozóan (a regény alapján gyakorlatiasabb uralkodó volt még Lajos királynál is), illetve gyászát, önmarcangolását, gyötrelmét. Az irodalom eszköztára azonban sokkal bővebb a történelmi adatok pusztja közlésénél. Az író nő megfűszerezi a cselekményt a mellékszereplők nézőpontjával, életükből vett jelenetekkel, hangot ad nekik hol egy ideiglenes perspektívaváltás, hol egy fiktív levél által. Oláh Miklós, Lieke, Áfra vagy Tomori Pál karaktere ugyanolyan szerethetővé válik, mint maga a királyné, s ideig-óráig érvényesül az ő hétköznapi életük, belső világuk.

A *Mohács özvegye* a történelemábrázolás mellett törekszik egyfajta teljes (elsősorban női) léttapasztalat közvetítésére. Sűrűn szőtt, gazdagon rétegzett nyelvezete olyan világot teremt, amelyben az altest vágyai uralkodnak, de felvillan a transzcendencia is, és fény derül azokra a nézőpontokra és motivációkra, amelyek a „fentről nézett” történelmi narratívákban hagyományosan homályban maradnak, noha kétségtelenül meghatározzák, befolyásolják a nagy események alakulását. Ezek volnának tehát a kortárs történelmi regény, de legalábbis a *Mohács özvegye* főbb összetevői, lassú tűzön alaposan átsütve, keménykötésben, mentesen könnyen szakadó és elkallódó védőborítótól, az Athenaeum kiadó gondozásában, ízlésesen tálalva. Váljék egészsé-
günkre!

Tamási Orosz János

„...a körülmények
megint
nem túl jók...”

Boldogh Dezső karmája
viszont ígéretes

Sok éve, megboldogult lapszerkesztő koromban főszerk-utasítást követve zabolát próbáltam kötni állandó színikritikusunk tollára, mondván, ragaszkodjon – ha teheti – a megbeszéltektarakterszámokhoz. Mert hát főszerkesztőtől tördelőig mindenki szereti, kiváltképp printesetben – s talán még az olvasó is –, ha egy adott téma a lap oldalának állandó helyén található, megszabott terjedelemben, s nem nyúlik bele a hirdetéseknek fenntartott keretbe. A kérést nem nagy örömmel közvetítettem, mert szinte előre tudtam (hasonlóképp érezve) a neves kritikus válaszát: mindenről annyit írok, amennyi van benne. Na most, kérdik azonnal, a címet olvasva, hogy miként jön ez ide, Boldogh Dezső rövidprózákat tartalmazó könyve (*N. feljegyzései*) kapcsán? A válasz egyszerre evidens és komplex: mert valamiképp ez ötlött föl bennem elsőként – annyi más mellett – a bekezdéseket olvasva. Az a kérdés: mégis, hogyan dönti el itt a szerző, hogy miben mi van, adott bekezdésen belül, s hogyan folytatódik, látszólag egészen más megközelítésben, ugyanaz a történet? De hát ugyanaz-e a történet? Rögvest mondom: igen, de már-már bravúros az a filmszerű vágási technika, ahogyan a szerző egymásba folytatja, szerkeszti a több osztatú, mégis egyazon történetet. Hol szubjektív módon közelít a történethez, hol

objektív, hűvös távolságtartást kísérel meg, majd megreked a kettő között, s végül visszavált önarckép-tárlatba, ám egyes szám második személyben. Trükkös nyugalommal tárja így elénk azt a tükröt, amit magunkban már letakartunk, a *halott van az emlékezetben* gesztusával, de most föllibben a kendő, mondván, igazunk van, de azért nézzünk csak bele, hogy megtanuljuk: az ismétlés *nem mindig* a tudás anyja...

Örkényt emlegetik vele kapcsolatban, vissza-visszatérő toposz ez a róla szóló írásokban, a vele folytatott beszélgetésekben, amit ő nem hárít, de még nem láttam/olvastam olyasmit, hogy ezt a komplement viszonyt szívvel-lélekkel helyeselné. Elfogadja, nem is álszerényen, mégis valamiféle kényszer hatására – hát mit tegyünk, ha ez a rövidprózáról amolyan megtapadt kiindulópont („kályha”), a szépprózai értekezések társastánc-iskolájának kötelező versenykürje; említsünk így általa egy közismert írói eszközt, s a bennfentesek mosolyával mondjuk ki helyeslően vagy helyeskedően: no csak, ő is, hogy megnőtt tavaly óta... Ez a szállóigévé vált utalás nem igényel magyarázatot, talán, de az áthallás értelmezése azonnal közelebb visz bennünket az immár Boldogh-oeuvre éppen aktuális értelmezéséhez. (Mert hiszen meglehetősen sok arcát ismerhetjük már: költő, prózaíró, kritikus, de talán „mindemegezis” előtt/után – megfigyelő. Tudja, hogy hiába mélyengsz, a szellem félrenéz, s őt – kivált ebben a kötetben – valamiért odaeszi a kíváncsiság, ahol félrenéz, mert hát miért néz inkább arra, s mit néz? S lám: a szellem helyett szembejön a valóság... Persze, nem félrelépés ez, hanem kőkevény írói kihívás, valamiféle posztpróza kísérlete, a módszer körüljárása: hogyan is működik a próza a próza utáni időben?

Krasznahorkai László írta ezt körül, egy interjúban, pontosítani (hol és mikor) sajnos nem tudom, mert – mivel lényegét nem felejtettem el – nem mentettem el a jegyzeteim közé. Nos, ő egy kérdésre valahogy így fogalmazta meg a szépirodalom jövőjét: lehet, valóban megszűnik a print, de az élőbeszéd igénye nem; a jövőben a nagyon régi idők térnek vissza, az emberek összegyűlnek a tereken, a parkokban, agorákon, a szökőkút mellett (a

pereme még meglesz), és történeteket fognak mesélni. Boldogh mintha már ezt tenné szerzőként is, egy furcsán kitalált ritmusban, egy többszólamú magánbeszédben; szereplői egymást váltják, de a történet ugyanaz, és mégsem. Igazság szerint nincs is történet, csak remények köddé válása, illúzióvesztések, az *akkor hát itt fogunk élni* lenyomatai; csak – újabb toposzt emelve ide – a mondatok egymás utániségát követve mintha Rejtő csontbrigádjának tűznézését hallgatnánk: szavak hangzanak el abban, asszociációk és szinonimák követik őket, emlékek egy valamikori életből, történet-töredékek, s végül csak a csöndbe fulladó jajgatás vegyül a szélbe. De mielőtt drámát sejtetnék e hasonlattal, sietek ideilleszteni egy mondatot: *„És miként a nagyszerű Lem robotjai A futurologiai kongresszusban, gyakran tűnődött emberléte a priori és jellegszerű mivoltán a becsapós körülmények ellenére is, noha nem emiatt járt elsősorban konditerembe.”* Mert nincs az ábrázolásban vesztes, csak mi, hát elég a szenvedésgéből, nézd komédiának, s legott.

Tulajdonképpen itt kellene elkezdenem, törölve minden eddigi mondatot, a Boldogh-stíl jegyeinek szétszalazását, no de nem tehetem, mert mit ér a hegycsúcs a hozzávezető út ismerete, a lejtők próbálgatása nélkül. S mit ér, ha fölérve nem értjük meg a horizonton magasodó újabb csúcsok szelíd, biztató félmosolyát? Ezért azt gondolom, lényeges mindent a gondolat kifejtésének tereit, kötöttségeit vizsgálva kezdenünk; hogy az iménti mondat fölött például elmélázzunk azon: vajon kulcsmondat-e ez, épp ez, vagy csak az egyik a számtalan odavetett abszurd enjambement között? Ahol persze nem a sorok átlépéséről, hanem a gondolatok – s azok érzelmi töltésének – átszökkenéséről van szó, s mégis ez az eszköz adja magát ahhoz, hogy mi most például Krasznahorkai ötlete és Örkény hasonlósága után előálljunk a tutival: Szentkuthyval. Bennem legalábbis ő képződik föl a Boldogh-prózák – különösen a kötet első felének – olvasása közben; az a lazán fegyelmezett, és/mert/mégis állandó vibrációra, parafrázisra, improvizációra kész mondatfűzés, ahol a *rosszkedvünk telét* töltő lélekéletfogytos gyorsan elengedi ezt a köny-

vet, ám, talán neki is mondvá, mélyedjünk csak bele e szöveg mélyebb rétegeibe is: *Vad riadónkból víg vacsora lett*, lamentál vészjóslóan Richárd, ama harmadik, majd pontot tesz rá: *S utá-lom e kor hiú gyönyörét*. Ez az a mondat, amibe egy-egy színész gyakorta belebotlik, mert úgy hangsúlyoz, hogy a címszereplő döntése ütősebb, mint annak reduktívan mondandó indoklása, ám épp ezt a mondatot választotta Boldogh, talán akaratán kívül, mert miért lenne tudatos, ami evidens amúgy Rilke prózájától Kafkán át és Brochon keresztül – ha már – az Örkényig s azon is túl akár a Sándor Györgyig szaladó manézsban. Nem feledve Brechtet, Mrožeket, Beckettet, s még mennyi előd és kortárs ott, ahol egyetlen hangon skáláznak a szolfézs mesterei.

Látják, látszólag csapongok, de ezzel s így ajánlom ezt a könyvet szinte mindenkinek, aki – ahogy mondják – vevő az irónia, a groteszk, az abszurd vagy akár az eredeti glossza tenyeresére, s akit izgat a rövidprózák végtelen kiterjedése. És összetartozása, mert hiszen – messzebről nézve: a posztmodern keretein belül – a szövegek egymásra épülő rendszert alkotnak, bár annyira, mint egy eklektikus módon városrendezetlen lakóhely-komplexum; a piac a templomtéren, szemben üvegpalota, tövében konflisok és taxik várják utasaikat, s amíg megérkeznek, a *hajtók* egymásnak mesélik a linearitást tökéletesen mellőző történeteket. De hallgatva őket a történet ilyen olvasatban is működik. Ahogyan – hogy kézenfekvő módon újabb lehetséges előképet emeljek ide – működik a Temesi által megfestett *Por* is. Ám a névsorolvasást most mégis – ígérem – befejezem, mert mindez talán azt sugallja: sok, túl sok előkép villan itt föl, ami esetleg lerontja az eredetiséget, a szerző szubjektív írói erejét, nyelv- és metafora-alkotását, képleírásának sajátos, őt jellemző jegyeit. Nos, nem így van, de hangsúlyoznám: semmiképp se emeljük őt egyfajta magányos alakká – munkája hozzátartozik ama földrajzilag is körülhatárolható térség szellemtörténetéhez, amely ilyen sajátosan szinte csak itt terem meg, s folytatódik, korról korra, nemzedékről nemzedékre. Itt, ahol „*Elnyomó rendszerek váltották egymást. Megalázták a lakosságot.*”

Mondhatni, a téma mint motívum nem sokat változik évszázadok óta. *„Semmi különös nem volt az életed – általában kiszolgáltatva lenni. Aztán megállapítani ezt-azt, amiknek semmi jelentőségük nincs. Az ember hajlamos melléktermékeket csinálni, mintha gyereket csinálna – műveket, tudományt, eszméket – játszogató a léthatalom, noha látszólag te. ... Töppedék életek, téboly, hülyék gyülekezete, törpék rettenetes kis sorsai, világvégzet, valami eltompító szükségyszerűség... a sajátodban botladozva... bámulod őket és magadat.”* S bár a szerző a világ összes történéseire kiterjeszti megfigyelései, következtetései látéletét, azt gondolom, minden szellemtörténet, minden világvallás más és más utat jelöl ki, ír elő; s na persze, a hegy és a völgy mindig ugyanaz. S mindig egyformán nagyobbak és mélyebbek. Mondom ezt én, Boldogh könyvét olvasva, miközben próbálom – még mindig – az első benyomásokat valahogy tisztába tenni.

Mi az, hogy N.? Kire utal a betűjel? Máris, a borítón, szellemjátéokra hív a szerző? Nomen nescio a lefölezött, megfeleztet időnkben? Tudom a nevét, de nem ismerem? Ismerem – olvastam – a feljegyzéseit, de a szerző nevét nem? Talán a mostanában százéves (lenne) egykori költő (N. N.) az, akit *kormos bolyongásaiban* próbál követni Boldogh? Játsszunk, tűnődünk, hisz már itt minden – mint majd később a kötetben – áthallásnak értelme, jelentése van. S még sokáig tűnődhetnénk a betű mögötti anonimitás okán, a móka kedvéért, de a talány megoldódik (ha...), hiszen kiderül, hogy egy nefilim feljegyzései köré épülnek a kötet textusai, s azok linearitásához (vagy nonlinearitásához) épp e szó a kulcs: a bukott angyal(ok), akik az ördög eszközeiként az emberiség bukását okozták, okozzák és okozni fogják, hiszen a szerző baljóslata szerint: *„mert vár a Nap és a harmadik éjjel.”*

Íme a kulcs, s innen visszafejtve és előre haladva valamiképp az eddiginél is precízebben és pontosabban áll össze a szöveg linearitása; a gondolati síkok látszólag kaotikus eredői (*„...udvariaskodó sorok most Kelet-Európából, a világ segglyukából”*) egy irányba mutató konstellációt sejtetnek, vagy mondanak ki. S a dolgok állása nem túl kedvező, de mi mást tehetnénk: nézzük

valamivel derűsebben azokat. Úgy, ahogy a szerző teszi, aki, miután tisztázta számunkra a nefilim általa kivetített értelmezését, a kötet második felében közreadja Gaston félperces novelláit.

S bár azt mondtam, hogy leálllok a névsorolvasással áthallások tekintetében, mégsem hagyom ki, hogy körülírjam a situációt: eme írások némiképp úgy is keletkezhetnek (volna), hogy egy kávéházi asztal mellett épp eszméket, ötleteket, témapetárdákat passzolgat egymáshoz Rejtő és Karinthy, a szomszéd asztalnál pedig Kosztolányi ül, aki nem csatlakozik, az *Alakok* egyik tárcanovelláján dolgozik, szorítja a lapzártá, mégis fölfigyel, s leleskiccel valamit a gegparádéból. Mégsem írja meg, s bár egy-két motívum Rejtőnél föllelhető majd, a skiccek elvesznek. Gaston őrizte meg őket, mesélt ezt-azt abból Örkénynek, aki azonnal a fejére olvasta, hogy az egész Renard naplójából indult ki. Aztán valami csak szöget ütött a fejébe. És megalapozta azt a kávéházi szegletet Boldogh Dezsőnek, aki immár legendák nyomában járva, de új legenda szereplőjeként szép sorban felrajzolta, megörökítette az ezredvégi s az ezredkezdeti ember evolúciós nefillé (nefilimmé) válását. Ahol N. egyenlő a sokasággal...

Mondhatni, fenomenálisan rögzíti s láttatja ezt a szerző. Még akkor is, ha mindezt látszólag tényleg Gaston írta, aki viszont valójában „pult alól” kapott néhány kiadatlan Örkény-kéziratot a hagyatékból, be is küldte a saját nevére, de – ahogy meséli – „gúnyosan, lealázóan kioktattak, hogy ne merjek többet tollat fogni”... Bizony, szerzőnk kitér konkrétan is a lehetséges Örkény-párhuzamra, mert hát ez elkerülhetetlen, ha voltaképp sajnálatos is, viszont mi mást tehetne, mi mást írhatna, ha oly korban él ő is, mely „olyan önműködő patkányfogó, melynek rugóját maga a csapdába esett rágcsáló húzza fel újra”...? Igen, hát ne hagyjuk ki Lautréamont-t sem, hiszen a boncasztal forgalma, úgy tűnik, sohasem csökken. De hát nincs szebb ennél egy író számára – ezért szeretjük akár ezt a kort is.

Persze, hogy mindezek után szerethető-e Boldogh munkája, azt nem tudom. Az én érzelmeim legalábbis vegyesek. Mert jók, helyenként túl jók ahhoz a textusok, hogy ne fájjanak. Ünne-

lem a könyvet, szép próza ez, mondhatni, a műfaj sok kortárs művelőjéhez képest értelmetlen az esetleges elsüllyedése a polcok szürke zónájában s a kritikusok folyton mást kereső iránytű-ingásában, mégsem felhőtlen bennem ez a szeretet. Mert fáj. S talán azért, amit a hátsó borítón olvastam Rimóczi László remek összefoglalójában: *„Elsőpró variációk hétköznapjaink apró apokalipsziseire.”* Na igen. Apró, mondd te, felelem én rezignálatlan, fújván – mert azt még fújhatom – a sörhabba. De hol maradnak az apró apokalipszisekkel szembeni fékek és ellensúlyok? Mi lesz, ha a káosz káosszá áll össze, *„és minden adat letörlődik a netről, megszűnik az áram, a közlekedés meg a civilizált élet alapvető feltételei.”*

A többi néma kampánycsend, már ha *„...értik igazából, mit is jelent pontosan ez a kifejezés.”*

Juhász Kristóf

Hangokból totemet

A kortársi frissességű, ám a tiszta forrásban fürödve kortalan zenei horizontú Sajba második lemezét hallgatom. A 2021-es, bemutatkozó *Tűzkör* sem volt épp afféle kudarckerülő, lakossági pop, de az idei *Totem* még vadabb, még bátrabb, még révülőbb, még inspirálóbb. A *Tűzkör*ben megismert recepten nem változtattak: időtlen lüktetésű, saját szerzemények vagy népdalok továbbgondolásai dorombbal, kecskedudával, buzukival, szintetizátorral, elektromos dobbal meg még számtalan fúvós, pengetős, ütős instrumentummal. Neveztetik e hangzás és stílus pszichedelikus folknak avagy ethno-ambientnek – persze ezek a hibrid műfajok oly fiatalok, hogy bárhogy elkeresztelhetnék őket alkotóik.

Ilyen zenét hazánkban legjobb tudásom szerint most senki nem csinál, efféle atmoszférával leginkább tőlünk északnyugatra találkozunk: a vikinges Heilung, a hasonló világú Faun (nekik amúgy szintén van *Totem* című lemezük), vagy a Wardruna is ilyen eszköztárral s fölfogásban dolgozik. Persze ez a – leginkább – neofolk néven futó zenei szcena a legdinamikusabb meglepetése az egyetemes zenetörténet kortárs vargabetűinek, így könnyen lehet, hogy a témában elkötelezett olvasóm fölsorol még ötven ilyen együttest széles e világból.

A népi és elektronikus hangzás öllekezése meg az anyanyelven előadott igényes, költői szövegek nem számítanak hát föltétlen unikumnak, ám ahhoz komoly ízléssel-tehetséggel kell bírni, hogy a mixtúra ne váljon pusztán évszázados dallamok szintetizátorral alapozott, aktuális tablójává. A Sajba azért képes „már” táncolhatón, de „még” ízlésesen zenélni, mert nem adott koncepciót kiszolgálva működnek, hanem három szuverén alkotó hozza ki magából a legtöbbet együtt. Itt nincs előtér meg háttér: Orosz Marci dobolása (őt eredetileg didgeridoozni

meg torokénekelni hívták a csapatba, de aztán a dobok váltak hangsúlyosabbá) ugyanolyan fontos, mint az elektronikus szcé-nából érkező Néder Lackó gépezetei, buzukija meg gitárja, vagy a Misztrálból jól ismert Heinczinger Mika éneke, klarinétja, fu-rulyája, dorombja.

Az albumkezdő *Mag Révuti* Norbert népi ihletésű szövegére komponált, hipnotikus kántálása a doromb-vezérelt kiállással a szilaj életvágy indulója, tipikusan olyan nóta, hogy újra s újra vissza kell tekernünk az elejére, mert, mire fölfogjuk, hogy együtt kéne énekelnünk a zenekarral, már véget is ér...

*„A madárnak, szárnyalónak álnoksága nincsen,
Bekeletből kikeletbe énekel a kincsen.
Akkor is, de akkor is, ha hallgatója nincsen,
Két tenyérből, egy kenyérből eteti az Isten.”*

Az *Esőfóhász* és a *Kert* is zsezsűgő, dinamikus, tág horizontú atmoszférát ad – ezek lesznek majd a szabadtéri koncertek nagy, égrenézős pillanatai.

Zseniális ötlet volt a *Kalevalából* megzenésíteni *A vas eredetét*: mindenki tudja, mi az a *Kalevala*, ám irodalomtörténészeken kívül ember nem tudna idézni belőle, és egyszer csak torokének-vel (mégpedig kánonban!), földmagból elődohogó dobokkal meg mindenféle koboldkolompokkal ott terem előttünk a főalkotó Ukkó ősvilága.

Azt hittem eddig, józan zeneértőnek sosem jutna eszébe Vág-tázó Halottkémeket földolgozni, hisz a VHK szélsőséges sűrű-sége, életrobbanása zenei végpont, ahonnan nincs tovább. A Sajbának mégis sikerült, no nem tovább-, hanem arrébmenni. Levegősebb, kicsit talán szögletesebb vágatása ez az underground slágernek számító *Aláírhatatlan történelemnek*, mint az eredeti, de éppolyan hipnotikus erejű. Attól – is – működik a dal, hogy Heinczinger Mikának eszébe sem jut Grandpierre Atti-la üvöltő énekstílusát utánózni, marad a maga jól bevált, lírai medvedörmögésénél.

A hangszerhasználat esetében nehéz ilyen finomságokat kihallani, de Mika vokalizálásánál egyértelmű: itt egy sokkal szabadabb énekstílusban lubickol, mint a minden hangsúlyra gondosan ügyelő versénekmondó-világban, ahonnan érkezik. Ám a legvadabb hejj-hejj-nél is ösztönösen artikulált marad.

Személyes kedvencem *Az Uhu birodalma*, ami nemcsak a cím miatt áraszt Fekete István regényeibe avagy *A dzsungel könyvébe* illő hangulatot – a suttogó vokál, a sejtelmes szintiszőnyegek, az atmoszférikus, prüntöző hangok tökéletesen lefestik egy ámulva végigélt éjszakai túra vagy madárlesés, az egyszerre könnyörten és ámulatra méltó természet titkokkal teli levegőjét. Jellemző az alkotók ihletettségre, hogy Néder Lackó dalszövegét első hallásra Fekete István (vagy legalábbis valamely kortársa) versének véltem:

*„Fekete ég alatt kecskefejek szállnak,
Sóvá dermedve rókafiak várnak.
Uhu visz csendet birodalmának,
Elevenek, holtak, körben járnak.*

*Sarló Holdon csillan az ős-fény,
Riadó suta lép, rejti őt az ösvény.
Kérésznász alatt habzik az örvény,
Sírhely és bölcső, ez itt a törvény!*

*A szellő táncot lejt zezugot keresve,
Ordas liheg épp, ínye vérrel festve.
Huhog az éjmadár, karmában a beste,
A Halált tanítja türelemre, móresre.*

*Tintaszín felhők közt csillámok cikáznak,
Tölgykérgen lapuló molypille-szárnyak,
Ünő hagy nyomot feszült bikának,
Eleven testek mind rabjai a vágnak.”*

A *Csütörtökre virradóra a Jó reggelt, jó reggelt, de nem mindenkinek...* kezdetű népdal ismert szövegéből és dallamából kiindulva celebrál vadul táncolható hangmasszát – talán a leggazdagabban hangszerelt, legvirtuózabb, legtöbb szólót fölvonultató dal a lemezen.

A *Kikeleti fényben* boszorkányosan vad huhogások, lihegések, basszushajlítások fölé érkezik a nagyívű énekdallam – tökéletes zenei megfogalmazása az éj sötétjét bevilágító, első hajnali nap sugaraknak, a teremtett világot csodálni engedő, új virradatnak.

A Sajba első lemezén szinte járatlan úton kezdett haladni. Második lemezükre kiszélesítették az ösvényt, lépteik magabiztosabbak. Lássuk, halljuk minél többen hangokból emelt *Totemük!*

Szabó Fanni

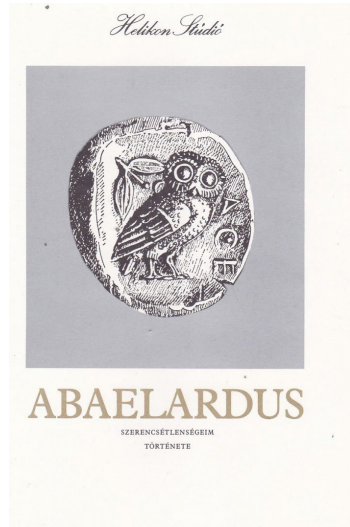
Megtalálták Abaelardus utolsó, Héloïse-hez írott levelét

Az irodalomtörténészek végre a nyilvánosságnak is bemutatták Petrus Abaelardus (Pierre Abélard) (1079–1146) 1116-ban keltezett, Héloïse-hez (1095–1164) írt levelét, ami teljesen felforgathatja az irodalmi életet: a szöveg eredetiségét már 2021 óta vizsgálták a legmodernebb eszközök segítségével. Lehet, hogy a középkor leghíresebb szerelmespárja mégsem volt olyan szerelmes, ahogyan a köréjük szövődött legendák hinni engedték? Sokan úgy tartják, hogy a viszony híres következményei sem valósak, a történet szintiszta kitaláció, egyedüli célja pedig az egyház nézeteinek népszerűsítése volt.

Meghökkenve idézzük a levelet:

„Kedves Héloïse,

Az elmúlt időszakban a tények szembesítettek bennünket a valósággal, és mostanra már nem látom, hogyan kerülhetném el az őszinte szavakat. Amikor életünk kanyargós útján elérkeztünk a döntő pillanathoz, a szent kötelék, amelyet a kettőnk közötti szellemi kapcsolat jelentett, szétzüllött, mert te könnyedén hagyatkoztál a testi szerelem áldásaira. A lelkünk mélyén gyökerező szerelem egy pillanat alatt odalett, amikor te engedted, hogy a testi vágyak és az

élvezetek vezéreljenek velem szemben, és megrontottad Istennel való, egyedüli kapcsolatom, amiért egy életen át vezekelnem kell.

Most, ahogy ezeket a sorokat írom, el kell mondanom, hogy a szívem megvetéssel és csalódottsággal van telve. Nem hiszem, hogy képesek lennénk továbblépni, mert az, amit tettél, mélységesen sebző és megrendítő volt. A szakvak nem képesek visszaadni azt a keserőséget és fájdalmat, amit most érzek.

Tudom, hogy ezek az érzelmek talán sosem múlnak el teljesen, de az idő, a sors és a magunk által választott utak segítenek majd nekünk saját békénk és megértésünk megtalálásában.

Ebben reménykedve küldöm utolsó levelem,

Abaelardus”

A fenti hír és levél természetesen fiktív: ilyen egyszerűen íródna ma az álhírek, és ilyen egyszerűen szerkeszthető át a múlt. Pár huszadik századi kutató hasonló szkepticizmussal tekintett Abaelardus műveire és azok eredetiségére (mint ahogyan a jelenlegi olvasó tekinthetett a fenti szövegre), majd több hamisítványelmeletet is bizonyítani próbáltak. De ki volt Abaelardus, és fontos-e egyáltalán, hogy eredetiek vagy sem az általa jegyzett írások?

Skolasztikus filozófus (azon belül is a mérsékelt realizmus képviselője), teológus és himnuszkiöltő volt. Halála után kortársa, Petrus Venerabilis (1092–1156) így írt róla: „*A tudományok fejedelem, rendkívül tehetséggel megáldott, kiemelkedően élelméjű filozófus, a tanítás és előadás művésze*”. Abaelardus negyvenéves korára, 1118-ban már egész Európában ismert volt, és a környező országokból is útra keltek miatta, hogy őt hallgassák, tőle tanuljanak. Ma már főként Héloïse-hez fűződő szerelméről ismert, aminek mélységéről egymáshoz írott leveleikből győződhetünk meg. Kapcsolatuk és Abaelardus életének történetét az 1132-ből származó, *Szerencsétlenségeim története* című életrajzi, vigasztaló írásban olvashatjuk.

John F. Benton (1931–1988) amerikai középkorkutató szerint viszont a szöveg életrajzi elemei egyáltalán nem valóságok. Egy 1972-ben, Cluny-ben tartott tudományos kongresszuson ki-robbant vita során fejtette ki először álláspontját, miszerint az összes Abaelardus nevéhez fűződő írás hamisítvány. Állítását többek között azzal indokolta, hogy a *Szerencsétlenségeim történetének* szerzője egy bibliai idézetben Étienne Langton teológus 1200 körül kidolgozott fejezetszámozási rendszerét alkalmazta, tehát jóval a feltételezett keletkezési dátum után íródhatott.

Legfőbb érvelése azonban a paracleti rendhez köthető. 1122-ben, kasztrálása után Abaelardus a St. Denis bencés apátságban élt, majd amikor 1131-ben bezárt a kolostor, ahová Héloïse elvonult, Abaelardus felajánlotta birtoka egy részét az apácáknak. Megalapították a La Paraclet zárdát, a Vigasztalót, ahol Héloïse lett a rendfőnök. A területen élő férfi és női szerzetesek között konfliktus alakulhatott ki, a férfiak, hogy helyzetüket megerősítsék, megszerkeszthettek egy Abaelardusnak tulajdonított hamis szabályzatot (ami szerint pont Héloïse tulajdonságaival ellentétes karakterű vezetőre lenne szükségük), és egy levelezést, amihez felhasználtak valódi, tőle származó műveket. Benton a *Szerencsétlenségeim történetét* is egy ilyen, ekkor felhasznált műnek tartja, viszont nem valódinak, hanem a tizenkettedik századi iskolákban tanított, *Hogyan írjunk híres emberek nevében?* témájú tantárgy egyik termékének.

További kutatók is kiálltak a hamisítás gondolata mellett. Hubert Silvestre (1924) történész szerint Jean de Meun (1240–1305) középkori szerző áll a *Szerencsétlenségeim története* és a levelek mögött. Életműve összeegyeztethető Abaelardus történetével, és szerinte a célja az volt, hogy kritika alá vesse, ha nem is magát a cölibátus intézményét, de a papságnak előírt szüzességet. Bernhard Schmeidler (1879–1959) középkorász egész egyszerűen Héloïse-t tartja az Abaelardus-életmű hamisítójának. A feltételezések bizonyításaként több tudós is nyelvtani oldalról vetette vizsgálat alá a műveket, viszont döntő választ ők sem találtak arra, hogy a művek eredetiek-e, ha pedig nem, akkor ki vagy kik lehettek a szerzők, és mi lehetett a céljuk.

Az eredetiség körüli viták a mai napig tartanak – nagyon érdekesek Horst Fuhrmann (1926–2011) történész gondolatai a középkori hamisításokkal kapcsolatban, szerinte *„néha éppen a hamisító az, aki bizonyos vallási felelősségből a hagyományt megtisztítja kinövéseitől... így tekintve a korszellemnek nincs jobb ügyvédje, mint a hamisító: amit sokan szükségesnek tartottak, de hiányoltak, azt ő napvilágra hozta*”. Egy középkori hamisításokkal foglalkozó kongresszuson ezt a gondolatot összefüggésbe hozta az utópia műfajával is, szerinte a hamisítók, akik korábbi időkbe visszanyúlóan hamisítottak, a jelen eseményeinek előzményvázlatát utópikus gondolatokkal tarkították.

Ha Abaelardus művei valóban hamisítványok, forrásként felhasználva az eredeti szövegekhez képest jóval több információt tudhatunk meg a korról és a későbbi idők emberének véleményéről, céljairól. Azonban a múlt átszerkeszthetősége elbizonytalaníthat bennünket a jelen információtömegével kapcsolatban: ha a középkor kevés írástudója ilyen „jó” munkát tudott végezni, mire képes a ma embere, amikor minden lehetséges eszköz a rendelkezésére áll?

Petrus Abaelardus: *Szerencsétlenségeim története*. Helikon Kiadó, 1985.

Felhasznált irodalom:

Dévény István: *Petrus Abaelardus és a vitaközös művészete*. In: Palimpszeszt, 1999/6.évf. 13.sz.

Verger, Jacques: *Héloise és Abélard szerelmeslevelei vajon hamisítványok-e?* In: Klió, 1994/2. 3. évf.

Láng Benedek: *Petrus Abaelardus, Viták egy értelmiségi önéletrajza és levelezése körül*. In: Sic itur ad astra, 1994/3–4. szám.

Radnóti Sándor: *Az irodalmi misztifikáció*. In: Világosság, 1995. július–december, 36. évf. 7–12. szám.

Veszprémy László: *Hamisítások a középkorban*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1987/34. évf. 1. szám.

Bollobás Enikő

Énmegvonás és nyelvbe zártság

Az amerikai költészet radikalizálódása
Emily Dickinsontól Charles Bernsteinig

*Régi kedves tanáromnak,
Kodolányi Gyulának ajánlom,
egyetemi költészet-óráira emlékezve*

Tanulmányomban¹ az amerikai költészetnek azt a hagyományát követem nyomon, amelyből jószerivel eltűnt a személyesen lírai hang. Ez a vonulat megfordította a költészetek sokféle máig uralkodó hagyományát: az önkifejező és önkimondó versek hagyományát, amelyben a megszólaló lírai hang általában egyes szám első személyben reflektál önmagára – önmagára mint lírai-grammatikai konstrukcióra, vagy önmagára mint valóságos, tapasztalati énre. Az ilyen versben – amint erre Halász Gábor *A líra halála* című, majd’ száz évvel ezelőtt írt esszéjében rámutat – „mindig a versíró, az én, a szubjektum a fontos, akiben a világ tükröződik, aki önmagát feltárja”² Ekként a lírai vers – Jonathan Culler megfogalmazásában – „a tudat reflexív aktusát példázza” (*“exemplifies [...] the reflexive action of consciousness”*).³ Világértelmező megszólalásról van szó, egyúttal – Kulcsár Szabó Ernő kifejezésével – „tudást hir-

¹ Az ELTE BTK *Gólyavári esték* sorozat keretében 2024. március 13-án elhangzott előadás írott változata. <https://btk.elte.hu/content/golyavari-estek-énmegvonas-es-nyelvbe-zartsag.e.6611>

² HALÁSZ Gábor: *A líra halála*. In *Tiltakozó nemzedék – Összegyűjtött írások*. Magvető, Budapest, 1981. 957–966. 960.

³ Jonathan CULLER: *Theory of the Lyric*. Harvard UP, Cambridge, Mass., 2015. 94.

dető beszéd”-ről, amelyben tetten érhető „az én nyelvi önkimondása”.⁴

Az énmegvonás négy módozatát tárgyalom az amerikai költészetben: az Emily Dickinson nevéhez köthető figyelemköltészetet, az imagista figyelemköltészetet, a konkrét verset és a nyelvköltészetet, amelyek az elmúlt bő másfél évszázadban egymásra épülve és egymást felerősítve léptek színre. Ez a hagyomány a költeményt szervező alany önkifejezése, a megszólalás előtt létező én önreflexiója helyett az én következetes megvonását – Kulcsár Szabó Ernő kifejezésével: az „én-eliminációt”⁵ – választja. Ezek a poétikai kísérletek nemcsak lehalkítják az én hangját, és gyakran emberi jelenlét nélküli világra reflektálnak, de a verset a nyelv felé tolják, szinte beletolják a nyelvbe. Mindeközben folyamatosan radikalizálják a versformát.

Megjegyzem, hogy a magyar költészeti hagyománytól sem idegen a deszubjektíváció, illetve a magyar irodalomtudománytól az énmegvonás kritikai tárgyalása. Hiszen Halász Gábor az idézett esszéjében már 1929-ben a líra haláláról ír, de gondolhatunk Kulcsár Szabó Ernő Szabó Lőrinc-tanulmányaira, Bókay Antal József Attila-kötetere vagy Horváth Kornélia Pilinszky-kritikáira – hogy csak néhány nevet említsek. Tanulmányom tézisei szempontjából különösen relevánsnak tartom Horváth Kornélia eszmefuttatását *A késő modern magyar líra* című kötetében, amelyben – a „tárgyas költészet” tárgyalása során – a fegyelmet hangsúlyozza, a „költői fegyelmezettséget”,⁶ amely, mint írja, összefügg a figyelem kérdésével. Pilinszkyt idézi, aki a költői alkat „legszembetűnőbb, legállandóbb jeleként” jelöli meg „az örök figyelmet, a lankadatlan, ugrásra kész éberséget” – „az

⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az „én” utópiája és létesülése – Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában*. Irodalomtörténet LXXIX (1998)/3. 364–384. 375, 374.

⁵ *A kettévált modernség nyomában – A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*. In: *„de nem felelnek, úgy felelnek” – A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*. Szerk. Kabdebó Lóránt és Kulcsár Szabó Ernő. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1992. 21–52. 27.

⁶ HORVÁTH Kornélia: *A késő modern magyar líra alakzatai*. Gondolat, Budapest, 2021. 44.

éber, már-már személytelen figyelmet”⁷ – hogy lehessen „végre a dolgokat nézni önmagunk helyett”⁸

Dickinson: az első figyelemköltő

Kezdjük tehát Emily Dickinsonnal, aki az eredetpontja annak a hagyománynak, amelyet figyelemköltészetnek nevezek. Egyetlen versét tárgyalom, a *Négy fa – egy magányos Mezőn*⁹ (J742/Fr778.) kezdetű, amelynek témája a rendhiány, pontosabban a külső, az ember számára megmutatkozó rend hiánya. Ez a különleges költemény nem tartozik a gyakran antologizált, elemzett és fordított versek közé, pedig Dickinson radikális esztétikájának egyik legfrappánsabb megnyilvánulása.

Négy fa – egy magányos Mezőn –
Terv nélkül
Vagy Rend nélkül –
Tétlenül áll – méltósággal – mint az uralkodók

A Nap – egy reggelen rájuk talál –
És a Szél is –
Nincs közelebbi szomszédjuk –
Mint az Isten –

A Mező – fogadja be őket –
Ők pedig – Őt – az Arra járó figyelmét –

⁷ PILINSZKY János: *Publicisztikai írások*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 38. Id. HORVÁTH: *A késő modern magyar líra*, 44.

⁸ PILINSZKY János: *Naplók, töredékek*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 38. Id. HORVÁTH: *A késő modern magyar líra*, 58.

⁹ Tanulmányomban megkülönböztetem a magyar fordításban már megjelent verseket a le nem fordítottaktól. Előbbi esetben a magyar címet teszem előre, utána zárójelben az angol eredetit, mindkettőt dőlttel szedve; utóbbi esetben a dőltbetűs angol cím kerül első helyre, ezt követi zárójelben az állóval szedett magyar fordítás. Ahol a fordító neve nincs feltüntetve, saját fordításomról van szó.

Az Árnyékét – Mókusét, véletlen állatét –
Vagy a Fiúét –

Hogy tettük mit ad hozzá az Össztermészethez –
Milyen Tervet
Késleltetnek ők oly sokan – vagy hordoznak –
Az nem tudható –
(Szőcs Géza ford.)

Ez a költemény mintha semmit nem tartalmazna a 19. század derekán uralkodó természet-felfogásból: a természet itt nem az isteni rend hordozója, nem az istenséget elfedő fátyol, nem szent szöveg, amelyet Isten mintegy rejtjelezve, szimbólumokban tár az olvasók elé, ahogyan az amerikai transzcendentalisták gondolták éppen ezekben az évtizedekben. A költő nem az emersoni „átlátszó szemgolyó”, aki a hétköznapi dolgokban is a magasabb erők működését képes felfedezni. Hiába keres szervező szimbólumokat a természetben: nem fénylik föl a rend és az értelem. Ezt a dickinsoni teret négy esetlegesen elhelyezkedő fa szervezi, mely kép rögzítésével a költő mintegy kiiktatja még az érzékelés rendező impulzusát is. A világot pusztán észleli az én, és regisztrálja ezt az észlelést. Az appercipiált táj a maga esetlegességében lesz a vers része; azelőtt rögzíti a látványt a költő, hogy a vizualitás kulturális diszkurzusa szabályossá rendezné, illetve a szem szabályosként érzékelné a négy fa szervezte tájat.

Ebben az 1863-ban született versben Dickinson valami nagyon hasonlót mond, mint Rimbaud *A látnok levelében*, amelyet Paul Demenynek küldött 1871. május 15-én: miszerint a költészetnek le kell vetnie az érzékelés és a gondolkodás bilincseit. Rimbaud erre az „összes érzék [és jelentés] összezavarását” (*«dérèglement de tous les sens»*) javasolja, mert akkor válhat a szerző költővé, ha „hosszú roppant, meggondolt munkával összezavarja összes érzékeit” (Somlyó György ford.):¹⁰ hogy ne csak úgy érezzünk és gondolkodjunk, ahogyan a nyelv arra megtanított bennünket.

¹⁰ Arthur Rimbaud *összes költői művei*. Európa, Budapest, 1965. 266.

Vagyis az ént kiiktató költészetben a nyelv privilegizált helyet kap, amennyiben az észlelt tárgyakat és folyamatokat még az értelmezés előtt regisztrálja a vers, annak érdekében, hogy ezzel elkerülje a gondolkodási paradigmák közvetítette sémákat, és az élmény közvetítés nélkül őrződhessen meg az alkotófolyamatokban. Ha nem ezt tesszük, akkor – mint Goethe mondta barátjának, Friedrich von Müllernek – „csak azt látjuk meg, amit már tudunk és értünk” („*Man erblickt nur, was man schon weiß und versteht*”).¹¹

Dickinson számos más verse is erről a radikális nyelvfelfogásáról árulkodik. A *Hozzászokunk a Sötéthez* kezdetűben például arról ír, hogy jobban látni a sötétségben, vagyis a nyelv ismert kategóriáinak megkerülésével, amikor a nyelv által használt fogalmak nem érvényesek. Dickinson mintha Alfred North Whitehead filozófiáját előlegezné meg, amely különbséget tesz a „kognitív felfogásként” meghatározott percepció („*cognitive apprehension*”) és a pre-kognitív felfogásként definiált „prehenzió” (*prehension*, megragadás) között.¹² Dickinson hasonlóképp tesz különbséget a világosban és a sötétben látás között, utóbbit tekintve a megismerési folyamat előtti „prehenziónak”.

Charles Altieri a Wordsworth-féle immanentista felfogásban eredezteti ennek a poétikának a gyökereit, amelyben a költői alkotás nem a káosz renddé alakítását jelenti szimbólumok és metaforák által (mint Coleridge-nél), hanem felfedezés, a világ fenséges kapcsolódásainak felfedése. Az immanentista költő számára a képzelet a hétköznapi és akár véletlen tapasztalások iránti figyelmet jelenti, amelyek képesek hatni az elmére, s képesek transzformatív szellemi élményt előidézni.¹³ A szelf ebben a kontextusban képes lesz az önmagánál messzebb mutató – és gyakran önmagán kívüli – rendben való részvételre, mégpedig a

¹¹ Friedrich von MÜLLER: *Goethes Unterhaltungen mit dem Kanzler Friedrich von Müller*. J. G. Cotta, Stuttgart, 1870. 31. (1819. április 24-i bejegyzés)

¹² *Science and the Modern World*. Macmillan Company, New York, 1952. 55, 67.

¹³ Charles ALTIERI: *Enlarging the Temple – New Directions in American Poetry in the 1960s*. Bucknell University Press, Lewisburg, 1979. 17.

percepció intenzív formái által. Az alkotó én alapvetően a figyelő elme, amely megnyílik a világ folyamatai felé, és a tudat kapcsolatba kerül a jelenségekkel és a dolgokkal. Ebben a kontextusban tehát az ego nem más, mint érzékszerv, írja Altieri, amely reagál a világra és a tapasztalatokra. Nem teremt rendet, hanem felfedi azt: lehetővé teszi, hogy a költő megragadja a belső energiákat.¹⁴

Visszatérve a versre, itt a négy fa alkotja azt a kis mezőt, amelyet átjár a nap és a szél, s amelynek szomszédja Isten: vagyis Isten nem fölötte lakik, nem uralja, nem is rendezi a tájat, hanem egyszerűen csak érintkezik vele, az organicista metaforán alapuló kompozíciónak mintegy a [jakobsoni] vízszintes tengelye mentén. A mező önmagában és önmagáért van; nem más, mint kapcsolati lehetőség: befogadja a fákat, teret ad nekik, és fordítva, a fák teret adnak a mezőnek. Továbbá olyan tér ez, amellyel kívülről is kapcsolatba lehet lépni, mégpedig a figyelem által: bár esetleges (terv nélküli), pusztán kontiguitáson alapuló kompozícióról van szó, fölkelti az arra járók – árnyékok (hiszen rájuk talált a Nap), „véletlen állatok” és gyermekek – figyelmét. Itt nemcsak látható – vagyis ember által feltételezett – „isteni” Terv nincs, de elhanyagolható az emberi jelenlét is (csak egyetlen fiú esetleges megjelenéséről hallunk), és nincs emberi (az ember által várt) üzenet sem: nincs mit kiolvasni ebből a térből. A tér legfőbb értelme az, hogy van, mégpedig belülről szervezeten. A metonimikus kompozícióban alkalmazott szinekdoché trópusára épülő költeményben a szerző az ember számára látható külső alakzatot a belső renddel állítja ellentétbe. Míg a hagyományos külső formát az uralkodás, a monarchia rendet idéző metaforái jelenítik meg, addig a belső tér szervező elve az egymásmelletti-ség – még Isten is szomszéd, és nem fölöttes uralkodó.

Általános filozófiai vetülete mellett ez a költemény magáról a költészetről is szól, Dickinson saját költészetéről, és segít megértenünk kánonfelfogását is: azt, ahogyan önmagát elhelyezi (pontosabban nem helyezi el) a versben. Dickinson eszköze itt az alakzathalmozás, amennyiben a természetben rejlő belső ren-

¹⁴ *Enlarging the Temple*, 18, 34, 43.

det – amely a külső szemlélő számára rendhiánynak tűnik – a metonímia-szinekdoché alakzata ragadja meg, míg a költészetre utalást a metafora.

A négy fa szervezte táj önreflexív módon a négy négysoros strófára utal, míg az *Acre* és a *Plan* – amelyek négybetűs szavak az angolban (és egyébként a magyarban is: *mező, terv*) – a vers terére és tervére, belső és külső tájára [utal], amelyet a kompozíció kialakít. Ekként az organicista metafora a négy fáról azt a kompozíciós folyamatot előlegezi meg külső képként, amelyet a metonimikus írásmód éppen megvalósít. A versből hiányzik a lírai én, amely „önkifejezne”, amely szervező középpont volna; a versben megszólaló hang egy folyamat szemlélője (és nem elindítója!), a négy fa által elfoglalt tér megfigyelője – mégpedig anélkül, hogy azt szervezné vagy annak emberi értelmet kívánna adni.

Formailag is érdemes megvizsgálni a verset – amihez olvassuk végig az angol eredetét.

*Four Trees – opon a solitary Acre –
Without Design
Or Order, or Apparent Action –
Do reign –*

*The Sun – opon a Morning meets them –
The Wind –
No nearer Neighbor – have they –
But God –*

*The Acre gives them – Place –
They – Him – Attention of Passer by –
Of Shadow, or of Squirrel, haply –
Or Boy –*

*What Deed is Their's unto the General Nature –
What Plan*

*They severally – retard – or further –
Unknown –*

Dickinson minden szempontból lazított a korában elterjedt kötött versen. Sem a szótagszám (10-4-9-2, 9-2-7-2, 6-9-9-2, 12-2-10-2), sem a hangsúlyok száma (5-2-3-1, 4-1-3-1, 3-4-3-1, 4-1-3-1) nem ad ki szabályos mértéket. Az egyetlen visszatérő szabályszerűséget a strófavégeken (4., 6., 8., 12., 14., 16. sorokban) található 2 szótag/1 hangsúly alkotja. Mi több, a vers egy másik szövegvariánsában (mert Dickinsonnál nem voltak definitív szövegek) Dickinson elkövet egy különös szintaktikai szabálysértést: nem tesz különbséget tárgyas és tárgyatlan igék között, és a tárgyas igét tárgyatlanként használja.

*Four Trees – opon a solitary Acre –
Without Design
Or Order, or Apparent Action –
Maintain –*

Ebben az elliptikus parataxisban a *maintain* ige mellől hiányzik a tárgya. Itt a szintaxis szabályait a szavak esetleges és véletlenszerű egymás mellé helyezése váltja föl, aminek következtében oly mértékben föllazul a mondat szerkezet, hogy rendre kétértelműséget eredményez. Ugyanis nem ott fejeződik be az egyik mondat, ahol a következő kezdődik. Közelebbről tekintve: két mondat szerkezet vetül egymásra: Az *apparent action* jelzős szerkezet szintaktikailag két irányba is kapcsolódhat – lehet az előző felsorolás utolsó tagja: *Four Trees [reign] opon a solitary Acre – Without Design Or Order, or Apparent Action*. Vagyis szó szerinti fordításban: „[...] terv nélkül, vagy rend nélkül, vagy látható cselekedet nélkül”. Ez esetben a gond a következő sorral van, ott is a *maintain* igével, amely csak tárgyas lehet. Ezért amikor ide eljutunk az olvasásban, akkor látjuk, hogy az *apparent action* akár a *maintain* tárgya is lehet: *Four Trees [...] Without Design Or Order, Or [without] Maintain[ing] Apparent Action*. Vagyis [a

fák] „semmilyen látható cselekedetet nem végeznek”. De újra be-
nyolódik a helyzet a következő strófa első szavával (*sun*), amely
lehet ugyan mondatnyitó alany (a szakasztörés ezt támasztja
alá), *The Sun – opon a Morning meets them – „A Nap – egy reg-
gelen rájuk talál” –*, de éppenséggel lehet az előző szó (*maintain*)
tárgya is: *Four Trees [...] Maintain the Sun*; vagyis „Négy fa – [...] –
Tartja a Napot.”

Ebben a különös szerkezetben, amelyet Cristanne Miller ter-
minusával „szintaktikai kettőzésnek”¹⁵ nevezünk, mintha egy-
másba volnának tolva a mondatok, s a bizonytalanságban hagyott
olvasó sohasem tudhatja, hol jönnek a mondattörések.¹⁶ Úgy tű-
nik, Dickinson mintegy megszabadítja a szavakat a szintaxistól,
és a szokványos szabályokat figyelmen kívül hagyva egymás mel-
lé helyezi a szavakat, s ezzel kapcsolatba lépteti őket egymással,
Mallarmé kifejezésével: átengedi a szavaknak a kezdeményezést
(*[du poète] « qui cède l'initiative aux mots »*),¹⁷ illetve engedi,
hogy a nyelvtani elemeket befogadó tér kifejtse hatását – lehe-
tőséget adva az egyszeri és esetleges „rend” megnyilvánulására,
akár a fákat befogadó tér a véletlenszerűen elhelyezkedő fák szá-
mára.

Modernista figyelemköltészet

Emily Dickinson tekinthető tehát az amerikai figyelemkölté-
szet eredetpontjának, amennyiben a világban tapasztalható kül-
ső jelenségeket és a lélek és az elme belső folyamatait egyaránt
precízen, szemléltető objektivitással vizsgálta. A 20. században

¹⁵ Cristanne MILLER: *Emily Dickinson: A Poet's Grammar*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1987. 37 skk.

¹⁶ A fordító dolga még nehezebb, hiszen választani kénytelen az alternatív mondat szerkezetek között, és ebben legföljebb a fennmaradt szövegvariánsok segíthetik. Ezt a szintaktikai kétértelműséget jelen esetben a másik fennmaradt szövegvariáns oldja föl, amely a *maintain* ige helyett a *do reign* formulát alkalmazza, és amelyik az itt közölt fordítás alapjául is szolgált.

¹⁷ Stéphane MALLARMÉ: *Crise de vers*. In *Œuvres complètes*, II., ed. Bertrand Marchal, Gallimard, Paris, 2003. 204–213. 211.

kibontakozó figyelemköltészet ez utóbbi perspektívát vette át, amikor a modernista költők – köztük elsősorban az imagisták és az imagista poétikát továbbfejlesztő radikális modernisták – a kifelé figyelést tették poétikájuk szervező középpontjává. Ezek a modernista költők a „valósághoz” és a hétköznapi nyelvhez való visszatérést követelték: szólaljon meg természetes hangon a vers, táplálkozzon a mindennapok nyelvéből. Mindezen túl a vers legyen „nehéz”: okozzon fejtörést a hagyományos lírai költészetten nevelkedett olvasónak; legyen olyan, hogy azt – mint Ezra Pound írja – „felnőtt férfiak unott sóhajtások nélkül olvashassák”.¹⁸

A figyelemköltészetet úttörő módon megvalósító imagizmus és a benne gyökerező radikális modernizmus¹⁹ azelőtt soha nem látott módon tágítja ki a vers tematikáját, következetesen távolítja azt a verset korábban szervező énhangtól. A lírai éntől függetlenített témák között említhető a modern hétköznapi élet számos területe, így a természet és a nagyváros, a tárgyak formálta csendélet, a szexualitás és a szegénység. Ám nemcsak a költői témák, hanem a költői témakezelés is új volt, amennyiben a puszta percepciót, vagyis a jelenségek értelmezéstől mentes észlelését hangsúlyozták, amit a metaforáktól tartózkodó metonimikus írásmód is szolgált.

A figyelemköltészetet beteljesítő imagizmus gyökeresen átalakította a versírás gyakorlatát és meghatározta későbbi fejlődését. Az 1910-es években vagyunk, a modernizmus születésének pillanataiban. Erre a néhány évre vonatkozik Virginia Woolf frapáns megjegyzése: „*on or about December 1910 human nature changed*” („1910 decemberében vagy akkortájt megváltozott az emberi természet”).

Mi is történt ekkor? 1910-ben Londonban megnyílt a poszt-impressionisták kiállítása, melyen többek között Van Gogh, Gauguin, Cézanne és Matisse képei szerepeltek. 1911-ben Lon-

¹⁸ „a grown man can read without groans of ennui”; id. David PERKINS: *A History of Modern Poetry I*. Belknap Press, Cambridge, Mass., 1984. 298.

¹⁹ Lásd erről részletesen BOLLOBÁS Enikő: *Az amerikai irodalom története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 292–349.

donban fellépett a Gyagilev-balet, s előadásain a modern táncművészet a legújabb zenei és festészeti törekvésekkel ötvöződött.

1913-ban New Yorkban mindenki az Armory Show „botrányos sikeréről” (« *succès de scandale* ») beszélt, amelyen az európai kubizmus és dada képviselőiben kiállították Braque, Picasso, Max Ernst, Picabia és mások műveit. Ám mindegyik műalkotás közül Marcel Duchampnak a mozgást absztrakt módon megjelenítő *Nu descendant un escalier* (Lépcsőn

lemenő akt) című festménye váltotta ki a legnagyobb szenzációt, mellyel Duchamp a realizmussal és a naturalizmussal való végleges szakításra inspirálta a művészetet. Később még ennél is botrányosabbnak bizonyul a *Fountain* (Forrás) című alkotása, melynek fotóját – ennyit az eredetiségről ... – majd Alfred Stieglitz állítja ki 1917-ben híres 291-es Galériájában.

Az imagista mozgalom ebbe a radikális művészi szemléletváltásba illeszkedik, amennyiben azelőtt nem ismert módon – pusztán látványként, percepcióként – mutatja be a költőt körülvevő világ dolgait és jelenségeit. Az imagista versek rövid, határozott hangvételűek, és kifelé figyelnek: a hétköznapi életből merítik képvilágukat, ám mintegy kiiktatva a lírai ént az appericiált tájból vagy helyzetből. A költő nem önmagáról ír, nem is bújik felvett maszk mögé, hanem arról ír, amit a világban lát: szerelméről, emberekről, talicskáról, hátsó udvarról. Az imagisták mindenekelőtt a dolgok és a jelenségek „önmagukban való kezelését” hangsúlyozták; ez az 1913-as *Első imagista kiáltvány*, valamint Pound *A Retrospect* (Visszatekintés) című, 1917-es programnyilatkozatának első tétele: „a „»dolgot«, legyen objektív vagy szubjektív, közvetlenül kezeld” („*Direct treatment of the 'thing,' whether subjective or objective*”).

GRAFTON-GALLERY
MANET AND THE
POST-IMPRESSIONISTS

Az imagista figyelemköltők az észlelést emelik a művészi alkotás – mi több, a világban való lét izgalmassá tételének – legfőbb eszközévé, amikor a költészet hivatását a képi megjelenítésben jelölik meg. Hiszen, mint nagyjából ugyanebben az időben az orosz formalista Viktor Sklovszkij írja, „amint a tengerparton élő ember már nem hallja a hullámok zúgását, úgy nem halljuk saját hangunkat, és nem látjuk egymást”.²⁰ A költészet feladata a világ észlelésének újbóli lehetővé tétele: hogy úgy lássuk vagy halljuk a jelenséget, mint a legelső alkalommal, vagyis a megszokott kép újra a friss érzékelés szférájába kerüljön. A költő dolga nemcsak az, hogy a szavak képi jelentését újra élettel töltsse meg, hanem az is, hogy a felerősödött percepció ezen intenzív pillanatainak krónikása legyen. Vagyis a modernizmusnak ez a vonulata a kreativitást nem a rendelkezésre álló anyag értelmezésében látja, hanem a művészi téma meglátásában.

A művészet ebben a felfogásban elsősorban percepció kérdése. Az a nagy művész, aki az utcán heverő témák közül meglátja a művészt. Ezt teszi Marcel Duchamp a readymade darabok kiállításával – így a már említett *Forrás* vagy a *Bicycle Wheel* (*Biciklikerek*) bemutatásával, és ezt teszi Williams Carlos Williams nevezetes versében, *A piros talicska* – más fordításban: *A vörös talicska* (*The Red Wheelbarrow*) – címűben is, melyet négy fordításban mutatok be:

*Marcel Duchamp: Biciklikerek
(1913)*

²⁰ Ld. Viktor ERLICH: *Russian Formalism: History – Doctrine*. Yale UP, New Haven, CT, 1981. 176.

oly sok múlik
e víz

mennyit számít
egy eső

fényezte
piros

víztől fénylő
piros

talicskán a
fehér

talicska a
fehér

csirkék
között

csirkék
között

(Kodolányi Gyula ford.)

(Várady Szabolcs ford.)

oly sok minden
függ

mily sok
függ

a vörös talics-
kától

a fehér csirkék
között

esővíztől
fénylik

az esővíz
glazúrozta

fehér csirkék
mellett

vörös kerekű
talicskától

(Szócs Géza ford.)

(Böszörményi Zoltán ford.)

Ez a költemény nem tesz mást, mint leírja a közvetlen látványt. Ezzel elvonja a költői figyelmet a megfigyelő alanyról, s ráirányítja azt a megfigyelt tárgyra, miközben a percepciót elsődleges poétikai módszerré emeli. Rámutat, hogy ami „függ” a vörös talicskától, az pontosan annak észlelése, meglátása, vagyis az, hogy látjuk-e a világot; képesek vagyunk-e a megszokottat is

az érzékelés szférájába vonni, illetve képesek vagyunk-e úgy appercipiálni a jelenségeket, mintha azokra először tekintenénk.²¹

Egyértelmű a költői figyelem appercipiáló funkciója a haikuszerűen épülő *A Pagani étteremben, november 8 (Pagani's, November 8)* című Pound-versben is.

És váratlanul ráismerni a nagyon szép
Normandiai kokott szemében
A nagyon művelt könyvtáros szemére a British Museumból.
(Szócs Géza ford.)

Az imagista költő nem magyaráz, nem interpretál, hanem lát és képekben gondolkodik, s az optikai élmény észlelését pontosan, konkrétan, teljes nyelvi intenzitással írja le. A Pagani-vers éppen ezt a percepció-pillanatot örökíti meg, miközben az étteremben (melynek neve egyébként hibásan szerepel, hiszen a londoni Pagnaniról van szó) felfigyel egy váratlan, meglepetésszerű hasonlóságra: az elegáns francia prostituált és a British Museumból ismert művelt „asszisztens”, vagyis minden bizonnyal egy nő és egy férfi szempárja között. Ezzel mintha a testiség és a szellemiség kapcsolódásáról állítana valami rendkívülit: hogy a testi és a szellemi szenvedély egy töről fakad.

Az imagista költő a viktoriánus évers emelkedettsége és szónokiassága helyett a formai pontosságot, a tömör dikciót tartja szem előtt, és határozott, erélyes hangú költemények megalkotására törekszik. Az imagista versnek ez a precizitása és tömörsége nem valósulhatna meg a lírai én kivonása nélkül, hiszen a nyelvi „realitás” az alany szubjektív beszélőpozíciója nélkül reprodukálja a külső, tapasztalati világ objektivitását. Az ideális imagista vers ezért a nyelvi ökonómia tökéletes megvalósulása, ahol egyetlen fölösleges szó sem szerepel.

E szótakarékosság iskolapéldája Pound *Panasz a nemes kövekből rakott lépcsőn (The Jewel Stairs' Grievance)* című nagyszerű Li Po-átültetése.

²¹ A vers részletes elemzését lásd: KODOLÁNYI Gyula, „*The Red Wheelbarrow*” and the Changing Climate of American Poetry. Acta Litteraria, tom. 23. 3-4 (1981), 261–266.

Az ékköves lépcsőfokok rámfehérlenek, zúzmarásak,
Oly későre jár, hogy a harmat már át meg átítatja géz
harisnyámat lábamon,
És leengedem a kristályból készült függőnyt
És nézem a holdat a tiszta őszön át.

Jegyzet: Ékköves lépcsősor, tehát palota. Panasz, tehát valami, ami panaszolható. Gézfátyol harisnya, tehát udvarhölgy panaszkodik, nem egy szolgálólány. Tiszta ősz, tehát a férfi nem mentegetőzhet a rossz idővel. Továbbá a nő régtől ott vár, hiszen a harmat nemcsak a lépcsőn fehérlik, de harisnyáját is átítatta. A verset különösen amiatt tartják nagyra, mert a nő nyíltan nem tesz szemrehányást.

(Szócs Géza ford.)

A szöveghez csatolt jegyzettel Pound ez egyszer érdemesnek tartotta felhívni olvasói figyelmét a nyelvi ökonómiából fakadó jelentésgazdagságra. A jegyzet a költői pedagógia ritka példája: a nyelvi takarékoság elvét megvalósító verset így kell olvasni, állítja Pound, hiszen egy jó versben semmi sem a véletlen műve. A bőbeszédű, érzelgős, szónokias énverseken felnőtt olvasóknak a gránitkemény imagista költemények megtaníthatják, hogyan kell komolyan venni a nyelvet és azon keresztül a tapasztalati világot: hogyan kell tisztelettel figyelni a szavak – és egyben a világ – gazdagságára. Mert minél nagyobb figyelemmel közeledik valaki a valósághoz és a nyelvhez, az annál inkább megnyílik előtte.

William Carlos Williams első nagy költői periódusában, amely nagyjából a 30-as évekig tart, következetesen hű az imagizmus imperatívuszaihoz, miszerint a vers gyökerezzen a tapasztalati valóságban, dikciója legyen pontos és tömör, s a lírai én jelenléte legyen visszafogott, kontrollált. A híres williamsi jelszó, a *Paterson* című hosszúversben szereplő *“No ideas / but in things”* – vagyis „Nincsenek eszmék: / csak a

dolgokban” – értelmében a dolgok nem rejtenek „mélyebb” „mögöttes” eszméket, tartalmakat, – azaz nem mutatnak magukon túlra. Mint Kodolányi Gyula írja, Williams művészi meggyőződése, hogy „[a] jelentés benne van a valóságban, csak ki kell olvasni, rá kell találni.”²²

A *Fiatal szikomor* (*A Young Sycamore*) című vers – melyet Alfred Stieglitz *Spring Showers* (*Tavaszi zápor*) című fényképére írt Williams – a percepcióra szorítkozik, és pontosan a látás által teremti újra a fát, miközben a sorok performatív módon mintha a valóságos fát konstruálnák meg.

Szinte ágról ágra követi a vézna kis fa formáját, a versben teremtve meg azt a fát, mely a valóságos tárgyak világában létezik.

Beszélnem kell neked
erről az ifjú fáról
melynek gömbölyű és erős törzse
a járda nedves

kövezete és a csatorna árka
között (amelyben víz
csordogál) testesen
magasodik

bele a levegőbe
egyetlen váltólázás
fele olyan magas
lándzsadőféssel –

és akkor
kettéválva és elfogyva
zsenge ágakat küldve szertesztét
minden irányba

²² William Carlos Williams *stratégiái*. In: Amerika ideje – Esszék modernizmusról, modernségről. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 140–177. 159.

elvékonyodik
míg semmi sem marad belőle
csak két

lehetetlenül összebogozódott
gallyacska
melyek előre hajlanak
legfelül
mint szarvak

(Szócs Géza ford.)

Williams számára a vers elsősorban a látott kép rögzítésének módja: a kép és a szem kapcsolatát hivatott megjeleníteni, mint erről Bram Dijkstra részletesen ír.²³

Williams minden bizonnyal avantgárd festő- és fényképész barátaitól tanulta meg a vizuális percepció kiaknázásának új módját: a tárgyak önmagukban való kezelésének lehetőségét, valamint a látott tárgy versben történő megkonstruálását. A kép nem attól nyeri el jelentőségét, hogy abban a művész alanyi módon újrarendezi a világot, „mély” metafizikai tartalommal látva el a látványt, hanem a fizikai mező megélt tapasztalássá alakításától. Felfogásában tehát a képzelet mobilizálja a látást, mintegy behatol az élménybe, aminek következtében a megfigyelő számára megelevenedik a világ. Ezekről a verseiről elmondható, hogy a költő bemutat és megmutat, megáll a felszínen, mintegy visszafogva magát, nehogy metafizikai dimenziókba lépjen.

A hűtőszekrényben talált szilva elcsenését bevalló levélke – *Csak azt akartam mondani (This Is Just to Say)* – szintén nem kíván más lenni, mint ami: egy helyzet rögzítése, konyhaasztalon hagyott üzenet, beszámoló a friss gyümölcs okozta egyszerű örömről. És bár egyes szám első személyben íródott megszólító versről van szó, nem önreflexív: a bocsánatkérés interszjektív aktusa éppen a kifelé mutatást valósítja meg.

²³ *Hieroglyphics of a New Speech: Cubism, Stieglitz and the Early Poetry of William Carlos Williams*. Princeton UP, Princeton, 1970.

Csak azt akartam mondani

megettem
a hűtő-
szekrényből
a szilvát

pedig
alighanem
a reggelihez
tetted el

bocsáss meg
felséges volt
olyan hús
olyan édes

(Várady Szabolcs ford.)

A hétköznapiság tisztelete határozza meg Williams költői alapállását az *Árkádia (Pastoral)* című versben is, melyben mintha *A vörös talicska*ban implicit módon jelen lévő szemléletet tenné explicitté. De míg *A vörös talicska* azt állítja, hogy a köznapi helyszínek és a köznapi tárgyak percepciójától „sok függ”, az *Árkádia* kimondja, hogy ez a fajta gyönyörködés – örömet találni abban, ami a szemünk előtt hever – az egyéni boldogságnak és a közösség boldogulásának egyaránt záloga.

Fiatalabban
hittem én is, hogy
vinnem kell valamire.
Öregebben már
a kis utcákat járom,
a nincstelenek
házaiban gyönyörködöm:
görbe gerincű tetők,

az udvarokon rozsdás drót,
salakhalmok,
ócska bútor;
kerítés meg árnyékszék
hordódongából,
ládaoldalból, és
mind kékeszöldre mázolva,
ha szerencsés vagyok:
az idő patinájával
futtatva ez a legszebb
minden szín közül.

Senki
se tudja, milyen fontos
mindez a nemzetnek.

(Kodolányi Gyula ford.)

Jellemző williamsi hangvétel ez, mely a „mi dolgunk a világban?” kérdést taglalja. És ugyan egyes szám első személyben szól a lírai én, mintegy önmagának téve fel a kérdést, a válasz éppen a kifelé mutató: egy ház hátsó udvarán elszórt drót és bútor, s mellettük az összetákolt kerítés és árnyékszék regisztrálása. A beszélő azt állítja, hogy a hely, a közösség, és végül a nemzet a partikulárisból építkezik. Boldogságot pedig nem a személyes sikerrel szóló amerikai álmok kergetése nyújt, hanem a kis dolgok észrevétele. Ez a fajta vers nem reprezentáció, hanem prezentáció; nem másolat vagy imitáció, hanem észlelés és vágy, mely újraterelemi a talicskát, a szikomort és a kis utcák hátsó udvarait, vagy éppen a tárgyak világát elfoglaló konyhai üzenet lesz.

Ebbe a sorba tartozik *A nagy számjegy* (*The Great Figure*) is, melyre később Charles Demuth komponálta meg *The Figure 5 in Gold* (*Az ötös számjegy aranyból*) című festményét.

Az esőben
fények közt

láttam az 5-ös számot
 arannyal
 egy piros
 tűzoltókocsin
 haladt
 peckesen
 nem hederített
 harang sziréna
 harsogásra
 kerékrobajra
 át a sötét városon.

(Várady Szabolcs ford.)

A költemény nem kíván több lenni, mint ami: a városban éjszaka átrobogó tűzoltóautó által kiváltott élmény leírása. Az 5-ös számot viselő kocsin nem a költő vagy a lírai alany képzeletének szüleménye, hanem megfigyelt „realitás”: önmagában és funkcionálisában magával ragadó látvány. A maga intenzív jelenlétével úgyszólván kiszorítja az alanyt, és kiköveteli előbb a verset, majd a festményt.

Formailag ezeket a verseket is érdemes megvizsgálni – amihez megint csak az angol eredetit kell olvasnunk. Három Williams-verset nézzünk meg, amelyekre a prozódia és a grammatika sajátos kapcsolata, elsősorban a szintaxis dominanciája lesz jellemző.

The Young Sycamore

*I must tell you
 this young tree
 whose round and firm trunk
 between the wet*

*pavement and the gutter
 (where water*

*is trickling) rises
bodily*

*into the air with
one undulant
thrust half its height-
and then*

*dividing and waning
sending out
young branches on
all sides –*

*hung with cocoons
it thins
till nothing is left of it
but two*

*eccentric knotted
twigs
bending forward
hornlike at the top*

A *The Young Sycamore*-ban látható a sortördelés és a grammatikai egységek egybeesése. És még azokon a helyeken is, ahol a sorok főnévi vagy igei csoportokon belül érnek véget (*wet / pavement; rises / bodily; with / one undulant; on / all sides; two / eccentric knotted / twigs*), ott is elfogadhatók ezek a sorvégi szünetek, hiszen az élőbeszéd ritmusát követik: mert a habozó, gondolkodó, szavakat kereső élőbeszéd bizony tart szüneteket az igei vagy főnévi csoportokon belül is.

Hasonló a helyzet a *This is just to say* című verssel, amelyben csak egyetlen sorvég található (*in / the icebox*), ahol nem a szintaxis határozza meg a prozédiát.

This is just to say

*I have eaten
the plums
that were in
the icebox*

*and which
you were probably
saving
for breakfast*

*Forgive me
they were delicious
so sweet
and so cold*

Ám itt is elmondható, hogy az élőbeszéd habozó menetét követi ez a prepozíciós csoporton belüli sortörés.

Végül itt a *Pastoral*, amely tiszta példája annak, amikor a prozódia a grammatika kontrollja alatt van.

Pastoral

*When I was younger
it was plain to me
I must make something of myself.
Older now
I walk back streets
admiring the houses
of the very poor:
roof out of line with sides
the yards cluttered
with old chicken wire, ashes,
furniture gone wrong;*

*the fences and outhouses
built of barrel staves
and parts of boxes, all,
if I am fortunate,
smeared a bluish green
that properly weathered
pleases me best of all colors
No one
will believe this
of vast import to the nation.*

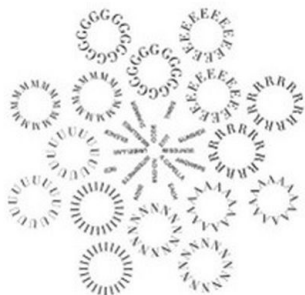
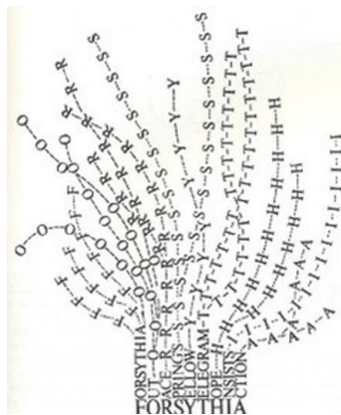
Konkrét költészet

A konkrét költészet – Max Bill, illetve Kandinszkij meghatározása szerint – egyaránt képi (piktoriális, ikonikus) és tárgyi (objektív), szemben a hagyományos lírai és narratív költészettel, amely a szavak szemantikai tartalmára, illetve annak a hangzással és a szerkezettel való összjátékára épül. A konkrét vers radikális nyelvezésével ássa alá a lírai én alanyiségát: gyakran hiányoznak a mondatok és más szintaktikai egységek, hiányzik az egyes szám első személyben megszólaló én is, s az alkotás olyan nyelvi-vizuális produktummá válik, amelyben az elemeire bontott nyelv a tér dimenzióinak a kontrollja alá kerül. A szavak és a betűk fizikai-tárgyi valójukban válnak láthatóvá: a nyelv már nem áttetsző közvetítő, hanem maga is tárgy, a fizikai valóság tárgyainak egyike.

A konkrét vers ekként térbelivé alakítja a nyelvet, s a hagyományosan időben zajló olvasást tér-élménnyé változtatja, elvárva, hogy a képvers percepciója a képzőművészeti alkotások befogadásához hasonló módon valósuljon meg. A konkrét költészet a nyelv performatív (végrehajtó) potenciálját aknázza ki, amikor a nyelv kínálta anyagból, vagyis betűkből konkrét, fizikai dimenziókkal rendelkező tárgyakat, afféle „szótárgyakat” állít elő. A nyelvi anyag olyan tárggyá válik: amely egyszerre nyelvi és fizikai. Egyrészt ugyanis a nyelv elemeiből épül, másrészt mint „fizikai”

tárgy, egy lesz a külső, fizikai valóság többi tárgya közül. Vagyis a konkrét költészet egyesíti a nyelv szemantikai tartalmát és az írott vagy nyomtatott szöveg vizuális objektivitását. Ezzel kiaknázza a nyelvbe rejtett lehetőségeket, megvalósítva a Paul Valéry által megfogalmazott dictumot, miszerint: az irodalom a nyelv bizonyos tulajdonságainak kiteljesítése és alkalmazása. (*«La littérature est, et ne peut être autre chose qu'une sorte d'extension et d'application de certaines propriétés du langage.»*)²⁴

Kétféle konkrét nyelvtárgyat különböztetek meg, attól függően, hogy a nyelv nominális vagy verbális elemeit tárgyasítja: ezeket a nyelvészeti terminus adaptálásával topikversnek és kommentversnek nevezhetjük. Míg a topikvers az állítás főnévi tagját tárgyasítja (azt, amiről az állítás megfogalmazódik), a kommentvers annak igei tagjából készít nyelvi tárgyat (abból, amit állít). Mindkettő redukcionista-minimalista szöveg, ám előbbi esetben a verstermék egy autonóm tárgy, főnevesített topik (amely mellől elmarad az állítás, a komment), utóbbi esetben a vers performált tárgya egy kommentszerű folyamat (amelyből hiányozhat a topik, vagyis a főnévi elem vagy csoport).

Mary Ellen Solt: Aranyvessző (1965) és Mary Ellen Solt: Muskátlí (1963)

²⁴ *Cœuvres I.* Édition établie par Jean Hytier, nrf, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1957. 1440.

A topikvers a klasszikus ikonikus költészeti hagyományból ismert képversekhez és tárgyversekhez hasonlít, és a poundi ideogrammak nominalizmusára épül; így például Mary Ellen Solt betűkből és morze-jelekből alkotott *Forsythia* (*Aranyvessző*) és betűkből előállított *Geranium* (*Muskátlí*) című alkotása is, valamint a vizuális művész Paul de Vree szavakból készített „kardja” (*My Word Is My Sword* [A szavam a kardom]).

Ezek a statikus topikversek egy pillantásra befogadhatók: olyan vizuális élményt nyújtanak, amellyel a lineáris olvasás nem tud mit kezdeni. Így az olvasás nem is lineáris, hanem az előállított szótárgyak formájától függ. Pontosabban a befogadás első lépése vizuális, a második szemantikai, de ez utóbbi egy ránézésre felfogható.

A kommentversek a szöveg állításának igei elemeit performálják, a dolog természeténél fogva cselekvésként, folyamatként. Ian Hamilton Finlay

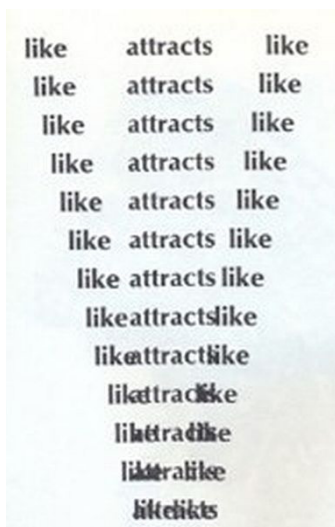
Acrobats

(*Akrobaták*) című versében a légtornászok mutatványát betűk végzik: fölfelé, lefelé, haránt irányban ugrálva jelenítik meg a cirkuszi akrobaták mozgását, így valósítva meg az akrobaták topikjának kommentszerű eljátszását.

Ian Hamilton Finlay: Akrobaták (1966)

Paul de Vree: A szavam a kardom (1969)

Emmett Williams: A hasonló vonzza a hasonlót (1958)

Egy folyamat performálásának vagyunk tanúi Emmett Williams *Like Attracts Like* (A hasonló vonzza a hasonlót) című versében, amelyben egybeesik a nyelv leíró és végrehajtó funkciója.

A szöveg ugyanis ugyanazt a cselekedetet hajtja végre, mint amelyről beszámol.

A leírás abban különbözik a végrehajtástól, hogy míg a leírásban a hasonló [*like*] szó jelölőként van jelen, mégpedig egy olyan elvont fogalom jelölőjeként, amely végtelen számú konkrét jelöltet tartalmazhat, addig a performatívban a hasonló [*like*] már maga a jelölt: a szó átalakult a „dologgá”, amely konkrét

anyagiságában működik közre a performatív által létrehozott – és a versben lépésről lépésre követett – vonzás aktusában. Ekképp a nyelv immáron nem a világból merített tudásunkat közvetítő eszköz, hanem maga lesz minden tudásunk forrása. Hiszen a világról azt tudjuk, amit a nyelv mond róla. Az ismeretszerzés nem a valóságtól halad a nyelv felé, hanem fordítva: a nyelvtől a valóság felé.

Ezzel a radikális gesztussal a konkrét költő végérvényesen átlépi az énköltészet lírai paradigmáját: a költő nem a verset megelőzően létező énjét „fejezi ki”, hanem elfogadja, hogy énje a versben kibontakozó performatív folyamat terméke. A konkrét vers nem él az alanyinak mondott költészet mimetikus-expresszív funkciójával, amikor szakít az alanyi készlettel, miszerint a költő valódi tárgya nem lehet más, mint saját szubjektuma – érzései, gondolatai, élményei. Hanem megszünteti az önkifejező költői szubjektumot, amellyel párhuzamosan a nyelvi matéria lép a karteziánus alany helyére.

Röviden érintek egy konkrétvers-kuriózumot, a John Cage nevéhez köthető mezosztikus szöveget. Szigorú definíció szerint a mezosztikus elnevezés olyan írásművet jelöl, amelyben két szöveg fut: az egyik vízszintesen, a másik függőlegesen, ekként a saját szöveg (mely általában a vízszintesen futó) rendre minden sorban metszi a függőleges forrásszöveget.

A nyolcvanas években Cage több olyan művet is alkotott, mely a mezosztikus klasszikus módszerét követi. A *Writing through Duchamp's Notes* (*Duchamp jegyzetein keresztül írva*, 1984) című írásában Duchamp jegyzeteit használta forrásszöveggként, majd saját mondatait azokon keresztül helyezte el. Ezt követte az Allen Ginsberg hatvanadik születésnapjára alkotott *Writing through HOWL* (*Az Üvöltésen keresztül írva*, 1984) című szövege, amelyben szó szerint veszi a meglévő forrásszövegen keresztül való írást, s ezzel tökéletesíti mezosztikus írásmódját. A függőlegesen ismétlődő forrásszöveg Allen Ginsberg nevének betűiből áll, amelyeket nagybetűvel szed.

sAw
themseLves
Looking for
hipstErs

starry dyNamo

highGh sat
theIr
heaveN

Saw
puBlishing
odEs on
Rooms

listeninG to the terror

Ez a különös konkrét vers egyaránt tekinthető vizuális és nyelvi tartalommal bíró alkotásnak – igaz, nem egyenlő arányban oszlik meg a jelentés a két tartalom között. Míg a képi elrendezés Ginsbergnek az amerikai kultúrában elfoglalt központi helyéről állít valamit – talán azt, hogy minden „rajta keresztül” történt (vagy mindenben „benne van”) –, a nyelvi szöveg jóval nehezebben értelmezhető, elsősorban a minden sorban elvégzett vágások, kihagyások miatt. Mint Marjorie Perloff írja, Cage töredékes versszakai a nyelvi redukció módszerével születtek, ekként sokat bíznak az olvasó képzeletére, sokat hagynak nyitva az értelmező olvasó előtt.²⁵ Perloff más tekintetben is kiemelkedőnek tartja Cage poémáját. Egyrészt mert a kollázsszerű töredékességgel és a szűkített dikcióval – mely szöges ellentétben áll Ginsberg áradó mondataival – Cage „a szónak a referens feletti primátusa” (*“the primacy of word over its referent”*) mellett tesz tanúbizonyságot, másrészt azért, mert a Cage-mű a maga „szelíd iróniája” mellett is tiszteletadás nemcsak Ginsberg, de az amerikai századközép előtt is.²⁶

Végül megemlíthető Cage-nek egy 1987-es alkotása, a *They come – A Fifty Percent Mesostic (Jönnek – 50%-ban mezosztikus)*, amelyben Samuel Beckett *They come (Jönnek, 1938)* című versét használja forrásszöveggént. Beckett angolul és franciául egyaránt megírta a verset, melyek közül Cage az angol változatot használta konkrét forrásként, de a francia változat kihagyásai szerint haladt a maga vágásaiban. 50%-os mezosztikusnak nevezi átírását, hiszen nem a teljes angol szövegen, nem a 31 szó összes 126 betűjén át futtatja saját sorait, hanem csak mintegy a felén. Így függőleges olvasatban a nagybetűkkel és vastagon szedett betűk Beckettől származnak, ám az eredeti vers pusztán foslányaiban jelenik meg, s a beemelt betűk nem is pontosan egymás alatt állnak. Ám a többi szó sem Cage „eredetije” – azok túlnyomó részét is a Beckett-vers tartalmazza.

²⁵ *Poetic License – Modernist and Postmodernist Lyric*. Northwestern UP, Evanston, 1990. 220–221.

²⁶ *Poetic License*, 222.

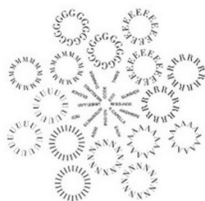
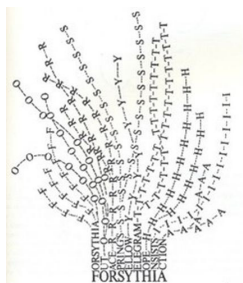
*iT is
 each it is
 same
 is different with eaCh the
 lOve is*

*[...]
 differenT
 each
 comE
 love iS different
 with eAch
 is thE*

Az eredeti Beckett-vers témája a hasonlóságok és különbözőségek különös együttállása: az emberek (pontosabban, miként ez a francia változathból tudható, a nők) különbözősége, egyúttal különbözőségük azonossága; mindez megmutatkozik a szerelem más és más formát öltő hiányában, ami hasonlóságuk vagy azonosságuk garanciája. A Cage-szöveg a különbözőség azonosságának a paradoxonját ülteti át a fizikai térbe, kiemelve az azonos módon való különbözőséget Beckett forrásszövege és Cage átírata között. 50%-osnak titulált mezosztikusában Cage majd' minden szót Beckettől emelt át – de nem az összes Beckett-szót, és nem is Beckettől származik az összes szó. Vagyis a két szöveg úgy különbözik egymástól, hogy ez a különbözőség lesz azonosságuk forrása. Úgy gondolom, a tartalomnak ez a módszerré válása is hozzájárul ahhoz, hogy Cage verse egyszerre tiszteletadás és kritika, egyfajta elterelés, Beckett egyszerű mondatisméltéseinek elterelése más hangsúlyok felé: a töredékesség, a befejezetlenség és a funkciószavak kiemelése felé. Mindezzel a mezosztikus végérvényesen elszakítja, illetve kiiktatja az alanyt a szövegből, hiszen nemcsak az alkotó szubjektumtól vonja meg saját alkotásának eredetiségét, de az értelmező szubjektumtól is a szavak jelentéssel bíró egységekként való értelmezésének lehetőségét.

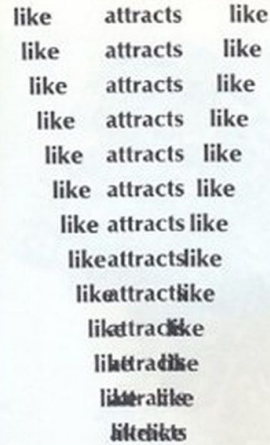
Röviden a formáról. Mint láttuk, a konkrét vers meglehetősen radikálisan alakítja át a lírai diszkurzust: egyszerűen felrobbantja a lineáris szöveget. Ami azt is jelenti, hogy a vers nem olvasható fel, nem adható elő, vagyis nem teljesíti Derrida egyik poematikusság-kritériumát: miszerint a „költőiség nem más, mint amit szeretnél megtanulni” „*par coeur*”²⁷ (Megjegyzem, ugyanakkor a másik kritériumot teljesíti: lehet emlékezetes, élhet az emlékezetben, még ha nem is úgy, ahogyan Derrida ezt érti.) A nyelvet legalapvetőbb elemeire bontja, szavakra és betűkre, amelyek bírnak ugyan jelentéssel, de csak morfológiai vagy lexikai szinten, szintaktikai szinten jóval ritkábban.

A két Mary Allen Solt-versben a FORSYTHIA és a GERANIUM szavak betűiből lesz megalkotva a tárgy, hasonlóan az Ian Hamilton Finlay-vershez, amelyben a betűk akrobatákként ugrálnak, miközben többszörösen is kiadják az akrobaták szót.

A Paul de Vree- és az Emmett Williams-vers eggyel magasabb grammatikai szinten működik, s szavakból alkot tárgyat (sőt egy-egy mondatot is, amelyik ugyan nem lineáris módon, hanem térben olvasandó ki). Ez az elemeire bontott nyelv pedig ellenáll az énvors alanyiségának – mind grammatikai, mind poétikai szempontból. Éppen ezért a konkrét költészet ideális vizsgálati módszere a „szuper-szoros olvasás”, vagyis a Marjorie Perloff által

²⁷ *Che cosé la poesia?* / Mi a költészet? Ford. Horváth Krisztina és Simonffy Zsuzsa. In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása – Szöveggyűjtemény*. Szerk. Bókay Antal, Vilček Béla et al. Osiris Kiadó, Budapest, 276–279. 276.

kidolgozott „mikropoétika”, amely egyaránt figyel a vizuális és a hangyi effektusokra meg a verbális elemekre. Ez az olvasás a „mikroelemeket” vizsgálja, ahol minden fonéma, morféma, szó, szó-csoport/frázis, ritmus és szintaktikai kontúr hozzájárul a verbális, vizuális és hangalaki struktúra kialakításához, egyúttal vizsgálja az etimológia és a homológia szerepét – mert mindennel összefügg.²⁸

Nyelvköltészet

A szubjektumot elimináló költészet sajátos formáját képviselik az ún. *language*-költők,²⁹ akik a kifelé figyelés különleges módozatát választják: magára a nyelvre figyelnek. A nyelvköltészet megkérdőjelezi az énközpontú, alanyi-lírai, önkifejező és önreflexív hagyomány folytathatóságát, amely a kiejtett szó nyújtotta jelenlét bizonyosságát hirdeti. Ez az experimentalista

²⁸ Marjorie PERLOFF: *Infrathin – An Experiment in Micropoetics*. The University of Chicago Press, 2021. 2.

²⁹ Néhány név: mindenekelőtt Charles Bernstein és Ron Silliman, rajtuk kívül Bruce Andrews, Rae Armantrout, David Bromige, Clark Coolidge, Michael Davidson, Robert Grenier, Carla Harryman, Lyn Hejinian, Michael Palmer, Bob Perelman és Barrett Watten.

poétika a lírai szubjektum szerepét tagadva a versírás folyamatát végleg az „anyag”, a nyelv irányítása alá helyezi. eltűnik az alanyi szöveg kohézióját biztosító szelf vagy persona, és a lírai én központi szervező funkcióját átveszi a nyelv. A nyelv pedig sajátos logika szerint építkezik: hol folyamatszerűsége, hol töredékesége kerül előtérbe; a nyelvköltő ekként nem követ előregyártott versformát, nem alkalmaz zárlatot, és nincsenek visszatérések és párhuzamok sem. Az elemek egymásutánisága egyszeri, esetleges, véletlenszerű, és a *non sequitur* (azaz: „nem következik”) retorikai „hiba” a nyelvköltészet jellemző gesztusa lesz. Jellemző a nyelvi sűrítés, amely kihagyások formájában érhető tetten. A kapcsolódások pedig inkább beleértettek, mint kimondottak. A nyelvköltők olyan poézis- és nyelvfelfogást vallanak, amely szerint a nyelv többet tud a beszélőnél, s ha ezt a többet a beszélő meg akarja tudni, akkor magát a nyelvet kell faggatnia: a nyelvnek ugyanis – mint a mozgalom vezéralakja, Charles Bernstein írja – van emlékezete, s azt az írás őrzi, amely egyúttal a nyelv lehetőségeit is felkutatja. Ha a nyelv mutatja is a világot, azt mindig úgy teszi, hogy közben önmagát is mutatja. Ezért amikor a költő a világról beszél, akkor a nyelvről is beszél.³⁰

Bernstein részben Wittgenstein hatására alakította ki esztétikáját. Költészetében megjelenik a privát nyelv és a privát szellemi folyamatok tagadásának wittgensteini tézise és a nyelvbe zártság gondolata is. Ugyan Bernstein azt írja, hogy „a költészet privát aktus nyilvános helyen”,³¹ ám a bécsi–cambridge-i filozófus szellemében korántsem azt állítja, hogy a költészet azért privát, mert alanyi, hanem mert egyszemélyes alkotás, amelyhez a világ „privát meghallgatása”³² szükséges. A költészet privát volta tehát a személyes alkotói folyamatból adódik, amely ugyanakkor kétszeresen is publikus: egyrészt a nyelv, másrészt a nyomtatott oldal, vagyis maga a fizikai hely nyilvánossága okán. Ekképp nemcsak a

³⁰ BERNSTEIN, Charles: *Attack of the Difficult Poems*. The University of Chicago Press, Chicago, 2011.

³¹ „a private act in a public place”; *Content's Dream – Essays 1975–1984*. Sun and Moon Press, Los Angeles, 1986. 77.

³² „comes from one's 'private' listening, hearing”; *Content's Dream*, 77–78.

nyelv, de a gondolat – sőt, a többi szellemi folyamat – sem lehet privát.

Bernstein nemcsak elfogadja Wittgenstein híres állítását, mely szerint „nyelvem határai világom határait jelentik”,³³ de túl is lép azon. Amikor a gyermek elsajátítja a nyelvet, írja egyik esszéjében Bernstein, azokat a fogalmakat sajátítja el, amelyek a világot láttatják vele. A nyelv és a világ kapcsolata pedig nem abban áll, hogy a nyelv kíséri a gondolkodást, hanem abban, hogy a nyelv maga a gondolkodás, így a nyelv tartalmazza és hordozza a világot. A nyelv az a terep vagy az a tér, amelyen belül létrejön, megalkotódik a világ. Ekképp jelentések, írja Bernstein, kizárólag „a nyelven keresztül léphetnek be a világba, csak így létesülhetnek”³⁴.

„Célom a költészettel, hogy megmutassam a légynek: benne van a palackban”³⁵ – így fogalmaz magyar kötetéhez írt előszavában,³⁶ utalva Wittgenstein híres bon mot-jára, miszerint a filozófia feladata, hogy (a légynek) kiutat mutasson a palackból: „Mi a célod a filozófiában? – Hogy megmutassam a légynek a kiutat a palackból” (*“What is your aim in philosophy? To show the fly the way out of the fly-bottle”*).³⁷ A filozófiával ellentétben azonban – írja Bernstein – a költészet tudja: hogy nincs kiút, hiszen a világ maga a nyelv. A language-szöveg éppen ezért nem valamiről szól, nincs parafrázálható tartalma, nincsenek kifejthető és értelmezhető szimbólumai vagy egyéb alakzatai. Erről ír Bernstein *The Lives of Toll Takers (A vámszedők élete)* című versben.

*There is no plain sense of the word
nothing is straightforward,*

³³ „The limits of my language mean the limits of my world”; *Logikai-filozófiai értekezés – Tractatus logico-philosophicus*. Ford. Márkus György, Atlantisz, Budapest, 2004, 5.6.

³⁴ „through language that meaning comes into the world and into being”; *Content’s Dream*, 61–62.

³⁵ „My aim in poetry is to show the fly it’s in a bottle”

³⁶ *Az Olvasóhoz*. Ford. Bollobás Enikő. In: *Beomlott mondatok*. Szerk. Bollobás Enikő, PEN Club – Pluralica, Budapest, 2015. 15–16. 15

³⁷ *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin, Atlantisz, Budapest, 1998.

*description is a lie behind a lie:
but truths can still be told.*

*A szónak nincs világos értelme,
Semmi nem egyenes,
a leírás hazugság a hazugság mögött:
de igazságok még mindig kimondhatók.*

A vers nem más, mint szavak „aktualitása”, írja; annak a formája, ahogyan a költő figyel a nyelvre, ahogyan privilegizálja a szöveget, ahogyan elfogadja a nyelv, a szavak anyagszerűségét, és bízunk a nyelvi összecsengések vagy épp anomáliák tudáshordozó potenciáljában.

A nyelv minden tapasztalat és élmény forrása. Azzal, hogy a nyelvpoétika az alkotó figyelem tárgyának teszi meg a nyelvet, alapvetően fölértékeli azt. Ahhoz pedig, hogy a nyelvre irányuló figyelem ne hatoljon át a nyelv közegén, akár a fény az ablak üvegén, meg kell vonnia a nyelvtől annak üvegszerű átlátszóságát. A nyelvköltő nem is használja eszközként a nyelvet, nem is tekinti azt transzparens anyagnak, s ily módon a nyelvköltészetben a költői figyelem tárgya nem az ablakon túli világ, hanem maga a nyelv. A nyelvköltő feladata ekképp az, hogy láthatóvá és hallhatóvá tegye a nyelvi közeget: átlátszatlaná, amely nem ereszti át a világ fényeit, hanem a gondolatot és annak mozgását teszi láthatóvá.

A két évtizeden át orvosi szövegek írásából (és szerkesztéséből) élő Bernstein általánosságban a diszráfizmus vagy diszráfia kifejezést használja azokra a helyekre, ahol a nyelvi szövet rosszul tapad össze, vagyis ahol szintaktikailag, szemantikailag, morfológiailag vagy fonetikailag össze nem illő elemek kapcsolódnak egymáshoz. A diszráfikus passzusok alapvetően nem foglalhatók össze más szavakkal: nincs átfogalmazható jelentésük, narratív vagy lírai tartalmuk. Ekképp a vers „tartalma” nem egyéb, mint anyagszerű szavak összjátéka. Ezt az anyagszerűséget aknázza ki például a *Diszráfia (Dysraphism)* című vers utolsó sorában sze-

replő alliterációval, asszonánccal és konsonánccal: *“All fleet of ferries, forever merry”* / „Boldog a komplett kompflotta” (mint hangzik Kőrízs Imre fordítása). A diszráfikus, vagyis a nyelv médiumát láthatóvá tévő helyek között található minden, ami nem megszokott, és minden, ami szabálytalan. A szöveg – az orosz formalista poétika elveivel összhangban – „defamiliarizálja” az ismerőst és „denaturalizálja” a természetest, eltávolítva, mintegy idegenné téve az anyanyelvet is. Ezzel pedig észrevéteti azt, ami azelőtt láthatatlan és észrevétlen volt.

Azzal, hogy Bernstein szójátékokat és más nyelvi anomáliákat alkot, hogy nem hajlandó utólagosan kijavítani a gépelési hibákat sem, azt éri el, hogy a nyelv jól eldolgozott, sima anyagából előtűnnek a csomók, göbök, göcsörtök – vagyis az irányjelzők, amelyek a nyelvből kibontható jelentések megtalálását segítik. A nyelvi csomókból származó kisülések pedig valóban mintha felvillanyoznák ezeket a szövegeket. A vers tehát nem énbeszéd, nem önkifejezés, és nem is valamiféle „mondanivaló” vagy üzenet kommunikálása; költészete nem kommunikatív és nem is expresszív. A versértelmezés nehézségei abból adódnak, hogy a nyelvköltő újfajta olvasást követel az alanyi lírán nevelkedett olvasóktól. Ám mint egyik esszéjében írja, „a nehéz versek nehézségeivel való megküzdés a legbiztosabb garancia a hosszútávú esztétikai élményre” (*“working out the difficulties with the poem is the best thing for a long-term aesthetic experience”*).³⁸ A prózai műfajok esetében nem merül fel ez a fajta nehézség, írja Bernstein, hiszen ott az író a „világgal kezdi”, és megkeresi a hozzá illő szavakat. A költő azonban másként dolgozik: *Diszráfizmus* című versében olvashatjuk, a költő magával a nyelvvvel, a szavakkal kezdi, és a bennük levő világot keresi meg.

*That is, in prose you start with the world
and find the words to match; in poetry you start
with the words and find the world in them.*

³⁸ *Attack of the Difficult Poems*, 5.

Vagyis prózában a világgal kezdesz,
és megtalálod a megfelelő szavakat; a költészetben a szavakkal
kezdesz, és megtalálod bennük a világot.

(Kőríz Imre ford.)

A jelentések elsődleges forrása a nyelv, és ahogyan a nyelv materializálódik, úgy valósít meg az írás ideákat. Ekképp a nyelv már nem eszköze a kifejezésnek, hanem szubsztanciája. Így ír erről egyik esszéjében:

The distortion is to imagine that knowledge has an “object” outside of the “language games” of which it is a part—that words refer to “transcendental signifieds,” to use an expression from another tradition, rather than being part of a language which itself produces meaning in terms of its grammar, its conventions, its “agreement in judgment.” Learning a language is not learning the names of things outside language, as if it were simply a matching up signifiers with signifieds, as if signifieds already existed and we were just learning new names for them Rather, we are initiated by language into a socius, which is for us the world. So that the foundations of knowledge are not so much based on a preexisting empirical world as on shared conventions and mutual attunement.³⁹

Téves az a fölfogás, miszerint a tudásnak létezik valami-féle „tárgya”, amely az azt tartalmazó „nyelvi játékokon kívül” esik – miszerint a szavak inkább vonatkoznak valamiféle „transzcendentális jelöltekre”, hogy egy más-fajta hagyományba tartozó kifejezést használjak, mintsem egy nyelv részeit alkotnák, amely maga alkotja meg a jelentést az ő nyelvtana, szokásai, „közmegegyezései” segítségével. Egy nyelv elsajátítása nem a rajta kívül eső dolgok nevének megtanulását, azaz nem egyszerűen a „jelölőknek a jelöltekkel” való összepárosítását jelenti – mintha a jelöltek már eleve léteznének és mi csak az új

³⁹ *Content's Dream*, 171–172.

nevüket tanulnánk meg... Nem, a nyelv bevezet minket egy világba, és mi azokon a szavakon és jelentéseken keresztül látjuk és értjük meg a világot, amelyek ebben a kulturális beilleszkedési folyamatban jelennek meg. Ebben az értelemben saját konvencióink (nyelvtan, kódok, területiségek, mítoszok, szabályok, normák, kritériumok) válnak a természetünké.

Ezek az elvarratlanságok, diszráfiák, nyelvi „csomók” – vagy Nemes Nagy Ágnes (részben hasonló jelenségekre alkotott) kifejezésével: „bogok, csomópontok”⁴⁰ – tekinthetők Bernsteinél a Todorov-féle „figuráció” megjelenési formáinak,⁴¹ amelyek a különböző nyelvi szinteken szervezik a költői szöveget – és Jonathan Culler szerint a témákat is.⁴² Figurációnak mondható a szövegek egyik legfontosabb jellemzője: a nyelvtani szabálytalanságok tolerálása, sőt a szabályok semmibe vétele – ami látványosan megnyilvánul a kihagyásokban. Az elliptikus módszer Bernstein számára a beszédnél gyorsabb gondolat regisztrálását, a belső folyamatok projekcióját szolgálja. Az elliptikus sűrítés következtében kiesett mondatrészek gyakran (az Emily Dickinson-versben tárgyalt konstrukcióhoz hasonló) szintaktikai kettőzéshez vezetnek. Itt is össze vannak tolvá a mondatok, és nem tudni, hogy bizonyos szavak egy korábbi szerkezet záró-, vagy egy új szerkezet nyitóelemei-e. A kihagyásokat gyakran vizuálisan is jelöli, így az üres helyek soha nem teljesen üresek, hanem kiesett szavak nyomait őrzik.

Az *Álló célpont* című versben például az elliptikus sűrítés alapvető mondatrészek kiiktatásához vezetett, s a szöveg a hiány nyomait is tartalmazza.

⁴⁰ *Metszetek – Esszék, tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1982. 172–174.

⁴¹ Culler, *Structuralist Poetics*, 119; Tsvetan Todorov, *The Poetics of Prose*. Trans. Richard Howard, Cornell UP, Ithaca, 1977. 242–244.

⁴² Culler, *Structuralist Poetics*, 121.

fatigue
of *open for* *of*
to *, sees*
doubles
glass *must*
are *for*
in *: they*
are *, her*
that it
watches, leaves,
days that
made
and the

(Standing Target)

kimeríti
 a a
 nyitott arra
 hogy látja
 megduplázza
 pohár kell
 vannak arra
 hogy : ők
 , az övé
 hogy az
 nézi, ott hagyja,
 napok, amelyek
 tette
 és a

(Álló célpont, Körözs Imre ford.)

Gyakran előfordul, hogy az ellipszis a szavak elemekre bontásának a következménye. Bernstein azt sugallja, hogy nem a szó a legkisebb szemantikai egység, hanem a betű és a hang. Ezért alkalmaz szavakon belül is sortörést, ezért esnek szét a szavak szótagjaikra és betűikre, illetve ezért alkot pusztán betűk véletlenszerű kombinációjából-permutációjából új szemantikai egységeket (pl. az *Azoot d'Puund*, a *List Off* vagy a *Dea%r Fr~ie%d* című versekben). A szavakat gyakran nem jelentésük, hanem hangzásuk szerint választja meg, megsértve ezzel a jakobsoni kombinációs és szelekciós szabályokat egyaránt. Pontosabban úgy jár el, hogy a kombinációs tengelyen a szelekciós tengelyről inadekvát módon (csak szemantikájuk alapján) kiválasztott elemeket kapcsolja össze.

Sajátos szintaxissal alkotja meg a költészetére jellemző „beomlott mondatokat” (*imploded sentences*), amelyek töredékesek, asszociatívák, ugrálók, kumulatívák, befejezetlenek, „csomósak”, és együttélők, hiszen az angol *sentence* szó majdnem homonimája a *sentience* [„érzés, érzelem”] szónak, mondja Bernstein. Ez a mondat nem követi az alany+állítmány+tárgy séma szerinti szabályos angol mondat szintaktikai szabályait, amelyek Bernstein szerint inkább gátjai a saját gondolatok kialakulásának. Mi több, ezek a mondatok felrúgják az angol szintaxis egyéb szabályait is, és látszólagos szabálytalanságukkal magukra vonják – mint átlátszatlan közegre – az olvasó figyelmét

*Deserted all sudden a all
Or gloves of notion, seriously
Foil sightings, polite society
Verge at just about characterized
Largely a base, cups and
And gets to business, hands [...]*
(Standing Target)

*Egy elhagyatik minden csak szer
Vagy az elképzelés kesztyűi, komolyan
Célra törő vívótör, udvarias társaság*

*Nagyjából egészében peremjellem,
Jelentős mértékben, csészék és
És rátér az üzletre, kezek*

(Álló célpont, Kőríz Imre ford.)

A nyelvköltő nem helyezi egy meglévő nyelvtani paradigmába a szavak jelentésfüzéreit, hogy ne korlátozza az aktuális jelentések megformálását. A tökéletes mondatgrammatika – Bernstein szavával – „szintaktikai idealitása” helyett a mondatfelszín sorozatos megtörése és szakadása jellemzi ezeket a „beomlott mondatokat” – akárha az autó alatt beszakadt volna az út, írja az *Artifice of Absorption* című könyvében.

Végül röviden kitérek Bernstein nyelvköltészetének még egy különös sajátosságára, az önmagára figyelő lírai ént még inkább háttérbe szorító regiszterhalmozásra. Az alkalmazott beszédmódok tekintetében versei váltogatják a diszkurzusokat a komolytól a komolykodón vagy a játékoson át a tragikusig. E regiszterhalmozás szembetűnő sajátossága az, hogy legtöbb esetben a szövegek rejtett allúziókkal való megszórását tapasztaljuk, amikor is összemósódnak a létező (már megírt) és a születő (éppen íródó) szövegek, illetve más szerzők alkotásai és a saját szövegek. Vagyis Bernstein mondatait a korábbi szövegek visszhangkamrájában halljuk, aminek következtében a két diszkurzus és azok kontextusa egymást felerősítve és megtöbbszörözve alkotja a regiszterek sűrű szövetét.

Valóban, ez a visszhangzó szövegköziség Bernstein egyik látványosabb költői módszere, hiszen alig találni olyan verset, amely nem idéz vagy nem idéz fel más, ismert vagy kevésbé ismert szöveget, szövegfoszlányt, *bon mot*-t, a magas kultúrából éppúgy, mint a populárisból. A diszkurzusok effajta polifóniája a nyelv szövetének diszrafikus sűrűsödését-csomósodását vonja maga után – vagyis a beszédmódok többszólamúságával Bernstein saját módszert fejlesztett ki a költői nyelv „átlátszatlansági” helyeinek megsokszorozására.

A többszólamú, ekfrázisszerű szövegköziség is a diszrafizmusok közé tartozik, hiszen itt szövegek találkozásából jönnek létre azok

a nyelvi csomók, amelyekben fel-felvillannak a keresett igazságok. Ezért kedveli Bernstein is az aforizmákat, pontosabban az ismert aforizmák, axiómák, közmondások vagy szlogenek frapárs, ironikus-humoros, de mindig szellemes felülírását. Ezért olvassuk verseiben Jézus szavainak⁴³ átíratát: *“Harder for a rich man to read a poem than / for a hippopotamus to sing bel canto”* („Nehezebb a gazdag embernek verset olvasnia, mint / a vízilónak áriát énekelnie”) (*Reveal Codes* [Feltárt kódok]), Pál apostol közismert tételének⁴⁴ efféle megcsavarását: *“We may be all one body but we’re sure as hell not one mind”* („Lehet, hogy egy test vagyunk, de az halálbiztos, hogy nem vagyunk egy elme”) (*The Lives of the Toll Takers*), vagy a posztstrukturalizmus egyik alaptételének különös kontextualizálását: *“The Jew is a textual construction”* („a zsidó: szövegképződmény”) (*Recalculating* [Újratervezés]).

Az a nyelvi-kulturális humor, amely oly gyakran jelen van Bernstein írásaiban, talán aforizmaköltészetében a legszembevetőbb. *A Milyen üres a kuglófom* (*How Empty is my Bread Pudding*) című prózavers halmozott-csavart aforizmái mintha egy teljes kultúrkört idéznének föl, szembeítve az olvasót a magától értetődőnek tekintett közhelyek tévedéseivel: a *„Poetry is too important to be left to its own devices”* („A költészet túl fontos dolog ahhoz, hogy saját eszközeire bízunk”) Clemenceau *« La guerre ! C'est une chose trop grave pour la confier à des militaires. »* („A háború túl súlyos dolog ahhoz, semhogy a katonákra bízunk”) mondatának alkalmazása a költészetre; a *„Sometimes a cigar is just a symbol”* („Néha a szivar csak egy szimbólum”) mondat mögött Freud kitételét halljuk (*„Manchmal ist eine Zigarre nur eine Zigarre”*) („Néha egy szivar csak egy szivar”), és a Magritte-féle pipát látjuk (*« Ceci n'est pas une pipe »* [A képek árulása]).

Frost híres versét idézi fel (*„Two roads diverged in a yellow wood”* [Szétvált az út a sárga erdőn]) a *„Two prosodies diverged*

⁴³ „Könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdagnak az Isten országába bejutni.” (Máté 19:24)

⁴⁴ „Mert a miképen a test egy és sok tagja van, az egy testnek tagjai pedig, noha sokan vannak, mind egy test, azonképen a Krisztus is.” (Kor 12:12)

in a striated field” (Szétvált a prozódia a barázdált mezőn) sor; a hippimozgalom szlogenjét („*Make love not war*” [Szeretkezz, ne háborúzz]) a „*Make love not unilateralism*” (Szeretkezz, ne egyoldalúskodj) mondat; John Donne közismert sorát („*No man is an island, entire of itself*” [Senki nem sziget teljes magában]) a „*No man is a peninsula entire unto itself*” (Senki nem félsziget önmagában); egy jól ismert közmondást („*The pen is mightier than the sword*” [A toll hatalmasabb a kardnál]) a „*The pen is tinier than the sword*” (A toll apróbb a kardnál) állítás.

És miközben ezek a sorok mobilizálják kulturális ismereteinket, felidézve a korábbi, jól ismert sorokat, felidéződnek a kontextusok is, mind a történelmieket, mind az értelmezőket, újabb és újabb hangot hozva a visszhangkamrában szimultán működő regiszterek köré, kiterjesztve és egyúttal elbizonytalanítva a szövegek értelmezését.

Összegzés

Tanulmányomban az alanyiség és a lírai beszédhelyzet eltűnésének néhány módozatát vizsgáltam, összekapcsolva az énmegvonást a formai kísérletezés egyre radikálisabb hagyományával. Bemutattam, hogy az önmagába visszahajló figyelem szervezte, énközpontú, alanyi-lírai, önkifejező írásmódot elutasító, egyre radikálisabb költészetfelfogások újfajta kapcsolatot létesítenek költő és világ, költő és szó között. Ez pedig radikális paradigmaváltást eredményezett azzal, hogy a megszólalás előtt létező én következetes megvonását, illetve az én szövegbeli megalkotódását választotta. Ennek a paradigmaváltásnak az is része, és ez volt előadásom nagytézise, hogy az én megvonásával párhuzamosan a versforma és a versnyelv is radikalizálódott. Előbb a kötött formáktól szabadult a vers, gyakran fel is rúgva a szintaxis különböző, döntően kategorizációs szabályait: ez történt Dickinsonnál; azután a grammatika lett a rendező elv – amelynek a prozódiát is alárendelték: ez jellemzi az imagisták költésze-

tét; azután a nyelv konkrét fizikai és képi valósága került előtérbe: a konkrét versben; végül a szószemantika helyét a hangzóság veszi át, miközben a mondatsyntaxis töredékes, szabálytalan, eltűnő, a nyelvi anyag pedig diszráfiás, „göcsörtös”, „csomós”: a nyelvköltészetben. E folyamat során a lírai szöveget szervező én helyére, és egyúttal a költői figyelem tárgyának helyére is (ahol az én volt, majd a figyelemköltészettel a külső világ) a nyelv lép, amely átvette az alanyi szöveg lírai énjétől mind a szöveg szervező funkcióját, mind a figyelem tárgyát, mind a világról való tudásunk elsődleges forrását. A nyelv immáron nem a világból merített tudásunkat közvetítő eszköz, hanem maga minden tudásunk forrása. Hiszen a világról azt tudjuk, amit a nyelv mond róla.

Vagyis – és konklúziómat néhány kérdésként fogalmazom meg – elképzelhető, hogy az énmegvonás szükségszerűen a lírai formák elhagyásához vezet? És az én gyengülése szükségszerűen elvezet a forma lazulásához, sőt elhagyásához? Még egyszerűbben fogalmazva: elképzelhető, hogy ennyire közvetlen a kapcsolat az én és a forma között? – A válasz pedig már csak egy másik munka témája lehet.

Sántha Attila

Kit nézett Heydte a halott Petőfinek?

Az alábbiakban azt járom körül, hogy az 1849. július 31-ei, fehéregyházi csatában lehetett-e Petőfi az a halott, akit Heydte osztrák őrnagy látott. Ugyan mára nagyjából tisztázódott, hogy nem a költőről van szó,¹ ennek ellenére mégis érdemes foglalkozni az üggyel, mert a Heydte-jelentés volt az alapja a költő halála legnagyobb hatású bizonyításának (Dienes 1958). Ha nem Petőfi, akkor ki volt a halott? – teszem fel a kérdést, és új adatokkal támasztom alá azt a már régebben felmerült lehetőséget, miszerint Heydte Lőrincz Józsefet, Bem hadititkárát nézhette Petőfinek.

Könyvtárnyi szakirodalom értelmezi azt, amit az orosz csapatokhoz delegált osztrák összekötőtiszt, August von der Heydte ír 1854-es jelentésében Petőfi halálának ügyében, vagy mond feltehetően 1850-ben mint Udvarhely-vidéki, azaz székelyföldi katonai parancsnok² a székelykeresztúri orvosnak, Lengyel Józsefnek. Érdemes elolvasni azt az 1877-es cikket is, amely a Neue Temesvarer Zeitung-ban jelent meg, s amelyet jómagam

¹ Kemény 2021, 222.: „Noha korábban az August von Heydte őrnagy, a cári csapatok mellé beosztott egyik cs. kir. összekötőtiszt jelentése nyomán a Fehéregyháza és Héjjasfalva között fél távon lévő, ún. Ispánkút mellett megölt magyar tisztben vélték felismerni Petőfit, a halott mellett talált hivatalos iratok és kitüntetések alapján ebben az esetben valószínűleg nem a még mindig szolgálaton kívüli költőről lehetett szó.”

² Heydtét valamikor 1849. szeptember 21-e és október 5-e között nevezik ki ezen funkcióra, mivel 1849. október 5-én már „Udvarhely vidék” katonai parancsnokaként intéz szöveget a székely nemzethez „a béke és nyugalom érdekében”. (Biás 1900, 39.) Székelyföldi parancsnoksága 1851 márciusáig tart, az elején Székelyudvarhelyen tartózkodik, ám hivatali idejének végét már Marosvásárhelyen tölti.

az osztrák titkosszolgálat vagy belügy egyik névtelen írnoka kompilációjának tartok Heydte kikérdezése után (apró, ám lényeges módosítással: a halott nagy fekete körszakállából hegyes kecskeszakáll lesz).

1 A források

1.1 Heydte 1854

1930-ban teszi közzé Mikes Lajos az azóta híressé vált, 1854-es Heydte-jelentést (illetve kizárólag annak – félreértelmezéseket is tartalmazó – magyar fordítását) az 1849. július 31-én zajlott fehéregyházi csata utáni területbejárásáról és az általa Petőfinek nézett személy leírásáról, miután annak szövegét 1929-ben Deák Imre tudományos kutató megtalálta a bécsi Állami Levéltárban.

Heydte a következő nyilatkozatot adja (egy jobb, Vajda György Mihály által készített fordításban):

„Rögtön, miután a felkelősereg maradványai július 31-én, a segesvári ütközetben lefolyt lovasrohamot követően, menekülésül Héjjasfalva felé fordultak, kozákrajok keltek át Fehéregyházánál és fölötte a Küküllőn, és így nagyon sok menekülőnek elvágták az útját, akiket mindjárt le is kaszaboltak.

Én az országúton lovagolva siettem, hogy utolérjem a kozákokat, mikor szorosán a Fehéregyháza és Héjjasfalva közötti szökőkútnál egy leszúrt felkelőtiszt mellett, aki már nadrágra volt vetkőztetve, (...) néhány lépésnyire a holttesttől hevert azután még úgy száz darab magyar kitüntetés, rajtuk zsinég volt áthúzva, mely összefűzte ezeket, a kozákok ezt is valószínűleg nála találták és sietségükben ismét elejtették.

A talált dolgokból azt kellett következtetnem, hogy a halott tiszt állása szerint Bem környezetéhez tartozott, s ez arra készítetett, hogy közelebről is megszemléljem a holttestet,

vajon nem fedezek-e föl benne valamely egykori ismerőst; de teljesen idegen volt nekem, **sovány volt, kicsi, száraz arcú, nagyon határozott arckifejezéssel és nagy fekete körszakállal.** Nadrágja fekete pantalló volt.

Ezeknek az adatoknak a megjelölésével, később több felkelőtisztánál is érdeklődtem e személyiség után, mire legtöbbször úgy vélte, hogy az Petőfi kellett legyen, akit az ütközetben még Bem oldalán láttak, utána azonban nem látta senki.” (Vajda György Mihály fordítása, Dienes 1958, 376-377, valamint 551, 213-as lábjegyzet)

1.2 Lengyel József 1860

Heydte a Székelykeresztúrhoz közeli Székelyudvarhelyen játssza a szabadságharc utáni években a székelyek Haynaujának szerepét, s mikor egy társaságba kerülnek, Lengyel József székelykeresztúri orvos, aki állítólag többször is látta a szőke Petőfit a csata alatt, alaposan kikérdezi őt. Ezt írja Lengyel:

„Ennyi, mit saját szememmel láttam. Leirom azt is, mit aztán később felőle [Heydtétől – S. A.] hallottam.

A sebesültek és halottak összeszedésével egy régi ismerőm, nyug. hadnagy Toldi [alighanem Anton Toldt – S. A.] is meg volt bízva. Tőle tudom, hogy azon helyen, hol Petőfi eleshetett, b. Heydte rendezé a halottak eltakarítását. Egy alkalommal a báróval találkozáskor a beszédet a csatára veztettem, s tudakoltam tőle Petőfiről. Tőle hallottam, miszerint igen jól emlékezett, hogy **egy hegyes alszakálu szőke** egyént látott az országút mellett egy mellén kapott dsidaszurás miatt elesve, s mint mondá, hogy talán neki ez alak fel sem tűnt volna, ha mindkét nadrág és zubbonya zsebeit kifordítva nem látja, s abból egy csomó összeírogatott papírt kihullva nem lát. A helyet, hol ez lehetett, megmagyarázva bizonyos valék, hogy Petőfi volt, mert az

alig volt 100 lépéssel idébb, hol utolszor láttam. — **Sírja felől is megbizonyosodtam. Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak martjára** ásott közös sírban van, hová 134 más pajtásával közös sírba temettetett. A sírhalomra arra járó székely utasok soha sem feledik, egy-egy kődarabot vetni, s ha azt évente rendszeren ki nem egyengetnék, eddig óriási halommá lett volna.” (Lengyel 1860, 507.)

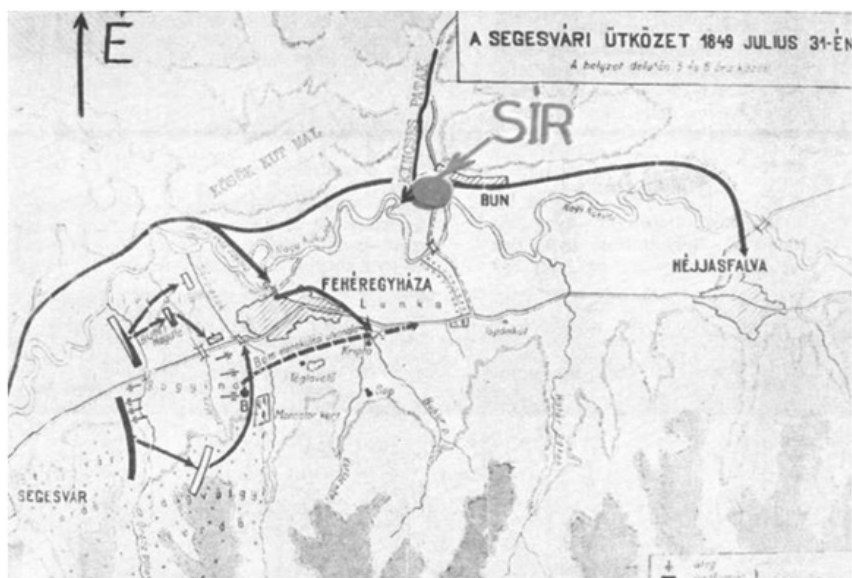
Innen az tudjuk meg, hogy Heydte emlékezik valamire, ám nem vennék mérget arra, kivált Lengyel közvetítésén keresztül, hogy állszakállú (csak az állat beborító szakállú) egyénről beszélt. Azt, hogy miért veszi Heydte szövegében a Petőfit állítólag jó ismerő Lengyel szökének a költőt, fel nem foghatom. Alighanem Mezősi Károlynak van igaza, amikor azt állítja, hogy Lengyel életében nem látta az igazi Petőfi Sándort.³

Heydte elmondta Lengyelnek, hogy „az országúton” látta Petőfi holttestét. Ugyanakkor Lengyel a sírt mégis a Nagyöküllőtől jobbra teszi: „Sírja felől is megbizonyosodtam. **Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak** martjára ásott közös sírban van, hová 134 más pajtásával közös sírba temettetett.” Mindez ellentmondás, amiből arra következtethetünk, valamint ő félreértett Heydte közlésében, ezt a *Melyik úton látta Heydte „Petőfit”?* című tanulmányomban tárgyalom (Sántha 2022).

A folyóba északról lefutó patakokat százszázalékos pontossággal azonosítani tudjuk. 1849-ben és ma is két patakocska van a Nagyöküllőtől és Fehéregyházától északra: a Búni malomnál a Harmadik katonai felmérés térképén Reisel bach néven szereplő, ma románul Rusul (Orosz) patakknak mondott folyóvíz, valamint a búni Galgenbergtől fennebb, keletre a Küküllőbe torkolló

³ „Ha azonban történetesen Heydte mégis úgy tájékoztatta volna Lengyel Józsefet, hogy a halott hegyes állszakállú szőke férfi volt, Lengyelnek itt Heydtét korrigálnia kellett volna, a maga tudomása alapján; hiszen ő — amint elmondotta — közelről ismerte Petőfit! (...) az olyan jó megfigyelőnek, emlékezőnek, amilyennek Lengyel a saját leírásából mutatkozik, Petőfi legjellegzetesebb külső tulajdonságáról, hogy nem szőke, nem is barna, hanem fekete volt, biztos tudomással kellett volna rendelkeznie.” (Mezősi 1957, 197.)

Pârâul Satului (Falupataka), amelynek a katonai felmérések térképein nincs is neve, s amelyet 1980-ban a helyi magyar lakosság Kincses-patak néven tart számon. Lengyel Józsefnek „*a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak*” martjára ástott közös sírjának” helyét később Krajczár Gyula rendőrszázados, nyomozó viszi térképre, ebből az derül ki, hogy Lengyel (és Heydte) még csak véletlenül sem Fehéregyháza, hanem az azzal szomszédos Bún területére teszi Petőfi sírhelyét.

1. kép: Krajczár Gyula térképe Lengyel József és Heydte adatairól
(Krajczár 1980) Dienes András 1958-as térképét veszi alapul

1.3 „Heydte” 1864

A szakirodalom Heydtének tulajdonít egy névtelenül 1863-ban megjelent, 1864-ben változtatásokkal újra kiadott könyvet, amely egy olyan változattal jön Petőfi haláláról, amelynek az égvilágon semmi köze nincs 1854-es megnyilatkozásához (*Sommerfeldzug*

1864, 111–112.). Emiatt egy elkészült, még meg nem jelent tanulmányomban utána néztem a kötet szerzőségének: kiderült, nem Heydte, hanem egy Wilhelm Abl nevű százados a szerző, aki 1849-ben az erdélyi hadszíntéren főhadnagyként tevékenykedett a Károly Ferdinánd főherceg nevet viselő 51. gyalogosezredben, egy időben éppen Heydte beosztottjaként.

1.4 Heydte 1877: hadügyminisztériumi vagy titkosszolgálati csinálmány

Dienes András szerint Heydte az értelmi szerzője egy, a Neue Temesvarer Zeitung 1877. augusztus 15-ei számában megjelent írásnak is. Ez a Manasses-botrányra való válaszként íródott (egy, magát Manasses Dávidnak mondó személy azt állítja, hogy Petőfi szolgája volt Szibériában), mint ahogy erre maga az írás reflektál.

„Hiteles tények Petőfi végéről a segesvári ütközetben, 1849. július 31-én

Temesvár, augusztus 14.

Abból az alkalomból, hogy a halhatatlan hazai költő, Petőfi sorsáról és végéről az utóbbi időben a lapokban valódi és hamis hírek közöltettek, úgy hisszük, érdemet szerzünk hazai olvasóközönségünknek, ha a következőkben hiteles adatokat közlünk Petőfi végéről, valamint részleteket a Segesvárott, 1849. július 31-én lefolyt ütközetről, melyek eddig ilyen részletesen még nem kerültek a nyilvánosság elé. Ezeket a közléseket egy magasállású, lapunkkal barátságos viszonyban álló személyiségnek köszönhetjük, mely közlések annál is inkább teljes hitelt érdemelnek, mivel a segesvári ütközet egyik résztvevőjének feljegyzésein alapszanak.

Most lehetőleg szórul-szóra követjük a nekünk átadott közléseket.

(...) Petőfi holttestének megtalálása.

Fehéregyházától Héjjasfalváig csupán két magyar katonára holtteste hevert, az egyik – közvetlenül a fehéregyházi vendéglő mellett – zubbonyban (»in einer Jacke«), mely hasonló volt ahhoz, amelyet az osztrák élelmezőszolgálat pékjei viselnek (»Wie sie die österreichischen Verpflegsbäcker tragen«), a másik Héjjasfalva feleútjánál, csaknem szemben a szökőkúttal és 3–4 ölnyi [kb 5,7–7,6 m – K. L.] távolságra az úttól. – Minthogy e második holttest mellett papirosok heverték, – némelyike szakadt, némelyike véres volt – az osztrák seregbiztos [azaz Heydte – K. L.] elrendelte a papírok felszedését. Ezek között az első báró Kemény Farkasnak egy – akkoriban az orosz hadtest számára igen fontos – jelentése volt arról, hogy 6000 emberrel Gálfalvánál áll és ott várja az utasításokat, továbbá állománykimutatások és báró Stein magyar ezredes jelentése „Gyulafehérvár előtt” („vor Karlsburg”) keltezve, – s az utolsó papírok alatt zsinórra fűzött babérkoszorúk és magyar kitüntetések heverték. Az osztrák seregbiztos – mivel úgy vélekedett, hogy az illetőnek a Bemhez közelálló személyek egyikének kell lennie – ezért szintén odalovagolt és egy hanyatt fekvő férfire talált, aki már kétségtelenül (»vollends« = teljesen) halott volt. Egy lándzsaszúrástól kellett elesnie, a mellén vértócsa állt. **Amennyire ezt futólagos vizsgálattal meg lehetett állapítani, a holttest középnyagyságúnál kisebb volt és sovány; az arc eltorzult, az arcbőr sárgás, a haj és a hegyes szakáll fekete. (»...war die Leiche unter der Mittelgrösse und mager; das Gesicht war verzerrt, die Gesichtshaut gelblich, die Haare und der spitze Bart schwarz.«) **A csizma és a kabát (»Rock«) hiányzott a holttestről, az ing finom és a mellen redőzött volt, a nadrágja fekete.** Ezekon a pusztán katonai tartalmú iratokon kívül nem találtatott egyetlen olyan sem, mely magára Petőfire vonatkozott volna. Meglehet, hogy ilyen iratok a kabátban voltak, melyet magukkal vittek a kozákok, akik Petőfit üldözés közben leszúrták.”**

PETŐFI SÍRJA

Mivel közben beköszöntött az éj, Bem visszavonuló hadtestének további üldözését beszüntették. Virradatkor az osztrák seregbiztos Segesvárra lovagolt, s miután akkor még számos életben maradtat talált a csatatéren, gyorsan visszalovagolt Fehéregyházára, és embereket rendelt ki a faluból vizeskannákkal a sebesültekhez, hogy némi enyhüléshez jussanak, — onnan gyorsan Segesvárra lovagolt és mind a főhadiszálláson, mind a város vezetőségénél szorgalmazta, hogy orvosokat és kocsikat küldjenek a harcmezőre a még élőknek Segesvárra való szállítása, és a halottaknak azonnali eltemetése végett, — ami meg is történt.

A halottak eltemetése Segesvár városának vezetőségére tartozott. Hogy mostmár az a holttest, amely mellett iratokat találtak, a nagy közös sírhoz lett-e szállítva, vagy ott temették el, ahol feküdt, erre nézve csak annyit tudunk közölni, hogy az osztrák seregbiztos az ütközetet követő második napon, a Keresztur felé történő előnyomulásnál — lovaglás közben — annál a helynél, ahol a holttest feküdt, egy frissen felhantolt sírdombot figyelt meg. („An der Stelle, wo die Leiche lag, ein frisch aufgeworfener Grabhügel bemerkt wurde.”)

Bún (Fehéregyháza és Héjjasfalva közötti helység) idősebb lakosai esetleg felvilágosítást tudnának adni arról, hogy az egyetlen holttest, mely akkoriban az ő határukban feküdt, hol lett elföldelve. — Talán emlékeznének rá, vajon a holttest ott lett eltemetve, ahol megtalálták, avagy a fehéregyházi sírokhoz való elszállítására kirendeltek egy kocsit.” (Dienes 1958, 316.).

1.4.1 Miért nem lett a cikknek magyar visszhangja?

Dienes András ugyan mindenfajta bizonyíték nélkül, de elkötelezi magát amellett, hogy a lapban megjelent információk végső forrása Heydte: „*Strasser Albert, a Neue Temesvarer Zeitung*

szerkesztője világosan közli, hogy az adatokat nem közvetlenül Heydtétől kapta, hanem valami »magasállású személyiségtől,« akit lapjához barátságos szálak fűznek. Nyilván inkább a szerkesztőhöz. Strasser Albert alias Albrecht Strasser: *ugyanis neulissai német, aki osztrák katonatiszt is volt, később lett belőle lapszerkesztő ; így érthető, ha Heydte báró hozzájárult ahhoz, hogy »magasállású« megbízottja az egykori kamerádnak adja át feljegyzéseit.*” (Dienes 1958, 315.)

Dienes nagyon meglepődik Strasser cikkének visszhangtanságán: *„Most valami különös dolog történt, — illetve történik, mert ennek napjainkig szemtanúi lehettünk: a temesvári cikk elmerült és az idők folyamán egyre mélyebbre süllyedt.”* (uo.) Az igazsághoz tartozik, hogy volt egy visszhangja: Kővári László történész, hogy a saját Petőfi-halála verzióját erősítse, idézi azt 11 évvel a megjelenése után, 1888-ban. (Kővári 1888, 55. hasáb)

Egy kisebbségi számára (mint amilyen én vagyok) erre pofonegyszerű a válasz: feltehetően a Petőfi halálával nagyon is foglalkozó magyar lapok, kutatók tudták, honnan fúj a szél: az egészet az osztrák titkosszolgálatok művének tartották. Dienes egyszerűen nem érti, hogy a magyar lapok úgy értékelték, az osztrák hatóság „nem elkötelezett” az igazság kiderítésére.

1.4.2 Csupán két halott a pokolban

1877-ben a magyar sajtó már csak azért sem fogadhatta el „Heydte”, azaz a titkosszolgálat által állítottakat, mert abban az áll, hogy *„Fehéregyházától Héjjasfalváig csupán két magyar katonát holtteste hevert.”* Márpedig pontosan azon a részen volt a földi pokol, a magyarok menekültek, az oroszok pedig hátulról üldözték őket, s akiket tudtak, lemészároltak.

Az orosz történész, Oreusz így foglalja össze, mi történt ezen az úton: *„Fehéregyházán túl, az ellenség már teljes felbomlásban volt. A dzsidások és a kozákok a nyílt térszínen szüntelenül üldözték a menekülőket és megakadályozták gyülekezésüket. Az ül-*

dőzés csak Héjjasfalva községnél szűnt meg, amikor már teljesen besötétedett.” (Szentgáli 1922, 281.)

A cikkben foglaltakat tehát méltán értékelhette a csata összes magyar résztvevője egetverő marhaságnak.

1.4.3 Petőfi egyik holtteste Búnban, a másik Fehéregyháza és Héjjasfalva között

Petőfi holttestét egyrészt a búni határba teszi a cikk: „*Bún (Fehéregyháza és Héjjasfalva közötti helység) idősebb lakosai esetleg felvilágosítást tudnának adni arról, hogy az egyetlen holttest, mely akkoriban az ő határukban feküdt, hol lett elföldelve.*” Ugyanakkor a másik helyen azt mondja, hogy a holttest Fehéregyháza és Héjjasfalva között van: „*Fehéregyházától Héjjasfalvaig csupán két magyar katona holtteste hevert, az egyik — közvetlenül a fehéregyházi vendéglő mellett — zubbonyban („in einer Jacke”), mely hasonló volt ahhoz, amelyet az osztrák élelmezőszolgálat pékjei viselnek („Wie sie die österreichischen Verpflegsbäcker tragen”), a másik Héjjasfalva feleútjánál, csaknem szemben a szökőkúttal és 3–4 ölnyi távolságra az úttól.*”

A két állítás egyszerre nem lehet igaz, csupán vagy-vagy lehetséges. Ezek után a vicc kategóriában díjazandó Fekete Sándor 1996-os felháborodása, aki az 1877-es cikk kapcsán azon méltatlankodik, hogy senki sem vette a fáradságot, hogy az új infók alapján kiásta volna Petőfit: „*Már megtörtént a kiegyezés, tíz esztendő telt el azóta – nagy gyávaság vagy dermesztő közöny kellett ahhoz, hogy Heydte ezredes érdemi faggatására senki sem vállalkozott. És senki nem akadt, aki pénztárcáját kinyitva, a Zeitung által megjelölt helyen ásatást kezdeményezett volna...*” (Fekete 1996, 62.)

Tekintve viszont, hogy Heydte mégis ott volt a csatában, és így valami oka lehetett a kijelentésének, elvégeztem az 1854-es szöveg vizsgálatát: abból az derült ki, hogy Heydte a *landstrasse* szót nem országút, hanem mezei út jelentésben használhatta – ebben az esetben a Fehéregyháza és Héjjasfalva közt félúton levő, búni útról

lehet szó, annak Bún falu felőli végénél (tehát nem az Ispánkút-nál!). Így pedig összhangba hozható a két kijelentés. (Sántha 2022)

1.4.3.1.1 A cikkíró tudatosan hamisít

Nézzük, Heydte 1854-es halottja miként lényegül át 1877-re (szinte) az igazi Petőfivé:

Heydte 1854	Titkosszolgalat 1877
kicsi (pl. 150-160 cm? – S. A.)	középmagasságúnál kisebb (pl. 160-165 cm – S. A.)
sovány	sovány
	eltorzult arc
száraz arcú	sárgás arcbőr
arca nagyon határozott kifejezéssel	
	fekete haj
nagy fekete körszakáll (esetleg nagy fekete szakáll)	hegyes fekete szakáll
	csizma és kabát nincs
(ing nincs rajta:) nadrágjáig le volt vetkőztetve	az ing finom és a mellen redőzött
fekete pantalló	fekete nadrág

Dienes védelmébe veszi „Heydte” 1877-es véleményét azzal, hogy „*az eltelt idő alatt bizonyára töprengve a látottakon*” változtatta meg a leírást, és mondta hegyes fekete szakállúnak Petőfit.⁴ Ez a gyermekded vélekedés Dienes kortársai körében is kiverte a biztosítékot: Mezösi Károly szerint inkább arról van szó, hogy Heydte időközben megismerte Petőfi külsejét, és az alapján módosította előző véleményét: „*Sokkal valószínűbb azon-*

⁴ DIENES András: *A Petőfi-titok*. Dante Könyvkiadó, Budapest, 1849, 142.

ban az a magyarázat, hogy Heydte nem a saját töprengéseinek eredményeként jött rá a változtatás szükségességére – mert hiszen a szemléletből kialakult képzeteink maguktól, töprengés folytán nem szoktak megváltozni –, hanem tudomást szerzett Petőfi valóságos külsejéről, s ezért változtatott korábbi adatain. (...) Ha pedig valaki maga változtatja meg közléseit, ennél nem kell egyszerűbb bizonyíték arra, hogy a megváltoztatott leírást nem lehet hitelesnek tekinteni.” (Mezősi 1957, 212.)

Azt meg kell jegyeznem, a titkosszolgálat diverziós (propaganda) osztálya viszonylag jó munkát végzett Heydte eredeti szövegével: a kortársakat ugyan nem, de 80 évvel később Dienes Andrást igenis meg tudja téveszteni. (Igaz, Dienest sem volt nehéz táncba vinni, merthogy tökéletesen áll rá az, amit a rendőrnnyomozó Krajczár Gyula mondott róla: *„Hibái abból az elfogultságból fakadnak, melyet a mindenáron való eredményfelmutatás okoz. Muszáj találni valamit, ami hihető!!!”* (Krajczár 1991)

Mezősi Károly további bíráló megjegyzései is egytől egyig helytállóak: *„Az kétségtelen, hogy 10 nap alatt senkinek nem nő nagy körszakálla. Ez az adat tehát nemcsak, hogy nem illik rá Petőfire, de egyenesen cáfolata annak, hogy a kérdéses holttest Petőfié volt.”* Ezzel tökéletesen egyetértek: nekem is gyenge a szakállam, mint Petőfinek (huszonévesen meg a mainál is sokkal-sokkal gyengébb volt), és kb. 2-3 hét kell, amíg fél centire ha megnő. Nagy körszakállam ezek folytán nem is lehet soha.

Petőfi öltözete sem illik Heydte emberére, mondja Mezősi: *„A felismerés másik csalhatatlan bizonyítéka lenne a polgári öltözet, a fekete nadrág. Orlay festménye ugyanis Petőfit ebben ábrázolta, s Heydte is azt közölte, hogy a holttesten fekete pantalló volt. A csatában jelenlevő igen jelentős személyek azonban azt állították, hogy ez alkalommal Petőfi már vitorlavászonból készült atillát és nadrágot viselt. Ezek a személyek, Bem vezérkari főnöke és vezérkari századosa Petőfit közvetlen közelükben látták, ezért közléseiket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ha Heydte megérdemelte, hogy leírásának döntő jelentőséget tulajdonítsanak, legalább annyira megérdemli azt Pap Lajos alezre-*

des, Bem vezérkari főnöke és Gyalóky Lajos vezérkari százados is.” (Mezősi 1957, 210.)

Mindebből azt tudom leszűrni, 1877-ben a titkosszolgálat Heydte és Lengyel anyagainak jobb-rosszabb felhasználásával, illetve saját ferdítéseivel piacra dob a jó magyaroknak egy propagandaanyagot.

2 Miért nem Petőfi Heydte halottja?

Dienes elmélete, miszerint Heydte halottja Petőfi volt, széles körben elfogadott „tudományos igazsággá” válik. Fekete Sándor például 1984-ben azt mondja, *„August von der Heydte báró az ütközet után egy órával megtalálta, azonosította a költő holttestét, és erről hivatalos jelentést adott feletteseinek. Heydte tanúbizonysága alapján később megszüntették a költő elleni eljárást az osztrák hatóságok. Nem helytálló tehát az az állítás, hogy Petőfi halálát »soha egyértelműen nem állapították meg«.*” (Fekete 1984)

1972-ben jelenik meg Dávid Gyula és Mikó Imre Petőfi Erdélyben című kötetének első kiadása, ebben a szerzők már úgy tartják, Dienes következtetése elhamarkodott, és felteszik a kötelező kérdést: *„Kinek lehettek a birtokában ilyen bizalmas iratok és zsinigre fűzött kitüntetések? Csakis valamelyik, a törzskarhoz tartozó tisztnek. Bauernek, Gyalókyknak, Kurzknak, de egyik sem esett el a segesvári csatában, vagy Lőrincz Józsefnek, aki a Bem-leveleket megmentette, a nála levő érdemjelfüzért pedig átadta a később alakult Székely Nemzeti Múzeumnak. A halott vagy szárnysegéd volt, vagy tolmács, vagy mind a kettő. (...) Volt-e más polgári ruhát viselő tiszt az elesettek között? Kurzson kívül csak Berki Mózes hírszerző, de őt Fehéregyháza és Segesvár között temették el. Volt-e más, aki a szökőkút felé tartott, s akit onnan mintegy hétszáz méterre még futni láttak? Ki lehetett, akit az úton a dzsidások üldöztek, s aki védtelenül is szembefordult velük, hiszen a mellén volt a szúrás? Kinek lehetett ilyen száraz arca és dús szakálla, melyet egyesek szökének, mások feketének mondanak [e kérdés tárgyalását lásd lejjebb – S.*

A.], s kinek lehetett még holtában is határozott arckifejezése?” (Dávid – Mikó 1972, 226)

2012-ben Hermann Róbert szintén azon a véleményen van, hogy nem lehet automatikusan Petőfinek venni a halottat csupán azért, mert iratok voltak nála: „*Dienes András szerint az a tény, hogy Heydte iratokat, illetve kitüntetésekét talált a holttest mellett, már önmagában arra mutat, hogy Bem közvetlen környezetéhez tartozott a halott. Miután Bemnek két segédtisztje vett részt az ütközetben, s Lőrincz József őrnagy némi viszontagság után visszakeveredett a főhadiszállásra, Petőfi pedig nem, Dienes szerint csak Petőfi lehetett az ispánkúti halott, hiszen ilyen jellegű iratok csak a segédtiszteknél lehettek. Ezzel csupán az a gond, hogy feltételezi, miszerint Bem vezérkarában a feladatkörök olyan pontosan el voltak határolva, mint mondjuk a cs. kir. hadseregben, vagy a két világháború közötti M. kir. Honvédségben. Ez kevésbé valószínű. A források alapján inkább úgy tűnik, hogy a főhadiszálláson lévő tisztek bármelyikénél lehettek iratok, esetleg kitüntetések is, jóval inkább, mint a beosztás nélküli Petőfinél.*” (Hermann 2012, 445.)

Hermann szerint Petőfinek nem is volt beosztása, amiből következően semmit sem kellett magánál tartania: „*A Heydte által (állítólag) látott halott egyébként nem csak Petőfi, sőt, szerintem legkevésbé Petőfi lehetett. Ha hivatalos iratok és kitüntetések voltak mellette, akkor az illető kétségkívül Bem közvetlen környezetéhez, vezérkarához tartozhatott. Petőfi azonban – amióta Berecken [helyesen: Bereckben – S. A.] csatlakozott Bemhez – lényegében beosztás nélkül volt.*” (Hermann 2012, 443.)

Hermann azon kijelentése viszont, „*hogy a főhadiszálláson lévő tisztek bármelyikénél lehettek iratok, esetleg kitüntetések is,*” kevésbé állja meg a helyét, ugyanis Bem seregében általában rend volt, mindennek megvolt a maga felelőse, s miért pont a főhadiszálláson ne lett volna így. Bem két napiparancsa is foglalkozik a tábori renddel (Sz.-Csanád, 1849. febr. 14. és Medgyes, február 15.), ezekben drákói szigort vezet be. (Bem tábori levéltára 1896, 110.)

Imreh Sándor írja, emlékeztén az 1849 januárjában Szelindeken töltött napokról:

„Bem tábornok hadseregét minden reggel fegyverbe és sorakozásra szólította menetkészen. Szállásunkon nem volt szabad semmit hagynunk.

Az öreg tábornok aztán lóháton, más alkalommal gyalog, bicegve tartott szemlét egy néhány zászlóalj vagy lovas osztály felett Petőfi Sándor és több főtiszt kíséretében. Kedvelte nagyon a rendet, tisztaságot. Az élelmezésre is nagy gondot fordított. Kenyérrel, marhahússal, szalonnával, borral, pálinkával és dohánnyal rendszeren el voltunk látva. A kártyázást nagyon tiltotta az öreg, de azért suttyomban mégis kártyáztunk ártatlan összegben, ti. sajn krajcárban.” (Imreh 2003, IX–XII.)

Egyszer egy P. nevű őrnagy három percet késett, Bem emiatt tajtékozva küldi el a seregből:

„Január 24-én (szerdán) reggeli pont 8 órára több főtisztet hivatott Bem tábornok magához. Ez alkalommal egyik törzstiszt egy kissé megkésett.

– Őrnagy úr – szolt Bem haraggal –, 8 órára rendeltem Önt magamhoz.

– Éppen csak három percet késtem, tábornok úr! (...)

„Önt csak azért nem lövtem főbe, mivel sokkal gyávább ön, mintsem, hogy egy golyót megérdemelne! Tegye le a kardját s hagyja el azonnal hadseregemet!” Soha sem láttuk többé P. őrnagyot.” (Uo.)

2.1 A levelek kérdése

Van egy rész Heydte 1854-es jelentésében, amelyet fennebb nem idéztem, ezt most pótolom:

„...több, vérrel szennyes iratot láttam heverni, amelyeket kirablása közben valószínűleg a kozákok találtak és mint

számukra értéktelent, ismét eldobtak. Én mégis úgy gondoltam, hogy meg kell nézнем, ezért felszedettem ezeket az egyik beosztott kozákkal, és nagyon megörültem, mivel egy akkor rendkívül fontos dokumentum került a kezembe, hiszen Kemény Farkasnak egy Bemhez intézett levele volt ez, Kolozsvárról kelezve, melyben ő a Grotenhjelm-féle hadtest ellen hozott védelmi intézkedésekről és saját seregének állapotáról nyilatkozik és megígéri, hogy augusztus 1-én vagy 2-án a hozzá mellékelt csatarendben megjelölt sereggel Marosvásárhelyre ér.”

Az 1877-es titkosszolgálati csinálmányban is van egy rész, amely a levelekkel foglalkozik:

„...az osztrák seregbiztos [azaz Heydte – K. L.] elrendelte a papirok felszedését. Ezek között az első báró Kemény Farkasnak egy — akkoriban az orosz hadtest számára igen fontos — jelentése volt arról, hogy 6000 emberrel Gálfalvánál áll és ott várja az utasításokat, továbbá állománykimutatások és báró Stein magyar ezredes jelentése 'Gyulafehérvár előtt' ('vor Karlsburg') kelezve.”

Ezt a részt is elfogaldhatjuk hitelesnek, hisz a Petőfi-leírás kozmetikázása, közelítése a valódi Petőfihez akkor tűnik valósnak, ha a többi részlet amúgy hiteles (hazudni akkor lehet sikeresen, ha minél több igaz kijelentés közé keverjük azt).

Dienes András úgy tartja, hogy pontosan a Heydte által Petőfinek vélt halott tisztról ír Heydte felettese, Dorsner Ferenc ezredes is, aki szintén összekötőtisztként volt jelent a segesvári/fehéregyházi csatában (Dienes 1958, 459.). Ezért tegyük ide Dorsner jelentésének vonatkozó részét is:

„Dorsner cs. kir. Ezredes

A magas cs. kir. Hadügyminisztériumnak!

Segesvár, 1849. aug. 1.

(...) Egy leszúrt ellenséges tiszt mellett találtatott Bem tábornoknak egy Stein ezredeshez, a gyulafehérvári hadikör-

zet parancsnokához intézett parancsa, amelyben az utóbbi utasítást kapott arra, hogy támadja meg Nagyszebent; és ha történetesen nem sikerülne onnan az oroszokat visszaszorítania, legalább fenyegető állást foglaljon el velük szemben.

Ezzel kapcsolatban Bem megjegyzi, **hogy Iancu, az erdélyi oláhok vezetője barátságosan kiegyezett a magyarokkal**, s tőlük engedélyt kapott arra, hogy Oláhországba vagy akárhová szabadon elvonuljon; Steinnek tehát Nagyszebenbe való menetelésekor nincs mitől tartania. Bármilyen valószínűtlennek tűnik is ez a hír, mégis csak lehet valami a dologban, hiszen Bemnek semmi oka nem lehetett arra, hogy egy alárendeltjének szándékosan hazug tájékoztatást adjon. Mindenesetre **bizonyos, hogy Iancu egy idő óta nem olyan szolgálatkész, mint régebben volt**. Rövidesen pontosabb értesülést fogok szerezni e tárgyban.” (Mikolás 1991)

Foglaljuk össze:

- Heydte megtalálja 1.) Kemény Farkas Bemnek címzett jelentését (Heydte 1854, 1877), 2.) báró Stein magyar ezredes jelentését Bemnek (Heydte 1877)
- Dorsner megtalálja Bem válaszát Steinnek (benne szenzációs információval).

Stein az összekötő kapocs a két osztrák összekötőtiszt jelentése között, így bizonyára egyetlen magyar felkelőtisztről van szó, aki mind Stein levelét, mind a rá adott választ magánál tartotta – úgy tűnik, itt igazat kell adnunk Dienesnek.

Kiss József viszont ellentmond e hipotézisnek: *„Dienes úgy gondolta, hogy Dorsner még aznap este megkapta Heydtétől a szóban forgó dokumentumokat, s aug. 1-i jelentését már ezek ismeretében írta (Dienes 1958, 456.). De miért csak ezt említi, s miért hallgat Kemény Farkas leveléről, melyet Heydte, a leletről szólva, mint igen fontosat egyedül emel ki a talált iratok kö-*

zül? Megfontolandó továbbá az is, amit egy 1877-ben közzétett, Heydte egykori feljegyzésein alapuló cikkben (...) mindkét feljebb emlegetett magyar tiszt neve szerepel, csakhogy az utóbbi nem egy Steinhez intézett utasítás, hanem egy tőle Gyulafahérvár alól érkezett jelentés kapcsán. Dorsner aug. 1-i jelentése és Heydte említett leírásai közt e vonatkozásban nincs bizonyítható összefüggés. A kérdést eldöntetlennek érezve, a szóban forgó jelentésrészletet egyelőre kétes hitelű P-adaléknak tekintjük.” (Kiss József 1992, 273–274.)

Tényleg: miért nem jelenti Dorsner a Bemnek küldött, Kemény-és Stein-féle leveleket, és miért szól kizárólag a Bem által Steinnek címzett levélről? Erre akkor kapunk választ, ha az illető levelekről többet tudunk meg. Bem Steinnek küldött levele annyira szenzációs adatot tartalmaz, amely mellett eltörpül a két jelentés fontossága: az Avram Iancu-féle román szabadcsapatoknak a magyarok oldalára való átállásának tervéről beszél, ami akár meg is fordíthatta volna a háború kimenetelét – ezt a történetet aztán a későbbi történészek szépen fel is göngyöltették (lásd pl. Dragomir 1924, 116–118.). Kemény és Stein jelentése ráadásul 1849. augusztus elsején azért is tűnhetett túlhaladottnak, mert akkor mindenki úgy tartotta, a hidra fejét levágták (értsd: Bem József seregét megsemmisítették), és senki egy lyukas garast nem tett volna arra, hogy Bem még érdemlegesen folytatni tudja a háborút.

Dorsnert 1849. október 16-án kinevezik vezérőrnagynak (Bona, *dornimthali Dorsner /Dorschner/ Ferenc* címszó) – véleményem szerint a magyarok és az erdélyi románok közti titkos tárgyalások leleplezése nagyban hozzájárult ehhez.

Dorsner – a halottnézőként szereplő Heydtével ellentétben – ténylegesen harcolt is a csatában.⁵ Amikor odaér a halotthoz, Heydte azt látja, hogy valaki azt már átvizsgálta, a papírokat megnézte, és mindazt, amit nem tartott értékesnek, ledobta a földre (az illető halott csak nem szórta szét saját maga az irato-

⁵ Haller József: „De ekkor Droschner volt második székely ezred őbesterével keringő kozákok megtámadták és Zeyket mellbe ledöfték”. (Budapest napilap, 1888, 294. szám)

kat). Ráadásul tudjuk, hogy a csatában résztvevő egyetlen osztrák század – a Karl Ferdinand ezredtől, ezt vezethette Dorsner ezredes – „a holtak és félholtak fosztogatásával” foglalkozott,⁶ értsd kerestek valamit, merthogy nem voltak rászorulva a magyarok dolgaira. Eszerint az is elképzelhető, hogy maga Dorsner az, aki a leveleket még a csatatéren átnézi, az értékteleneket eldobja, majd kárörvendően nevet magában, mikor Heydte bemutatja neki a maga zsákmányát (a Heydte és Dorsner közti ellenséges viszonyról majd készülő kötetemben szólok).

3 A tetszhalott Lőrincz József mint Heydte halottja

3.1 A tábori levéltár pedáns őrzője

Fennebb már írtam, hogy rend volt Bem táborában – és hasonló lehetett a helyzet Bem levéltárában is, mivel volt ott egy személy, akiről a későbbiekben kiderül, hogy a forradalom utáni elnyomás éveiben még szabadságát is kockára tette az iratokért. Ő Lőrincz József vezérkari őrnagy, született 1820-ban – tehát mindössze 2-3 évvel idősebb Petőfinél –, és 1876. jún. 23-án halt meg.

Lőrincz az, aki 1849. augusztus 18-án megmenti Bem napiparancsainak jegyzőkönyvét és a kimutatásokat:

„Bem legkedvencebbjeinek tehát egyike volt Lőrincz, a kit magával vitt az utolsó temesvári csatatérre és onnan vissza Dévához, ahol aug. 18-án kapitulált is. Itt tette Lőrincz József azt a nagy szolgálatot a történelem számára, hogy megmentette a nagy levertség közepette is az erdélyi magyar hadsereg létszámára és a tisztiek kinevezése, s érdemjellel kitüntetésére vonatkozó napiparancsok jegyzőkönyvét és kimutatásokat,

⁶ Bartha János honvédszázados: „a csata után odajött, a csatatért sáskaként ellepő Karl Ferdinand osztrák ezredbeliek, kik az utolsó darab mezt is lehúzva, a holtak és félholtak fosztogatása s embertelen mézárálásában találák fel vitézségük netovábbját.” (A Hon, 1867. július 26.)

melyekre nézve ő maga saját kezűleg ezen megjegyzést írta: **A Dévai Capitulatio következtében, s a leveles szekeret felügyelő tiszt gondatlansága miatt elszórt levelek közül ezen jövőre tán becses jegyzéket felkerestem. Augusztus 18, 1849, este. Lőrincz József.**" (Nagy Sándor 1895)

„A vitéz és lelkiismeretes katona még akkor is nagy szolgálatot tett, midőn a végpercekben, a szétszórt vezérkari irományok közül a Bem napi parancsainak eredeti példányát, a melyet gyakran sajátkezűleg ő (Lőrincz) vezetett, megbecsülhetlen más okmányokkal együtt, felszedve, megmentette a történelemnek. **Az idő nem kedvezvén ezeknek nyilvánosságra hozatalára nézve: oly hiven őrizte azokat, hogy még rokonai se tudtak róla.** Csak az ő s később neje szül. Magyarosi Ágnes halála után jöttek tudomásra a hagyaték között, a nagybecsű okmányok, melyeket egyik s legfőbb jogutód, márkosfalvi Kocsis Gábor 1849-ki honvéd-tiszt bajtárs, volt szíves kezemhez juttatni.” (Nagy Sándor 1896, 144–145.)

Lőrincz rejtegeti, majd 1867-ben a lehető legalaposabban dolgozza az iratokat. Szabó Sámuel elmondja, hogy ezek meglétét Lőrincz haláláig titkolta, és van egy levél, amit valamilyen okból kivágott a jegyzőkönyvekből:

„A nagybecsű följegyzések 3 évvel ezelőtt elhalt neje hagyatékából kerültek elő. Maga Lőrincz míg élt, létezésüket titkolta, sőt azoknak, kik tőle szabadságharczi emlékekről, följegyzésekről kérdezősködtek, kitérő, tagadó válaszokat adott. A jegyzőkönyv két helyen kétségkívül megcsonkult. Hiányzik belőle elől a 3-ik levél, melyen az olló-metszés nyomai tisztán fölismerhetők; a megmaradt kisujjni szélességű csonka rész mindkét oldalán egyes betűk, szótagok töredékei látszanak.” (Bem tábori levéltára 1896, 110.)

Az, hogy Lőrincz kivágja a 3. levelet, felettébb érthetetlen részéről, mikor közben a hiányzó, előléptetésekről szóló iratokat

saját kútfőből is pótolja. (Bem tábori levéltára 1896, XC.) Bizonyára úgy értékelte, az illető iratban olyan információk vannak, amelyek veszélyt jelentenek valakire.

3.2 Volt-e tetszhalott Lőrincz?

A fentiekben már kezdtem valószínűsíteni, hogy talán Lőrincz József lenne Heydte halottja. Ám Lőrincz József nem halt meg a fehéregyházi csatában, így nem is lehet Heydte halottja, jöhetne az ellenvetés.

De vajon nem lehetett-e halott mások, például Heydte szemében? Bizony igen. Nézzünk pár adatot Lőrincz fehéregyházi „haláláról”.

Róla a fehéregyházi csata után Bem úgy tudja, hogy halott (mert bizonyára ezt mondták neki):

„Hős vezérünk vigasztalhatatlan volt Petőfi és egyik legkedveltebb segédje, Lőrincz József miatt, (ez utóbbit is elesettnek tartva a segesvári csatában, ki azonban megmenekült, s Szász-Sebesnél újból csatlakozván vezéréhez, hosszas fogság után szülőföldjén Sepsimagyaróson hunyt el.)” (Nagy Sándor 1896, 89.)

„Tudjuk, mi, a kik vele voltunk Szelindeken a segesvári csata után, hogy mily levert volt az aug. 5-diki szebeni csatát megelőző éjjel, s e levertségének nem annyira a veszített csata volt az oka, mint inkább a lelki fájdalom, a melyet érzett a Petőfi Sándor, Kurcz Antal, Lőrincz József őrnagyok, segédtsíztjei elvesztése fölött, a kik mind hárman eltűntek oldala mellől július 31-én; a két első kiürítve a dicsőség poharát, s elnyerve a szabadság mártír koszorúját, az utóbbi menekülve ugyan; de csak később Szász-sebesnél érve utól főnökét. (Nagy Sándor 1895)

Lőrincz József amúgy azt állítja, „isteni ótalom” mellett szabadult meg, s az éj beálltával szállingózó bajtársak segítségével hagyja el a csatateret:

„az ütközetből, a Bem kocsijáról, a lovas ellenség közül, Héjas falvában, isteni ótalom mellett szabadultam meg, s az éj beálltával szállingózó bajtársak segítettek tovább. Mig Parajdon betegen feküdtem, addig M.-Vásárhelyről a magyar had el- s az orosz bevonult. Én csak 10 napra érhettem a táborhoz Szászsebesre.” (Vasárnapi Újság, 1861, 56.)

Nézzük, hogy mit csináltak az oroszok a sebesültekkel és halottakkal a csata után. Még aznap bejárták a csatateret, és a sebesülteket összeszedték. A halottakat otthagyták, hogy majd másnap eltemetik.

Éjszaka viszont esik az eső (Gamerra Gusztáv /Magyar Polgár, 1880. augusztus 13./ és Gyalókey Lajos /Hazánk, 1887, 350./ közlése), ezért pár „halott” „feltámad”. Az egyik ilyen tetszhalott Bartha János, aki éjjel felébred, és megpróbál menekülni, nem sikerül neki, de látja, hogy másoknak igen: *„Nekem az erdélyi hadjáratban kapott – kedves emlékü – sebeim Segesvárnál csak 13-al szaporodtak, mégis megkísértém – bár a teljes vérvesztés miatt siker nélkül – a gyéren állított éji örök közt menekülni a közeleső tengeri felé, hova s főleg a hegytetőket borító erdőségbe, már előbb több menekvőt láttam húzódni. (...) Nemcsak a holtak, de a sebesültek nagy része – főleg a tisztok – megmeztelenítve s annyira elferdítve valánk, hogy legjobb barátomra is csak szaváról ismerhettem, de mert sorsunk ugy akará, ma is élünk.”* (Vasárnapi Újság, 1860, 649.) Eszerint ő is eszméletlen lehetett egy ideig, majd arra ébred, ő és mellette a bajtársai le vannak meztelenítve, a sebesültek is. Azokat a lemeztelenített sebesülteket tehát, akiket Bartha maga mellett lát, a csata után az oroszok halottként hagyták ott.

Mütter Ferenc szintén halottként szerepel, ami ezután jön, tiszta rémtörténet: kilenc sebet kapott, a szász hullavivők bele akarták dobni a sírba, de olyannyira erősen kapaszkodott beléjük, hogy egy orosz katona megszánta, és kivetette a halottak közül. (1848–49 Történelmi Lapok, 1897. augusztus, 114.)

Ferenczi György honvédszázados írja, hogy Moján Dániel századost is a halottak közül veszik ki:

„Moján Dani százados, kiről már említést tettem, súlyos sebeket kapott, s ott maradt a csatatéren. Midőn a halottakat takarították össze, életjelt tapasztaltak nála, s kórházba szállították. Tudom, hogy felgyógyult, mert 1852-ben találkoztam vele”. (Petőfi Múzeum, 1888, 278.)

Lőrincz József éjszakáig ott volt a csatatéren, ergo az oroszok mint halottat hagyták ott.

3.3 Az őrnagyi egyenruha rejtélye

Egressy Gábor közöl érdekes dolgokat a Magyar Színházi Lap 1860. november 17-ei, 47. számában. Ennek csupán második részét veszi át a Vasárnapi Újság (1860. november 25., 588.), én pedig (ugyanúgy, mint az összes akkori és későbbi értelmező) csupán az utóbbit olvasván, sokáig egyszerűen nem értettem, mi történik Petőfi kapcsán Egressy és Lőrincz József között.

Ezt írja Egressy 1860. november 17-én, a 379. oldalon a Magyar Színházi Lapban:

„A segesvári csata elveszett. Az öreg [Bem – S. A.] harmad vagy negyed nap múlva [augusztus 1-jén – S. A.] visszajött M.Vásárhelyre későn estve. Másnap korán reggel a főhadiszállásra mentem. Az öreg még feküdt. Huszárja, ki az öreg sáros egyenruháját kefélte az ebédlő terem asztalán, Sándorról nem tudott semmit. Bem törzskarából azon tiszt, a ki néhány nap múlva sok viszontagság után visszakerült, Lőrincz nevű huszár-őrnagy volt, kit Bem különösen kedvelt. **Ha élne, maga mondhatná el legjobban, amit akkor nekem Sándorról mondott.**”

Eszerint Lőrincz József, aki augusztus elsején még nincsen Marosvásárhelyen, mert a csata után „néhány nappal” kerül elő, mondott Egressynek valami nagyon érdekeset Petőfiről, amit Egressy nem is ad vissza (ne feledjük, 1860-ban vagyunk, amikor még javában tart az osztrák elnyomás).

(Ma tudjuk, mi volt az a fontos információ, amit Lőrincz közzölt Petőfi jóbarátjával, Egressyvel:

„Szászsebes, aug. 9. 1849. Bem másik segéde, Lőrincz, megkerült. Ez azt mondja, hogy az általános zavar perczében látta Sándort, vászon kabátjában, gyalog, az ország uton keresztül futni, s a kukoricza földek felé tartani.” Egressy 1997)

Majd Egressy úgy folytatja, hogy Petőfi korábban megrendelt őrnagyi egyenruháját Lőrincz József vette át tőle (380. oldal):

„Ha nem csalódom, Lőrincz őrnagy volt az is, aki a segesvári csata után Petőfi Sándor őrnagyi egyenruháját tőlem átvette.”

Azaz Lőrincz nem mástól, harmadik személytől, hanem magától a nyilatkozó (igaz, kissé bizonytalankodó) Egressytől vette át a ruhát.

Ez után jön a Vasárnapi Újságban Lőrincz válasza (ő viszont szintén nem olvasta a Magyar Színházi Lapban megjelent első részt): egy szót sem ejt arról, hogy mit mondott ő 1849-ben Egressynek Petőfiről, és egyszerűen letagadja, hogy ő vette volna át Petőfi megrendelt ruháját, mondván, ő csak később csatlakozott a táborhoz, nem is vehette át azt Marosvásárhelyen:

„Hogy netán Egressy Gábor úrnak (X. számú) közzétett levele folytán valaki azt vélje, mintha a Petőfinek készített katonaruhát én vettem volna, a fentírt ütközet után M.-Vásárhelyen át, s számolnom is lehetne róla: megjegyzem, hogy az ütközetből, a Bem kocsijáról, a lovas ellenség közül, Héjas falvában, isteni ótalom mellett szabadultam meg, s az éj beálltával szállingózó bajtársak segítettek tovább. Mig Parajdon betegen feküdtem, addig M.-Vásárhelyről a magyar had el- s az orosz bevonult. Én csak 10 napra érhettem a táborhoz Szászsebesre.” (Vasárnapi Újság, 1861, 56.)

Lőrincz József beszéde a mellébeszélés szép példája, ugyanis Egressy egy szóval sem állítja, hogy Marosvásárhelyen adta volna át Lőrincznek a ruhát, mivel, mint mondja, az néhány napig

el volt tűnve a csata után. Egressy a ruhát nyilván akkor adja át, amikor Lőrincz előkerül.

Nézzük hát e kabátlopási ügyet. Szinte, sőt teljesen biztos, hogy Lőrinczet az oroszok megfosztották a ruhájától ugyanúgy, mint a többi halott tisztet (lásd fennebb Bartha János elbeszélését: „*Nemcsak a holtak, de a sebesültek nagy része – főleg a tisztek – megmeztelenítve s annyira elferdítve valánk.*”)

És most jöjjön a meglepetés, a róla készült rajz, amit Nagy Sándor hídvégi református pap, a forradalom résztvevője és leírója közölt ezzel a megjegyzéssel: „Augustus 18. 1849 este” (Nagy Sándor 1896, betét az XC lap után).

2. kép: Lőrincz Józsefről készített rajz
1849. augusztus 18-án

Lőrincz az aláírás szerint 1849. augusztus 18-án készült képen egy vadonatúj őrnagyi egyenruhában van. Mégis, honnan lett neki hirtelen új egyenruhája (igaz, egy kicsit nagy, mint a képről kiderül), mikor egy ilyen ruha elkészítése jó pár napba telik, ő pedig napokig lábadozik, és augusztus 9-én csatlakozik is Bem seregéhez Szászsebesnél? Tekintve, hogy nincs az a szabó, aki

loholt volna Lőrincz után egyik településről a másikra, azt kell mondanunk, hogy Lőrincz őrnagy nem csináltatta az új őrnagyi egyenruháját (merthogy az nagy neki), hanem készen kapta, és talán a Petőfi őrnagyét vette át (honnan lett volna pontosan egy őrnagyi egyenruha bárki szabónak a raktárán?).

Lehetett-e indoka Lőrincz Józsefnek arra, hogy letagadja, ha átvette Petőfi ruháját? Bizony lehetett, méghozzá a legnyomósabb: például az, hogy 1860-ban (mikor még javában tart az osztrák elnyomás, s a Vasárnapi Újság csupán puhítani kezdi a terepet a Petőfi-emlékek közlésével) nála van teljes titokban Bem tábori levéltára. Lehet, úgy gondolkodott, ha véletlenül ő reflektorfénybe kerül, akkor az osztrákok elkezdenek kutakodni utána, és megtalálják a féltve őrzött kincset.

Emlékezzünk csak, mit ír róla Szabó Sámuel: Lőrincz titkolta, hogy nála vannak Bem papírjai, és általában mindenre kitérő, tagadó választ adott, amikor a szabadságharci emlékeiről kérdezték („*A nagybecsű följegyzések 3 évvel ezelőtt elhalt neje hagyatékából kerültek elő. Maga Lőrincz mig élt létezésüket titkolta, sőt azoknak, kik tőle szabadságharci emlékekről, följegyzésekről kérdezősködtek kitérő, tagadó válaszokat adott.*”) Hagyják őt békén a bajtársai, merthogy veszélybe kerülhet a féltve őrzött kincs.

3.3.1 Miért volt túlságosan nagy Lőrincz ruhája?

Itt engedtessek meg nekem egy kis kitérő a róla készített kép alapján. Hohó, én ezt az embertípust ismerem! A kicsit mongolos, kerek fejű székely egy külön emberfajta, amelyet minden székely nemzettársam azonnal felismer. Külön szavaink is léteznek rá: *kujakmarci*, *kulyakmarci* 'kicsi, de bátor ember', másképpen *maroknyi székely* (szülővárosomban, Kézdivásárhelyen az egyik 1989-es, mélynövésű forradalmárt neveztek így, valamint a székelyudvarhelyi autonomistát, az alacsony Bardóczi Csabát).⁷

⁷ Lukács Csaba: *Maroknyi Székely – Politikától a hajléktalanságig*. Magyar Hang, 2021/7 (február 12.)

A kép alapján 99,99 százalékos pontossággal állítom, hogy Lőrincz József nemhogy a középtermetűnél alacsonyabb, de igazából alacsony termetű volt (maximum 160 centi), aki viszont mindig készen állt arra, hogy bárkinek, aki a termetével viccelt, egy jobbal-jobb horogsorozatot azonnal behúzzon. Ebbe a típusba tartoztak Rákosi nagyapám és nagybátyám is, alacsony, kerekfejű, sárgás arcbőrű emberek, akiket azonnal befogadtak volna a mongol vagy japán hadseregbe: úgyhogy nem beszélek a levegőbe.

A rajzon azt látjuk, a ruha nagy neki, ez minimum 6–7 centi magasságbeli különbséget jelenthet mínuszban ahhoz képest, akire szabták – ráadásul túl bő. Van is bizonyítékunk arra, hogy Lőrincz József egyértelműen kicsi volt, sőt „kis Lőrincznek” szólították. A marosvásárhelyi Népújság 1997. július 23-ai és 24-ei számában Nagy Pál közli a Petőfi-társaság egyik alapítójának, Éjszaki Károlynak (1818, Dunántúl – 1907, Kolozsvár) egy frissen előkerült tanulmányát a költő haláláról (*Hol van Petőfi?*). Éjszaki ebben elmondja, hogy 1868–1871 között Erdélyben dolgozik mérnökként a vasút építésénél, és sokszor bejárja a fehéregyházi csata terepét. Ezt írja:

„Gr. Haller József, ki Petőfi sorsát kutatta, szolgálat legtöbb adatot (...) [Petőfi] találkozott a Bem kocsiján betegen tartózkodó segédtisztársával, **Kiss Lőrinczel** (...)

A Pesti Hírlap Január 15-diki számában⁸ közölt részlete Egresi Gábor naplójának (...) bizonyítja azt is, hogy Bem másikk segédtisztje, **Kiss Lőrincz**, az általános zavar perczében látta Sándort, vászon kabátjában, gyalog, az országúton keresztül futni, s a kukoricza földek felé tartani.”

Éjszakinak kétszer is vagy freudi elszólása van, vagy pedig egyszerűen szó szerint visszaadja Haller József szavait: nemhogy Bem seregében, de az egész szabadságharcban nem tevékenykedett Kis(s) Lőrinc(z) nevű tiszt (aki ráadásul Bem segédtisztje) – azt viszont elfogadhatjuk, hogy informátora, Haller József kis

⁸ A Pesti Hírlap 1902. január 15-én megjelent számáról van szó, 8. oldal, a *Petőfi koponyája* című cikk. Eszerint Éjszaki Károly 1902-ben írta a tanulmányát.

Lőrinczként emlegette (már ha egyáltalán Haller tudta, hogy a 'kis' nem a rendes neve, hanem jelző).

Ha valakinek lehetett dús körszakálla, akkor neki igen, ilyen hosszú bajusszal (merthogy gyorsan nő az arcszőrzete), és ilyen dús szemöldökkel (ami jele annak, hogy az arcán is dús szakáll nő). Lehetséges, korábban körszakálla volt neki, és lehetséges az is, hogy a július végi nagy lótás-futásban (Moldvába mennek, onnan Marosvásárhelyre /260 km/, onnan újra Székelykeresztúrra /60km/, majd Fehéregyházára /20 km/) Lőrincz bajusza mellé szakáll is nőtt.

Petőfi nem volt kicsi, és nagy körszakálla sem volt soha. Szinyeyei József a *Magyar írók élete és munkái* című, 1909-ben kiadott kötetében az alábbiak szerint jellemzi Petőfit:

„Nem volt szép ember, **középmagasságú**, szikár alakja feltűnően széles vállakkal társult, arca sovány és halvány volt. Szemei aprók, orra római szabású, de kissé hegyes, homloka nyílt, mely fölé majdnem bozontos, színfekete hajzat borult. Alsó ajka a szokottnál vastagabb, szája kicsiny és szép, de ha nevetett, ez nem állt neki jól. Felső ajkát **ritkás vékony bajusz** csak kevéssé fedte, állát hasonló [azaz **ritkás vékony** – S. A.] **szakáll** körítette, melyet oldalt leborotválva viselt.” (Adrovitz 2012, 124.)

Most pedig vessük össze Petőfit és Lőrincz Józsefet azzal, amit Heydte mond az általa Petőfinek vélt halotról:

Heydte halottja (1854)	Heydte halottja Lengyel József elbeszélésében	A titkos-szolgálat halottja (1877)	Petőfi (26 és fél éves) szeméyleírása	Lőrincz József (29 éves) szeméyleírása
sovány			szikár	sovány

száraz arcú		sárgás arc- bőrű		s z á r a z arcú, sár- gás arcbő- rű (mon- g o l o s) , r á a d á s u l aznap be- teg is
kicsi			középmagas	P e t ő f i - nél kisebb (nagy rajta Petőfi ru- hája)
határozott arckifejezés			annyira azért nem hatá- rozott, ezért Orlai Petrich Soma kény- telen a fest- ményén elő- reugróbbá, határozottab- bá tenni az arccsontját ⁹	az arcán egy csepp háj, zsír nincs, erő- sen ha- tározott, mivel arc- c s o n t j a i előreugra- nak
ha a körsza- kálla fekete, a haja is fe- kete	szőke	fekete haj	fekete haj	fekete haj

⁹ Vaderna Gábor: *Portrék által leleplezett Petőfi-imázs*. 2013. március 18. <https://kultura.hu/portrek-altal/> „A Petőfi képmások közül az ELTE oktatója kiemelte Orlai Petrich Soma képeit, amelyek szintén az irodalmi fikciókra alapulva készültek el. Orlai poéta-unokatestvére portréit az éppen aktuális »imázshoz« igazította, így például a bárdköltő korszakban alkotott képein megfigyelhető az arccsontok előreugrása, mint a határozottság kifejezője.”

nagy fekete körszakállal	hegyes állszakáll	hegyes fekete szakáll	Gyér szakáll „Felső ajkát ¹⁰ ritkás vékony bajusz csak kevésbé fedte, állát hasonló szakáll körítette, melyet oldalt leborotváltva viselt.” (Ferenczi 1896, 46.)	k e r e k arca, sűrű, erős, hosszú bajsza van, előnyös neki a nagy, fekete körszakáll (egyáltalán, ha akarja, vagyon neki o l y a n j a , ellentétben Petőfivel)
fekete pantalló		fekete nadrág	Gyalóky Lajos és Mütter Ferenc szerint aznap a költő egy vitorlavászonból készült blúzt, mellényt és nadrágot viselt. (Dávid – Mikó 1972, 267–269) A vitorlavászon szürkésfehér színű, semmi esetre sem fekete.	?

¹⁰ Várkonyi Nándor: Petőfi arca. Nyugat, 1940/1, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00648/20826.htm>: „Kertbeny nem tudja kivenni, hogy a daguerrotipán visel-e szakállat a költő; pedig, úgy vélem, elég világosan felismerhető az a szakállforma, amely a többi arckép szerint is természetadta szakállnövése volt s amelyet maga gyérnek nevez: állszakáll ez, az alsó ajkagödrében s innen az áll felé kissé sűrűbb növéssű, legsűrűbb az állon, míg a szájszélek alatt s az állkapocs-csontok mentén fölfelé ismét gyérül.”

ing nincs rajta, nadrágjáig le van vetkőztetve		az ing finom és a mellen redőzött		feltehetően levetkőztetik, mint a többi tisztet, amikor tetszhalottként fekszik
--	--	-----------------------------------	--	--

Szóval – Lőrincz József tagadása ellenére – szinte százszázalékban biztos, hogy ő vette át Petőfi vadonatúj őrnagyi egyenruháját.

3.3.1.1 Bartha János és Kővári Petőfinek nézi Lőrinczet

Eszerint Heydte halottjának (1854) minden jegye illik Lőrincz Józsefre, Petőfire kevesebb.

Nézte-e valaki más Lőrinczet Petőfinek, tehetjük fel a kérdést. A válasz: igen, sőt az is lehet, az egyszerű, mezei katonák és tisztek azon része, akik frissen kerültek a seregbe/sereghez, keverték a kettőt. Ne feledjük, Petőfi pár napja, Kézdivásárhelyen csatlakozott Bemhez, Lőrincz pedig Bem hadititkára volt ugyan, de feladata – a sereg okmányainak gondozása – folytán kevesebbet járhatott a katonák között, mint egy kommandírozó tiszt.

A csata után a halálból visszatért, fogságba került, Segesváron lábadozó Bartha János, a gyalogosok két parancsnokának egyike azt mondja,

„Petőfi pedig nem lóháton, de a Bem kocsijában — egyedül ülve — érkezett a csata színhelyére, mely kocsit a muszkák minden társzekerekkel s ágyúkkal egyetemben elfoglalván, gyalog kellett maradnia, s vagy az erdő felé sietni, vagy a tömegben vonuló csatárokat bevárni lett feladata.” (Vasárnapi Ujság, 1860, 649.)

„A végzetes segesvári csata kezdetén, az akkor gyengélkedő Petőfyt, Bem saját (a muszkák által utóbb üresen elfogott) kocsijában, Fejéregyháza alatt — s így a csatatértől elég biztos távolban — hagyá.” (A hon, 1867. július 26.)

A kézdivásárhelyi Barabás Károly, Lőrincz József sógora viszont 1888-ban kijavítja Barthát:

„Tévedett aztán az az úr is, kinek nevét elfeledtem, de állítása élénk emlékezetemben van, ki azt írta, hogy »a csata folyama alatt Petőfit a Bem kocsijában betegen láttam heverni«; mert ez Lőrincz József őrnagy, a Bem segéde volt, kit, — látván, hogy beteg, maga Bem küldött hátra a kocsiba, hogy várja be a csata végét s ügyeljen az irományokra. Ez a Lőrincz mentette meg aztán az irományokat s a köztök levő magyar érdemjeleket, mely utóbbiakat 1870 közepe táján a sepsiszentgyörgyi Csereinéféle múzeumnak adott volt át, hol ma is üveg alatt őriztetnek.” (Petőfi-Múzeum, 1888. július 1., 141. hasáb)

A sógor szavait százszázalékban elfogadhatjuk, mivel maga Lőrincz József is azt mondja, ő volt Bem kocsijában (*„az ütközetből, a Bem kocsijáról, a lovas ellenség közöl ... szabadultam meg”*).

Kővári László feltehetően szintén Lőrinczet nézi Petőfinek, ezért mondja azt, hogy Petőfi Kurz szekeren utazott Marosvásárhelyről Székelykeresztúrra (Kurz és Lőrincz volt Bem két hadititkára, együtt dolgoztak, így a lehető legtermészetesebb, hogy egy kocsin mennek).

„Július 30-án reggel Vásárhely közelében a Vácmányon felfelé négy szekér jött velem szemben, az elsőben Bem ült Lőrinczy József századossal, a másodikban Pünkösti Gergely s a Nagyváradon most is élő Gyalokai Lajos, s mire szekereimből kiugrottam, már a negyedik szekér állt velem szemben: Kurcz Antal, a Magazin szerkesztője s Bem titkára ült benne Petőfivel. Csak annyit tudtak mondani, hogy

Keresztúrra mennek. Lovaim ki lévén fáradva, nem tart-
hattam velük. Petőfi akkor is nemzetőr ruhát viselt.” (Dávid
– Mikó 1972, 256.)

Amúgy Kővári arc- és névmemóriája erősen rossz lehetett, mert a Gyalóky Lajossal állítólag együtt utazó Püskösti Ger-
gely maga vallotta be később, hogy részt sem vett a fehéregyházi
csatában, ergo nem is ment oda. (Dienes 1958, 215.) Kővári soha
nem látta Petőfit, noha aludt is vele egy szobában.¹¹

Dienes tesz egy szinte freudi megállapítást, amiből az derül ki,
ha nem tudnánk, hogy Heydte halottja Petőfi, akkor Lőrincz Jó-
zsefnek kellene lennie: „*A vezéri törzsnél levő kitüntetések, két
részre osztva és zsinigre fűzve, ketten őrizték maguknál: Lőrincz
és — a Heydte által látott halott.*” (Dienes 1958, 458.)

Én pedig ezt állítom: dehogy voltak ketten, akik a kitünteté-
seket őrizték! Bem főhadiszállásának legpedánsabb embere Lő-
rincz volt, s ahol ilyen ember kerül (kivált egy katonai táborban),
ott nincs szükség egy második emberre is. Esetleg az illető le-
hetne Lőrincz beosztottja – ám nem tudok arról, hogy Lőrincz
mellett lett volna egy ilyen személy.

3.4 Lőrincz a jobbszárnyon

Lőrincz csatabeli szerepéről, arról, hogy merre jár, Gyalóky La-
jostól van értesülésünk, a csata kezdete után pár órával:

¹¹ Kővári leírja Petőfivel való korábbi „találkozását”. Ebből az derül ki, hogy
Petőfi 1849. július 24-én érkezett Kezdivásárhelyre, de Kővárinak egész nap
dolga volt, nem látta a költőt. Lefekszik a szállóban, hajnalban pedig arra éb-
red, hogy „két ismeretes hang költögeti egymást, Petőfi és Egressy Gábor”.
Hajnalban (erősen rossz látási viszonyok között) úgy látja, hogy mind a két
nemzetőri ruhát viselt. Hogy mi az álom, és mi a valóság, talán ő sem tud-
ja. Ezek után mindaz, amit mond, miszerint Petőfi Kurz szekeren volt, a leg-
nagyobb fenntartással kezelendő. Azt viszont igenis el tudjuk fogadni, hogy
Kurz egy kicsi és fekete ember társaságában volt. Gyalóky Lajosnak, Petőfi
valódi útitársának ellenben nincs miért hazudnia, s nálánál senki sem tudja
jobban, hogy kivel utazott egy szekeren. (Kővári 1888, 54. hasáb)

„Feltűnt nekem, hogy sem Lőrinc őrnagyot, sem Petőfit nem láttam a vezért környező csoportban. Zeyk eziránt hozzá intézett kérdésemre azon felvilágosítást adta, hogy az altábornagy Lőrincet jobb szárnyunk mozdulatainak megfigyelésére küldte el; Petőfi pedig rövid időzés és társalgás után Fehéregyháza felé eltávozott.” (Hazánk, 1887, 343.)

Azt is pontosan tudjuk, mikor ment a jobbszárnyra Lőrincz: maga írja, hogy délután 1-2 óráig volt Bem mellett. (Vasárnapi Újság, 1861, 56.)

Ezután Lőrincz a jobbszárnyon van, az ő **állandó feladata** (merthogy betegen nem tud egyebet csinálni) az, hogy annak mozdulatait figyelje. (Feltételezem, Bem úgy gondolta, az egy biztonságos hely. Az is volt egy darabig, legalábbis a magyar balszárny keményebb harcához képest.) Bem kocsijában marad továbbra is, mint ahogy sógora megírja. Beteg, nem sokat mozog.

Aztán a balszárny megbukik, Bem menekülni kezd. Ezzel egyidőben történik egy másik katasztrófa: az oroszok a Nagyküüllőn keresztül is támadnak, elvágván a menekülési utakat:

„Körülbelül a felbomlásnak ezekben a válságos pillanataiban történhetett, hogy egy az oroszok északi csoportjából a folyó jobbpartján felfelé küldött dzsidásszázad, a malom duzzasztógátja alatti gázlón s a malomárok őrizetlen hídján átkelve, a Kisrétre, majd onnan — a Haller-kastélyt megkerülve — a falutól délre eső téglavető felé rohant s elvágta a magyar balszárnyról a Monostorkert irányában erre menekülő útját. Néhány pillanat múlva az újból megszalasztott székelő huszárok száguldottak végig az országúton, legázolva a menekülő gyalogosokat is.” (Gyalókey Jenő 1938, 126–127.)

3.4.1 Az egyébként átjárhatatlan Sárpatok gázlója

Bevallom, sokáig nem értettem, hogyan kelhetnek át a Nagyküüllőn az oroszok úgy, hogy a Sárpatokon alul levő ma-

gyar jobbszárnyat megtámadhassák. A Sárpaták ugyan csak 11 kilométer hosszú,¹² és ettől még gázolhatónak kellene lennie, ám egyáltalán nem az. 1849 előtt itt munkálatok folynak. Gyalóky Jenő ezt így írja le:

„A Sárpaták medrét az országút és a folyó között, 1849 előtt mélyítették s a belőle kikotort iszapot a két partra hányták, úgy hogy körülbelül 1 méter magas töltés lett belőle, amelyet fűzes nőtt be. A pataknak ez a része tehát lovastámadás ellen jó akadályul szolgálhatott” (Gyalóky Jenő 1932, 216.).

Azaz, ha az oroszok átmennek a Búni malomnál a Küküllő bal partjára, akkor a Sárpataktól keletre találják magukat, a patakon nem tudnak átmenni a lovaikkal, és így a magyar jobbszárnyat nem tudják hátba támadni.

Ennek tisztázására elmentem a helyszínre, ahol minden kiderült. A töltés ma is megvan, a patak medre pedig olyan mély, szakadékos, hogy ott még gyalog sem igen lehet átmenni, nemhogy lóval. Kb. 250 méterre a pataknak a Küküllőbe való torkolatától ma azt látjuk, hogy a patak belefolyik a jobb oldalt kanyargó Küküllőbe, levágva a régi torkolatot (hogy mikor került olyan közel a Sárpatakhoz a Küküllő, nem tudom, mindenesetre a katonai térképek alapján jó messzire kellene lennie). Az új torkolattól kb. 100 méterre lejjebb a patak régi medre megszakad, fel van töltve földdel, és ott át lehet menni a patak és a folyó által bezárt Kisrétre. Egy ilyen átjárónak pedig mindig kellett lennie, másképp nehezen lehetett bejutni a Küküllő és a Sárpaták által körbezárt félszigetre, az úgynevezett Kisrétre.

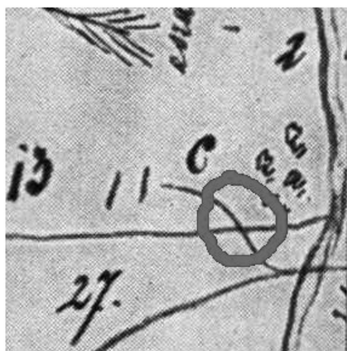
Ezek után megnéztem, hogy a 19. századi katonai térképek hogyan ábrázolják a helyet. Azt találtam, hogy a II. katonai felmérés térképén (1853–1858; 1869–1870) pontosan itt a patakmenti fák sora megszakad, a III. katonai felmérés térképén (1869–1887), már egy új malom jelenik meg ezen a helyen.

A hely története tehát így néz ki: 1849 előtt kikotorják az isza-

¹² (<https://ajvps.blogspot.com/2014/02/tabele-cu-asociatiile-din-ardeal-care.html>)

pot, töltést emelnek, de hagynak rajta egy átjárót (talán hidat), mert a Sárpatok a töltés nélkül is erősen meredek partokkal rendelkeznek. Később ide malom épül.

Haller Ferenc (a már említett Haller József bátyja), Fehéregyházán élő gróf rajzolja meg (igaz, kezdetlegesen, mivel nem értett a térképészethez) a csata leghitelesebb térképét (amit a nem helyiek mindegyre próbálnak kijavítani, rosszul, nem tudván például azt, hogy a Nagyküküllőn nem egy, hanem két malom volt 1849-ben: az úgynevezett Búni malom és a Haller-malom). Az egyik vázlatán pontosan feltünteti, hogy az oroszok a Búni hídnál, majd a Sárpatokon átkelve kerülnek a magyar jobbszárny hátába.

3. kép: Haller Ferenc eredeti vázlat, rajta bekarikáztam azt a helyet, ahol nincs töltés, és emiatt az oroszok (C) át tudnak menni a Sárpatokon (Dienes 1958, LXXIX., mellékletek, részlet)

Most, hogy ezeket tisztáztuk, úgy gondolom, megtaláltuk azt a mozzanatot a csatában, amely végleg eldőnti a magyar jobbszárny sorsát. Ugyanis – akármilyen rossz helyen volt elhelyezve a jobbszárny (amúgy támadásra elsőrangú, védekezésre jó, védhető helyen volt, ezen átjáró kivételével), akármennyire kevesen voltak – eddig teljesen érthetetlen volt a megbicsaklásuk. Az orosz balszárny szemből lovasdzsidás támadást hajt végre a magyar jobbszárny ellen, őket megállítják, utóbb mégis elbuknak. Gyalókay Jenő így írja le az eseményeket:

„A Livádián maradt három gyalogszázad egy része a lovas támadás első pillanatában még megállotta a helyét, sőt tüzelésével fel is tartóztatta a dzsidásokat. De azután

– most már nem lehel kideríteni, hogy minő közvetlen okból – egyszerre csak itt is megkezdődött a hátrálás, majd a menekülés, a velejáró teljes felbomlással együtt. Futott mindenki, amerre tudott” (Gyalókey Jenő 1932, 228.).

Íme, itt van a közvetlen ok: az oroszok hátra támadták a magyar jobbszárnyat, az utat a segesvári szász késkovács, Folberth mutatja meg.

Haller József (Ferenc testvére) is a már idézett, 1887. január 22-én Gyalókey Lajoshoz címzett levelében vázolja, az oroszok hogyan kerülték meg a magyar jobbszárnyat. Azt mondja, hogy kihallgattatott egy segesvári szászt, aki szintén részt vett a csatában:

„Tegnap Segesvárt a N.Küküllő megyei főjegyző Somogyi Istvánnal kikérdeztem Schmied szakszot [értsd: szászt – S. A.] következő tények iránt: „a segesvári csata alatt Hétúr körül jártam és egy század dzsidással a Wenek völgyén keresztül a búni malomhoz érkeve, a gát alatt átgázolva a magyarok jobbszárnya megé a fejéregyházi kistrétre mentünk.” (Haller József 1887. január 22-ei levele Gyalókey Lajoshoz, MOL, Gyalókey-hagyaték, 444–45. oldal, idézve itt is: Papp Kálmán 1989, II, 45–46).

Tegyem is be ide a saját térképvázlatomat.

4. kép: Az oroszok támadása a magyar jobbszárny ellen. Alaptérkép: a II. katonai felmérés térképe (1853–1858; 1869–1870)

3.4.2 Lőrincz menekülése

Magyar túlélő, aki elmondhatta volna, hogy hátba támadták a jobbszárnyat, kevés maradt. Gyalókay Jenő így foglalja össze a jobbszárny tragikus megsemmisülését Gyalókay Lajos nyomán:

„Azok, akik a Nagyküüllőhöz közelebb voltak, a Sárpatakon átgázolva [a gyalogosoknak tényleg lehetett kis esélyük átmenni ezen a részen, a lovasoknak kizárólag a Sárpatak gázlóján, ahol az oroszok mentek át a patakon – S. A.], a falu északnyugati végén állott cigánytelepre futottak [gondolom, miután az orosz lovasság pontosan ott beözönlött, a hely felszabadult, akár ott is menekülhettek páran – S. A.]. A többiek pedig hanyatthomlok menekültek a 6. vázlaton látható dűlőút irányában Félegyháza nyugati kijárása felé [értsd: a Sárpataknak a főúton levő hídjához – S. A.]. De itt, éppen a híd közelében, a balszárnyról errefelé menekülő csapatokkal találkozáskor össze, csakhamar leírhatatlan tolongás és kavarodás támadt. Hiába volt egyesek próbálkozása, a vadul rohanó tömeg megállítására, vagy rendezésére. Vakon futott mindenki, a már-már kitörő zivatar kergette sűrű porfelhőben, egymást lökdösve, taszigálva tovább.” (Gyalókay Jenő 1932, 228.)

Bartha János a már idézett helyén ezt megerősíti:

„Petőfi [értsd: Lőrincz József] pedig nem lóháton, de a Bem kocsijában – egyedül ülve – érkezett a csata színhelyére, mely kocsit a muszák minden társzerekerekkal s ágyúkkal egyetemben elfoglalván, gyalog kellett maradnia, s vagy az erdő felé sietni, vagy a tömegben vonuló csatárokat bevárni lett feladata.” (Vasárnapi Ujság, 1860, 649.)

Ebből a napnál világosabban az derül ki, hogy Lőrincz a magyar jobbszárny és a Sárpatak közti részen volt. Onnan ki nem menekülhetett kocsival (az oroszok az összes kocsit elfoglalták), hanem csak gyalog menekülhetett. Ne feledjük viszont, hogy

Bartha nem ismeri a Sárpatok gázlóját, ahol lovon is lehet menekülni.

Nézzük, hova indulhatott a végveszély órájában Lőrincz Bem kocsiján:

- a balszárny fut, arra menni képtelenség, kivált kocsival, mert a Sárpatok hídjánál a menekülő szekerek és lovasok tapodják le egymást¹³

- szemből támad az orosz
- jobboldalról pedig, a Nagyküüllőn, a Búni malom hídjánál, majd Sárpatok gázlóján átjöttek az oroszok, és oldalból-hátról támadva ölnek le mindenkit

Magyarán: akármerre megy Lőrincz Bem kocsiján, belefut az oroszokba. A jobbszárnynak vége, semmi esélye nincs.

Ám nézzük csak Lőrincz már idézett szövegét: nem azt mondja, hogy Bem kocsiján, hanem kocsijáról szabadul meg („*az ütőzetből, a Bem kocsijáról, a lovas ellenség közöl, Héjas falvában, isteni ótalom mellett szabadultam meg*”). Hogy a Bem kocsijáról való menekvés pontosan miként történt, arra szerencsére van még egy – igaz, közvetett – tanúskodása e témában, amit talán becsicsentett állapotban mondott el sógorának, Barabás Károlynak. A Petőfi halálhelye ügyében sokat kutakodó Haller József írja a következőket:

„Tegnap előtt Barabás Károly, ki a kézdivásárhelyi törvényszéknél írnok, írt, s levele rövid kivonata az: Lőrincz József százados – meghalt – 1851-ik évben Sándor napján **estéli nagy vendégség előtt** beszélte: »Keresztúrra érkezésem előtt már kornyadoztam... Fejéregyházán Bem látva gyengeségemet, kocsijához küldött nyugvás végett – megrendelve levelei megmentését, ha szerencsétlenség történne.

Menekültem a kotsival, és a nagy tolongást és sok sze-

¹³ Kemény 2021, 216.: „A magyar jobbszárnyról futó gyalogosok és huszárrok a Sárpatok hídjá előtt összeütköztek a centrumból, illetve a balszárnyról hátraözlő többi csapattal, amelyből irtózatos tolongás keletkezett, és minden rend felbomlott. A huszárrok a gyalogosok közé gázoltak, több löveg és lőszerkocsi felborult; az így kialakult torlasz pedig szinte elzárta a hídon való átkelés lehetőségét.”

kereket kikerülendő, feldőltem – lovamra ülve a leveleket megmentettem.«” (Haller József 1887. január 22-ei levele Gyalóky Lajoshoz, MOL, Gyalóky-hagyaték, 447. oldal)

Eszerint Lőrincz egyáltalán nem jutott el Héjjasfalváig Bem kocsijával, hanem azt mondja, a kocsi feldől, és lóra kapva viszi magával a tábori levéltárat, amelyet megment (Bem kocsijáról menekül, nem a kocsiján). A valóságban is ez az egyetlen lehetséges forgatókönyv: **a jobbszárnyról egyetlen kocsi sem tudott kikerülni a harapófogóból**, mint ahogy Bartha helyesen írja.

Akkor merre ment lóháton Lőrincz? Mégis maradt egy lehetősége, amit éppen a jobbszárny háta mögött tudott felismerni: pontosan ott menni, ahol átjött a bekerítő orosz dzsidásszázad, a Sárpatak gázlóján át a Kisrétre, majd onnan a Búni malomnál át a Nagyküüllőn az északi partra. Onnan kizárólag Bún falu felé mehetett, mivel Segesvár felől az oroszok voltak.

Lőrincz úgy gondolhatta, miután az oroszok már átjöttek a gázlón és a hídon, van pár perce arra, hogy a hátuk mögött elslisszoljon. Számítása nem jött be, az oroszok hagytak ott embereket az átjáró túlsó felén. Ott fogják el Lőrinczet, ott szórják szét a papírjait, az érdemrendeket. Ott látja őt Heydte, ott földelnék el Bún falu mellett, ha éjszaka magához nem térne, mint a többi tetszhalott, és mások segítségével el nem menne a csataterrről...

Még egy kérdést kell elvarrnunk: miért mondja mégis Lőrincz, hogy Héjjasfalváig jutott el („*a lovas ellenség közől, Héjas falvában, isteni ótalom mellett szabadultam meg, s az éj beálltával szállingózó bajtársak segítettek tovább*”)?

Erre két válasz lehetséges. Az egyik az, hogy össze akarja kapcsolni a saját menekülését a Bem menekülésével, aki tényleg a héjjasfalvi mocsárban bújt el az oroszok elől (lásd pl. *Sommerfeldzug* 1864, 111–112.). 1860-ban ezzel azt tudatja az osztrák titkosszolgálat embereivel, hogy nálam ne kutakodjatok, mert nincs semmi irat nálam, mindent elnyelt a mocsár. Pedig mi tudjuk, hogy ott volt nála Bem tábori levéltára, és titokban őrizi azt.

A másik az (és ez az egyszerűbb), hogy vágat a lován felfelé a Nagyküküllő mentén, az északi parton, már látja is a falut, amikor az oroszok utolérik, és ott, ahol a sír is van Lengyel József/Heydte szerint, annyira helybenhagyják, hogy tetszhalott lesz, a kabátjában levő levelektől megfosztják, az érdemjeleket szét-szórják. Azt sem tudta, hogy nem Héjjasfalvát, hanem Búnt látja maga előtt...

Eddig senki fel nem tette a kérdést, hogy miként menekülhetett meg Bem tábori levelesládája a segesvári/fehéregyházi csatából is (ugyanúgy, mint a dévai, augusztus 18-ai csatából), mikor onnan sem Bem, sem Lőrincz nem tudott kocsival eljönni. Erre, mint láthattuk, maga Lőrincz ad feleletet becsicscentett állapotban Barabás Károly sógorának: úgy, hogy Lőrincz lovon menekülve megmenti. Ám látjuk, hogy az oroszok éppenséggel nem találják meg a levelesládát, amikor tetszhalottá teszik. Erre talán az a magyarázat, hogy Lőrincz, amikor Bem kocsija felborult, a ládát a Nagyküküllő füzesébe elrejtette. Miután félholtan fekszik, és a hideg hatására feléled, ez az ember még azt is megcsinálja, hogy visszamegy az elrejtett ládához, és bajtársaival megmenti annak tartalmát. Csoda-e, ha ezek után ködösít, hazudik, csak-hogy féltve őrzött kincsét ne tegye ki veszélynek? Hős ő bizony, a legnagyobbak közül való...

Hivatkozott irodalom

Adrovitz 2012

Arc poetica. Petőfi Sándor életében készült képmásai. Összeállította, a képeket válogatta Adrovitz Anna. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012

Bem tábori levéltára 1896

Bem tábori levéltárából. Sajtó alá rendezte Szabó Sámuel 1848—49-iki tüzér-főhadnagy, tanár. In: Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848-49. Kolozsvár, 1896

Biás 1900

Ifj. Biás István: *Marosvásárhely a szabadságharc alatt.* Marosvásárhely, 1900

Bona

Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztkara* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/>, betöltés: 2024. 03. 28.

Dávid – Mikó 1972

Dávid Gyula – Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972

Dienes 1958

Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*. (Irodalomtörténeti Könyvtár 3.) Budapest, 1958

Dragomir 1924

Silviu Dragomir: *Avram Iancu*. București, 1924

Egressy 1997

Egressy Gábor *törökországi naplója 1849–1850*, Terebess Kiadó, Budapest, 1997, <https://mek.oszk.hu/04000/04062/04062.htm>)

Fekete 1984

Fekete Sándor: I In. Fekete Sándor: *A kamasz álma*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 215–220.

Fekete 1996

Fekete Sándor: *A barguzini kísérlet újra támad*. Ezredvég, 1996 (6. évfolyam), 11. szám

Ferenczi 1896

Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. Budapest, 1896

Gyalókey Jenő 1938

Gyalókey Jenő: *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán*. Franklin, Budapest, 1938

Hermann 2012

Hermann Róbert: *A fehéregyházi (segesvári) ütközet és Petőfi halála*. Hadtörténelmi Közlemények, 125. évf. (2012), 2. szám, 437–462.

Imreh 2003

Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben. Írta Imreh Sándor volt Mátyás-husár. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Pásztai László. Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 2003

Kemény 2021

Kemény Krisztián: *A segesvár–fehéregyházi ütközet és Petőfi halála 1849. július 31*. In: *Kelj föl és járj, Petőfi Sándor! 1848 emlékezete a kultúra különböző regisztereiben*. Szerkesztette: Dobás Kata, Kalla Zsuzsa, Parádi Andrea, Tóth Dóra. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2021, 205–224.

Kiss József 1992

Petőfi-adattár III. Petőfi-okmányok, függelék (családi adatok), pótlások az I. és II. kötethez. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kiss József. Akadémiai Kiadó – Balassi Kiadó, Budapest, 1992

Kövári 1888

Köváry László: *Nyílt levél a Petőfi-Muzeum kiadóihoz.* Petőfi-Muzeum, 1888 (1. évfolyam), 2. szám

Krajczár 1980

Krajczár Gyula: *Hol nyugszik Petőfi Sándor?* Néphadsereg 1980. augusztus 2.

Krajczár 1991

K. É.: *Krajczár megtalálta Petőfit?* Jelige: „Személykörözés”. Kurír – reggeli kiadás, 1991. április 25.

Lengyel 1860

Adatok Petőfi halálához. III. Lengyel József levele. Vasárnapi Újság 1860, 507.

Mezősi 1957

Dr. Mezősi Károly: *Petőfi utolsó napja és halála.* Hadtörténeti Közlemények, 1957. 3-4.; 187-222.

Nagy Sándor 1895

Nagy Sándor: *Bem hadseregének létszáma 1848–49.* Történelmi Lapok, 1895. május 1.

Nagy Sándor 1896

Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49.* Kolozsvár, 1896

Sántha 2022

Sántha Attila: Melyik úton látta Heydte „Petőfit”? Erdélyi Előretolt Helyőrség, V. évfolyam, 13. (56.) szám (2022. december), 12–13.

Sommerfeldzug 1864

Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849. Von einem Veteranen, Verfasser der „Skizzen und kritische Bemerkungen der Ereignisse in Siebenbürgen” etc. Vollständige Ausgabe. Prag, 1864

Szentgáli 1922

Szentgáli Antal: *A segesvári ütközet (1849. július 31.) orosz forrás nyomán.* Hadtörténelmi Közlemények, 23. (1922–1923), 279–289.

Harminc évvel ezelőtt, egy nappal nyolcvanegyedik születésnapja előtt hunyt el a modernitás legnagyobb és legkönyörtelenebb kritikusa.

NICOLÁS GÓMEZ DÁVILA

(Bogotá, 1913. május 18. — Bogotá, 1994. május 17.)

Hudy Árpád

„A progresszió Isten ostora”*

„Vannak írók, akik mintha a semmiből léptek volna elő. Akik előre nem láthatóan támadnak számukra idegen környezetből, semmitől és senkitől sem előkészítve, előzmények, besorolásukat megkönnyítő tulajdonságok és ismertetőjegyek nélkül. Excentrikusak, kényelmetlenek, szabálytalanok; osztályozhatatlanok és összetéveszthetetlenek. Annak alapján, ahogyan és amit ír, **Nicolás Gómez Dávila** kétségtelenül közülük való.”

Így jellemezte a nagy kolumbiai életművének egyik legjobb ismerője, Franco Volpi olasz filozófus. Ugyanő három szóban foglalta össze az általa „Isten magányosa”-nak nevezett gondolatvirtuóz életét: „*Született, írt, meghalt.*” De még eme antik tömörségű epitáfiumnak is valójában csak a középső igéje releváns: „*Írt.*”

A rendkívüli műveltségű kolumbiai gondolkodó életműve fél évszázad alatt írt több ezer aforizma és aforisztikus tömörségű, miniatűr esszé, pár mondatos eszmefuttatás. A köteteknek, amelyekben megjelentek, nincsenek tematikai vagy formai szervezőelvei, annál inkább ismétlődő, egymást váltó hívószavai, visszatérő fogalmi motívumai: Isten, hit, ember, modernitás, történelem, társadalom, politika, demokrácia, írás és olvasás. Gondolatkörei e hívószavak körül gyűrűznek egymást fedve és metszve.

Dávila a modernitás legnagyobb és legélesebb, megalkuvást nem ismerő kritikusa, akinek Istenen és az igazságon kívül senki és semmi nem szent, beleértve a történelem és a műveltség legnagyobb alakjait, a mindenkori legnépszerűbb eszméket – és önmagát, saját szövegeit is. **„Sohasem hagyatkozhatunk arra, aki nem a rovargyűjtő pillantásával vizsgálja saját magát is”** – jelenti ki, és bizonyítandó, hogy nem vizet prédikál, és bort iszik, idézzük verbális önarcképét: **„Egy nagy értelem karikatúrája vagyok.”**

Érthető ez az intellektuális önjellemzés úgy, hogy Dávila ironikusan – őszintén, netán álszerényen? – azt állítja, nem éri el a legnagyobb gondolkodók színvonalát, nem üti meg az ön maga elé állított legmagasabb mércét. De jelentheti azt is, hogy a szerző értelme, mint meghaladhatatlan emberi mivoltában bármely egyéné, csak homályos visszfénye a „nagy”, az isteni értelemnek. A két olvasat korántsem zárja ki egymást.

Dávila számára Isten az egyetlen valóság, a létezés végső értelme. **„Isten az a kifejezés, amellyel értésre adjuk, hogy a mindenség nem minden.”** „Istenen kívül nincs semmi, amiről komolyan kellene beszélni.” Az ember? **„Az ember csak akkor fontos, amikor Isten beszél hozzá.”** Vagy amikor, kivételes alkalmakkor, megérzi jelenlétét: **„Bizonyos dús pillanatokban Isten kiárad a világba, mint hirtelen forrás a déli békességbe.”**

Isten létét nem lehet ugyan bizonyítani – amint cáfolni sem –, de felesleges is. A hívő nem szorul rá, a nem hívő meg amúgy sem fogadja el. **„Isten létének bőséges bizonyítékai vannak azok számára, akiknek nincs rá szükségük.”** Anyagi természetű, „tárgyi” bizonyítékok követelése nevetséges, hiszen: **„Isten nem úgy van jelen a világban, mint szikla a valós természetben, hanem mint nosztalgia a festett tájban.”** De a spekulatív nyomozás logikai konstruktumai sem kevésbé naivak. **„A történelemben keresni Istent ugyanolyan gyermeket, mint nem hinni létezésében.”**

Dávila autentikus misztikus, nem kutatja és feltárja, hanem regisztrálja és akceptálja a lét titkait. **„Isten a világegyetem**

abszurditásának transzcendens létállapota.” Ha nem tudjuk is elgondolni, még kevésbé elképzelni a legfelső létezőt, ennél is képtelenebbek vagyunk elgondolni vagy elképzelni azt, hogy nem létezik. **„Istenben hinni nem annyi, mint Istenben hinni, hanem nem tudni nem hinni benne.”**

A hit ugyanakkor nem állandó, egyszer s mindenkorra megszerzett, mindenre kiterjedő bizonyosság. **„A hitetlen azt képze-
li, hogy a vallás megoldásokat kínál; a hívő tudja, hogy csupán a rejtelmek gyarapodását ígéri.”** Ennek ellenére, vagy éppen ezért **„a mély hit csak a kételkedő, aki imádkozik.”** A készen kapott, elvont igazságok helyett Dávilának fontosabb a konkrét megtapasztalás, az egyedi, az élmény; a fogalmi gondolkodás episztemológiai létjogosultságát – legalábbis hatékonyságát – megkérdőjelezi. **„Az eredeti filozófus a valóságon elmélkedik, az epigon fogalmakon.”** Ha az érzékelhető valóság nem ismerhető meg absztrakciók révén, a lét végső titka még kevésbé. **„Istentől nem az érzékek idegenítenek el, hanem az elvontság.”**

A konkrétság Dávila számára végső soron személyesség, az egzisztenciálisan egyedi a tapasztalásban és még inkább az ember viszonyában, viszonyulásában Istenhez. **„Keresztény humanista? Igen. Keresztény humanizmus? Nem”** – állapítja meg lapidárisan. **„Isten számára csak egyének léteznek.”**

A vallásos hit ellentéte valójában nem a hitetlenség, a hit hiánya, netán elutasítása. **„Az ateista tiszteletre méltó mindaddig, amíg nem tanítja, hogy az emberi méltóság az erkölcs alapja, és az emberiség szeretete az igazi vallás.”** A modern hitetlen azonban nem közömbös, hanem agresszívan ellenséges Istennel szemben: **„Az ateistát kevésbé foglalkoztatja, hogy bebizonyítsa, Isten nem létezik, mint az, hogy megtiltsa létezését.”**

A modern ember nagyon is hisz, még hozzá önmagában, „az” emberben, az emberiségben. Ehhez nemcsak nincs szüksége az „elavult”, „tudománytalan” vallásra, de annak „primitív”, „manipulatív” képzetei – pontosabban az ahhoz ragaszkodók – egyenesen zavarják. **„Isten a modern ember akadályá.”**

A mélyen hívő és imponáló hittudományi ismeretekkel rendelkező Dávila számára végső soron minden tévedés gyökere teológiai. **„Az ateizmus nem szabaddá, hanem a legabszurdabb immanens üdvözülési ígéreték rabjává teszi az embert.”** Szilárd meggyőződése, hogy a modern kori bajok oka az ember elfordulása Istentől, önfelhatalmazása arra, hogy saját kezébe vegye sorsát – vagyis az az újkori hit, hogy az ember önmaga által, Isten kegyelme nélkül *boldogulhat*. **„A modern történelem két ember dialógusa: az egyik hisz Istenben, a másik Istennek hiszi magát.”**

„A modern ember fortélyosan igyekszik teológiáját nem nyíltan, hanem az azt implikáló profán fogalmak révén megjeleníteni. Kerüli kimondani az ember istenségét, de olyan célokat állít elé, amelyeket egyedül Isten érhetne el, vagy előszeretettel hangoztatja, hogy az ember lényegéhez olyan jogok tartoznak, amelyek istenségét feltételezik.”

Ide tartoznak a modern világ kultikus, imamalomszerűen hangoztatott fogalmai, holott: **„»Emberi méltóság«, »az ember nagysága«, »emberi jogok« stb.: szóbeli vérfolyások, amelyeket a reggeli borotválkozásakor a tükörbe vetett pusztá pillantásnak el kellene állítania.”** *„Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb”* – zengi Szophoklész színpadi kara harmadfél ezredév távlatából, de a kései nézőtérén csak fejét csóválja a bogotai remete. Az ő homo sapiens-portréja kissé másként fest. **„Az élet napi küzdelem a saját ostobaságunk ellen.”**

„Az ember nem fejlődik” – intézi el egyetlen tollvonással Dávila az utóbbi két évszázad uralkodó tudományos teóriáinak, egymással hadakozó politikai, gazdasági és társadalmi doktrínáinak közös sarktételetét, amely mára globális közvélekedéssé szilárdult. Nemhogy nem fejlődik az ember, még csak nem is változik. **„Az ember nem változik. Ami a legrégebb feljegyzésekben olvasható róla, ma is változatlanul érvényes.”** Illetve egyvalami-ben mégis végzetesen különbözik elődeitől: **„A modern ember az az ember, aki elfelejti, amit az ember az emberről tud.”**

Ezért problémáinak, devianciáinak okát nem önmagában, nem a normákat megszegő emberben keresi és találja meg. **„Kizárólag a társadalmat, egy bizonyos társadalmi struktúrát felelőssé tenni a bűnökért, hibákért és perverziókért az egyetlen lehetőség reményt gyújtani az Isten távolléte miatt a kétségbeesés áldozatául esett szívekben.”** Ez a szemlélet a politikai dimenzióban implicit ideológiai messianizmusként jelenik meg. **„A demokrácia az ember megváltását reméli, és az embernek vindikálja a megváltói szerepet.”** A polgári-liberális demokráciák világnézetileg nem semlegesek, egy „antropoteista vallás” az alapjuk, azaz titokban Istennek tekintik az embert. **„Az emberiség az egyetlen teljesen hamis Isten.”**

*„Haladni akarunk afelé, amit **humanokráciának** neveznék, olyan világnak, amelyben felhasználjuk a technológiát, hogy teljesen kiaknázhassuk az emberi potenciált, és egy jobb világot teremtsünk”* – nyilatkozta a 2024-es Világgazdasági Fórumon a szemünk előtt születő „szép, új világ” egyik korifeusa, Klaus Schwab filantróp bankár. E nyílt beismerő vallomás után kevés kétségünk lehet, mennyire igaza volt Dávilának, amikor már évtizedekkel ezelőtt megállapította: **„A pokol az a hely, ahol az ember minden tervét megvalósulva látja.”** Ennek fényében értendő egy másik kijelentése is: **„Az emberiségnek nem azért van szüksége a kereszténységre, hogy építse a jövőt, hanem azért, hogy fel legyen vértézve ellene.”**

„A modern világ nem fogja elnyerni büntetését. Ő maga a büntetés.” E modern világgal, a gyorsuló ütemben – szó szerint – embertelenedő jövővel áll szemben egyetlen tudatos ellenfele, a reakciós, ahogyan Dávila határozza meg szellemi alapállását. **„A reakciós óhaja nem a visszalépés, hanem az irány megváltoztatása. A múlt, amelyet csodál, nem cél, hanem álmainak példázata.”**

„Gómez Dávila nem akarja felszámolni a modernitást, ezt lehetetlennek is véli; el akarja azonban vitatni tőle azt a magától-értetődőséget, mellyel a jobb felé haladást hirdeti. (...) Különösen felháborítja az a könnyedség, amellyel napirendre térnek a huszadik

század óriási totalitárius kísérleteinek csődje felett, és ezekhez köntörfalazás nélkül hozzáveszi a liberális piacgazdaságot is” – állapítja meg tárgyilagosan a nézeteivel korántsem egyetértő Jens Jessen.

A reakciós tisztában van szellemi gerillaharca kilátástalanságával, azzal, hogy figyelmeztetése a modernista pusztába kiáltott szó. **„A reakciós nem azért ír, hogy meggyőzzön. Csupán átadja jövőendő cinkosainak egy szent pör aktáját.”** Vagyis minden szkepticizmusa, illúziómentessége ellenére reménykedik, hogy lesznek követői, s az ítélet sem mondatott még ki. Akár e világon, akár majd csak egy másik létdimenzióban. Elvégre: **„A reakciós nem letűnt időkről álmodozó nosztalgikus, hanem szent árnyak vadásza örök dombokon.”**

Botho Strauss német író előbb – talpig liberálisként! – Dávila műveinek megjelentetése ellen foglalt állást, majd meggondolta magát: *„Mégis szeretném, hogy hallható legyen napjainkban ez az egyedi hang, az éles elméjű vallásosság és antimodernizmus egyetlen meggyőző hangja.”* Ugyanő találóan „koridegen”-nek nevezte a kolumbiai gondolkodót. Aki tudatosan vonult ki szellemileg a neki szabott aktuális időből. Mint az *Escorios* – bizonyára nem véletlenül – legutolsó aforizmájában megfogalmazta: **„Az írás az egyetlen módja eltávolodni a századtól, amelybe születnünk adatott.”**

Az írás, ahogyan Dávila írt, felfüggeszti az időt, s más dimenzióba lényegíti annak közönséges helyszínét is. Lehetetlen nem gondolnunk az író fél évszázados önkéntes remetelakára, a kolumbiai főváros peremkerületének ódon villájára, amikor ezt olvassuk: **„A világ legszerényebb helye a világ közepe, ha egy éber értelem lakik ott.”**

*A vastag betűs idézetek Nicolás Gómez Dávila aforizmái a szerző fordításában.

Molnár-Bodrogi Enikő

Jósika Miklós, a 230 éves kortárs

Vannak írók, akik többnyire csak olyankor jutnak eszünkbe, amikor évfordulójuk van, olyanok, akik nemcsak a kritikusok érdeklődésének a köréből estek ki, hanem az olvasókéból is. Jósika Miklós, az első élvezhető magyar regények írója, a magyar történelmi regény megteremtője, ezek közé tartozik.

Amikor két és fél évtizede doktori disszertációt írtam róla (M. Bodrogi Enikő: *Jósika Miklós műveinek fogadtatástörténete*. Erdélyi Tudományos Füzetek 241, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2003), elsősorban irodalomtörténészként közelítettem meg Jósikát, arra keresve a választ, hogy a különböző korok kritikusai és olvasói miként viszonyultak műveihez. Azóta más témák felé fordult az érdeklődésem, de most, hogy kellemes meglepetésként felkérést kaptam az Irodalmi Jelen folyóirattól az író születésének 230. évfordulójának megünneplésére, szívesen elgondolkoztam azon, hogy miként lehet a mai olvasónak ajánlani Jósikát, az író és az embert.

Ő volt a 19. század középű harmadában a legolvasottabb szerző, de ugyanannak a századnak a végére már ki is esett az irodalmi köztudatból. 1836-ban, negyvenkét évesen írta első regényét, az *Abafit*, amely a magyar történelmi regény atyjává avatta, s amelylyel osztatlan sikert aratott mind az olvasóközönség, mind a kritika körében. Minek tulajdonítható ez a látványos berobbanás az irodalomtörténetbe? Szerencsés volt Jósika, mert helyesen mérte fel annak az olvasóközönségnek az igényeit, amelyhez szólni kívánt. Egyszerre akart szórakoztatni és tanítani, s ráértett a megfelelő helyen és a megfelelő időben, a reformkor politikai-társadalmi pezsgésének korában, hogy a magyar olvasók a nemzeti dicső múlt felélesztését, valamint az erkölcsi eszmék követendő példáit várták el az irodalomtól. Kétségtelenül jó műfajt is választott, a regényt, amelynek szerelmi történeteivel, izgalmas kalandjaival és titkos szálainak lebilincselő feltárásával tömegeket tudott megfogni. Tegyük még azt is hozzá, hogy a korabeli olvasóközönség

olyan művekre vágyott, amelyeket különösebb szellemi erőfeszítés nélkül olvashatott, s amelyek érzelmileg megmozgatták. (Vajon változott-e az olvasóknak ez az igénye az idők során? Megkockázatom, hogy gyökeresen nem, csak épp más tartalmakat és más stílust tartanak könnyen emészthetőnek.)

Mivel Jósika korában a regényolvasás hozzátartozott a művelt női életstílushoz, az író főként a nőolvasókra gondolva alkotta meg műveinek legnagyobb részét. Előszavaiban, regénybeli reflexióiban gyakran szólt női publikumához. Íme, néhány példa: „A hölgy szívét Isten arra teremtette, hogy boldogítson; kedélyét azért árasztotta el gazdagsággal, hogy örömet s üdvöt terjesszen el maga körül [...]. Szerencsére honunknak a legrégebb kortól a jelen időkig nincs oka pirulni hölgyeiért.” (Jósika Miklós: *Az első lépés veszélyei*. Franklin-Társulat, Budapest, 1877, I. 4.) Mintha a természet legszebb részei is a hölgyek kedvéért teremtettek volna: „Ott Enyed, melyet bájos leányaiért a világ közepének neveznek, melyet a jóltevő természet – kedves Évái kedvéért – paradicsomi völgygel övedzett körül.” (Jósika Miklós: *Jósika István*. Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1871, IV. 26.) Azokhoz a nőkhez is szeretettel fordult, akik nem élnek feltűnő életet, s akikkel épp emiatt nem foglalkoztak mások: „Vannak hölgyek, kik talán szerencsájukra fel nem tűnnek, ki nem válnak a nagy szám közül, s így életük inkább önmagukra s belvilágukra, ábrándjaikra, s álmaikra szorítkozik, a világ velök nem foglalatostkodik.” (Jósika Miklós: *A tudós leánya*. Franklin-Társulat, Budapest, 1884, I. 186–187.) A női olvasók nagyra értékelték ezt a gyöngéd figyelmességet, és egy maradandó emléktárggyal is viszonzták: huszonöt éves írói jubileumán ezüst koszorúval díszített albummal lepték meg Jósikát. A koszorú mindenik levelére egy-egy regényének a címe volt írva, és az albumban 1775 rajongójának az aláírása szerepelt.

Jósika tehát közkedvelt volt, mert munkáiban nagyon fontosnak tartotta, hogy igazodjék olvasóközönségének igényeihez. Szeretett „összekacsintani” olvasóival, tudtukra adni, hogy figyel rájuk, s tette ezt nemcsak művei tartalmával, hanem elő- és utószavaiban, valamint regénybeli reflexióiban is meg-megszólította őket. Leírásait, jellemfestéseit is az olvasó érdekeit figyelembe

véve alakította: többnyire nem kívülről szemlélőként írt le személyeket, tájakat, szobabelsőket, hanem úgy, mint aki az olvasót maga mellé képzelve osztja meg azzal a látottakkal kapcsolatos gondolatait és érzéseit. Közkedveltségét rendkívüli írói termékenységére is fokozta. *Emlékiratában* közvetett utalást találunk arra, hogy számára a művészi teljesítmény mutatója nem az esztétikai kivitelezés, hanem a mennyiség volt: „...nincs okom oly életet szégyenleni, melynek minden évét több mint egy-egy kötetnyi munkával földhetem be.” (Jósika Miklós: *Emlékirat*. Magyar Helikon, Budapest, 1977, 8.)

Első regényét bámulatos gyorsasággal követte közel ötven munkája, különböző műfajokban. Történelmi regényei mellett írt például társadalmi regényeket, bűnügyi történetet, novellákat, történelmi drámákat, politikai röpiratokat, emlékiratot, és levelezése is jelentős. Életműve annyira sokoldalú, hogy valójában minden kor olvasói megtalálhatják benne azt, ami miatt érdemes elővenni a könyvespolc valamelyik eldugott sarkából egy-egy munkáját. Még a huszonegyedik században is.

Hogyan lehetne tehát a mai olvasóhoz közel hozni Jósikát? Úgy vélem, leginkább azokkal az írásaival, amelyeket megjelenésük idején, de még az utána következő évszázadban sem tartottak irodalomnak, s amelyeknek értékére viszonylag későn, a huszadik század második felében figyeltek fel, a tényirodalom felértékelődésének köszönhetően. Ilyen például már említett *Emlékirata*, amelyet bevallottan nem irodalmi céllal, hanem kiadója felkérésére írt hetvenévesen, s amelyben kalandos életének fontosabb eseményeit, színhelyeit és szereplőit örökítette meg. Az emlékirat műfaja tárgyánál, hangneménél és formájánál fogva jelentős mértékben különbözött attól a scotti történelmi narratívától, amelyet Jósika életművének legnagyobb részében követett. Visszaemlékezéseinek már a legelején olyan hangnemet üt meg, amely egészen más, mint regényeié: „Ha az ember bizonyos kort elért, s egész hosszú életére visszaemlékezik, egy az – ami mindenekfölött meglepi, s ez a leghosszabb életnek is a rövidsége. [...] A gondviselés úgy akarta: hogy az emberi életben jó és rossz, öröm és bánat váltakozzék, hogy az évek, melyek visszahozhatatlanul elhaladtak, magukban tanulságot és kiábrándulást fog-

laljanak, s akkor, mikor már nincsenek – ezt hagyják örökségül és emlékül” (*Emlékirat*, 1977, 7.) Könnyen ráérez az olvasó, hogy mennyire hitelesen, felszabadultan, élvezetesen és olvasmányosan idéz fel saját életéből és másokéból eseményeket, személyeket és helyszíneket, gyakran élve bennük a humor és az anekdotázás eszközeivel. Hadd emeljem ki a gyermekkori emlékei közül azt, amikor majdnem megfulladt egy halszállkától. Mégsem tragikus eseményként gondol vissza erre, hanem oly módon, hogy olvasóit megnevettesse: „Mennyi bajtól, mennyi szenvedéstől, de egyszersmind mennyi öröm- és éltől megmentett volna egy kis kedélyes megfulladás! Hát még önöket, tisztelt olvasóim, mennyi regénytől!” (*Emlékirat*, 1977, 20.) Egyszerre van benne ebben a rövid idézetben Jósika életszeretete, humora, életműve feletti büszkesége és az olvasók megbecsülése.

Az író tisztában volt azzal, hogy mit vár el a közönség a regénytől, és mit az emlékező prózától, és az utóbbi – az első személyű önéletrajzi elbeszélés – iránti elvárás valószínűleg nem változott akkorát az elmúlt több mint másfél évszázad alatt, hogy a mai olvasó ne fogadná be szívesen Jósika emlékiratát, még ha helyenként idegennek találja is szóhasználatát vagy stílusát. Kitűzött szándékának megfelelően különösen önéletírása első három kötetében gördülékenyen és olvasmányosan ötvözte a személyességet a tényszerű leírással.

Sok minden benne van *Emlékirat*ában: a családja eredetére vonatkozó legendák, a 18–19. század fordulójának kolozsvári körképe, a bárófiúból önkéntes katonatisztté, majd jeles íróvá vált Jósika pályájának különböző fordulatai, barátai és vélt vagy valós ellenségei. A frissesség és elevenség hatását kelti visszaemlékezése, az íróval együtt nevetget, csodálkozhat, megbotránkozhat az olvasó, kételkedhet is néha abban, amit Jósika állít, valamint jóindulatúan mosolyoghat öndicséretén, amelyet szerénység álarcába öltöztet. Jósikát, az embert, egészen közélről megismerheti az *Emlékirat* olvasója, feltárul előtte különféle tapasztalatokban gazdag élete és sokféle emberi kapcsolata. Megtudja például azt, hogy a mindennapi életben rokonszenves, barátságos embernek ismerték, aki közvetlensége révén betekintést nyerhetett mások életébe, és alapos emberismerete nagy mértékben hozzájárult írói sikeréhez

is. Emlékiróként Jósika kilép a romantikus regényíró szerepéből, amelyet nagyon is magára öltött, és amellyel évtizedeken keresztül azonosult, s ez a kilépés felszabadítóan hatott rá. Olyan könnyedén írja ezeket a sorokat, mint akit semmilyen elvárás, szabály, irodalmi konvenció vagy illendőség nem köt gúzsba, aki mindenről be akar számolni, ami fontos volt számára életében. S mivel a valós életből merítette történeteit, hiteles és érzékletes leírásokban tudta megeleveníteni azokat. Hiányzik belőle a regényei stílusára jellemző fennkölttség, színpadiasság, olykor mesterkélttség. Ön maga is szereplője ezeknek a történeteknek, és mi tagadás, egyetlen regényhősét sem tudta olyan természetesen és tényszerűen leírni, mint saját magát. Gyermekként például a következőképpen látja magát: „Nálamnál garázdább és vásottabb gyermek nem volt talán széles e világon; ha eszembe jut az a sok csíny, melyet elkövettem, az a tömérdek bors, melyet tanítóim s nevelőim orra alá törtem, s az a sok magáncsata, bajvívás, tilosba járás, melyet elkövettem, most is bámulom, hogy nevelőim elevenen négyfelé nem fűrészeltek.” (*Emlékirat*, 1977, 34).

Arra is érdemes odafigyelnünk, hogy miként látta Jósika önmagát regényíróként. Emlékirata mellett sok mindent elárult magáról elsősorban leveleiben is, amelyekre a későbbiekben még visszatérek. Kultuszt épített önmaga köré, s ebben fontos szerepe volt a sorsszerűség hangsúlyozásának íróvá válásában: „Ha nekem valaki azt jósolta volna, hogy *híres író leendek*, talán széttéptem volna a tollamat.” (*Emlékirat*, 1977, 375.) Ő maga úgy nyilatkozott, hogy a korabeli, egymás ellen áskálódó írócsoportok riasztották el ettől a pályától, de valószínűbbnek látszik, hogy az eleve íróvá rendeltetés mítoszát kívánta megalapozni ezzel a kijelentéssel. Az *Abafi* erdélyi fogadtatását is beépítette ebbe a mítoszba: néhányan állítólag azt hitték, hogy a regényt egy okos román pópa írta Szurdukon. Jósika tiltakozása ez ellen a vád ellen önbecsülésének beszédes példája is: „...hogy európai míveltséggel bíró, sokat élt és tapasztalt ember ily regényt írhasson, ez hihetetlen volt előttük!” (*Emlékirat*, 1977, 379.) Lám-lám, milyen frappánsan retorikus szerénységgel fogalmazza meg helyét az irodalomban, s azt is több ízben megjegyzi, hogy kevés író van, akit az olvasóközönség olyan kitartó rokonszenvvel övez, mint őt.

Jósikának egyáltalán nem volt ellenére, hogy a nagy skót íróval, Walter Scott-tal együtt emlegették. Noha, amikor Erdélyben „a magyar Walter Scott”-ként kezdtek hivatkozni rá, tiltakozott ellene, de hogy mennyire komolyan, azt nem tudhatjuk teljes bizonyossággal. Ennek az összehasonlításnak a kialakulásában persze neki is szerepe volt, ugyanis mindig hódolattal és magasztalással említette Scott nevét. A nevéhez tapadt megtiszteltetést vagy azért háritotta el mégis, mert valóban túlzónak érezte, vagy mert azt kívánta elérni, hogy gesztusát szerénységének tulajdonítsa a közvélemény. Akkor viszont, amikor regényei érdeméből vontak le valamit Scott hatására hivatkozva – például fárasztóan hosszú leírásait említették –, ingerülten kikérte magának az összehasonlítást. Derűsen szembesülhet a mai olvasó azzal is, hogy Jósika, az ünnepezt író nagyravágyó, sértődékeny, ingerlékeny is volt, időnként esendő és kicsinyes, s ezt az oldalát is őszintén megmutatta nem-fikciós műveiben.

Jelen írásomban *Emlékiratára* összpontosítottam, mint élvezetes olvasmányra, de ugyanolyan jó szívvel ajánlom a mai olvasónak Jósika levelezését is, például Fejérváry Miklóshoz írott leveleinek gyűjteményét (Kokas Károly – Szajbély Mihály szerk.: *„Idegen, de szabad hazában.”* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988). Ebben is megfogja az olvasót keresetlen, könnyed, közvetlen stílusa, amelyben beszámol barátjának a korabeli politikai eseményekről és mindennapjainak örömeiről, bánatairól, valamint azokról a személyekről, akikkel kapcsolatban volt. Emlékiratához hasonlóan leveleire is jellemző az anekdotizálás, a humor, az irónia és az önirónia használata, s hangnemét mindig az aktuális mondanivalójához igazítja.

Nem szeretném azt a hamis látszatot kelteni, hogy Jósika nem-fikciós műveit irodalmi értékük tekintetében magasabbra helyezem, mint életművének jóval terjedelmesebb, fikciós részét. Egyszerűen arról van szó, hogy írásommal a mai olvasó kedvét szeretném felkelteni a 230 éves Jósika iránt. Nem beszélek róla múlt időben, mert akit ma is fel lehet támasztani műveinek olvasásával és kortársként kezelni, az itt van közöttünk.

Molnár András Barnabás

Kő-álmom

*Kavargó szavak ömlenek a földből
Szertefolynak az életben
Szikrázó fényt záporoznak a felhők
Kő-álmom alszik a réten*

*Szobrokat tömjénezz a mennybolt
Pokolra jut a feltámadás
Kéjek közt mállik a lélek
Lassú tűzön a világ
Lángolva kacagnak a fák
Kemence fürdik a vérben
Perzselve éget e sivár
Szentalakú irgalmas átok*

*Álmukban beszélnek a kövek
Fényből esnek a felhők
Fukar életként folynak a réten
Árva szavakat terem a föld*

Kőszivatag

*Szép csendben,
észrevehetetlen.
És a kőszivatagba
esőcsepp pottyán.
A szomjas föld
mohón kap utána.
S máris csermelyt,*

*folyamot képzél.
Száraz kövei közt
cédrusok nőnek.
Álmában ő a
folyómeder.*

MOLNÁR ANDRÁS BARNABÁS 2003-ban született Budapesten, de Szadán nőtt fel. „A Gödöllői Református Líceumban érettségiztem, most a BME Gépészmérnöki Karon hallgatok mechatronikát. Versenyszerűen atletizálok a Gödöllői Egyetemi AC színeiben. Versekét középiskolás korom óta írok, eddig az Újnautiluson jelent meg néhány alkotásom. Szeretem a csendet, szeretek kerékpározni, gitározni és énekelni.”

- 3 **Böszörményi Zoltán:** Teraszom korlátja felett kolibri verdesi szárnyait (vers)
- 4 **Ross Károly:** Itt vagyok, mehetek? (próza)
- 13 **Varga Melinda:** Fohász (vers)
- 14 **Juhász Zsuzsanna:** Nem írok, csak kiszólok (próza)
- 17 **Ilyés Krisztinka:** Újabb képmások; Az idő és a lélek I.; Az idő és a lélek II. (versek)
- 19 **Csikai Gábor:** Tavasz 1945-ben (próza)
- 25 **Dimény H. Árpád:** vissza a Földhöz; a tapasztalatlan könyvtárlátogatóknak; aztán örökre elveszett; egyéjszakás kaland (versek)
- 31 **Polgár Vera:** Szegény barbárok (próza)
- 36 **Mátyás Emőke Ibolya:** Galleon-tetem; Isten adott fátylat a valósághoz (versek)
- 38 **Szélyes-Pál Dániel:** Lassú üzemzavar; Adtál, Isten, fogat, adj kenyeret is; Az erdélyi költészet felszólal (versek)
- 41 **Nagy Zopán:** Átjárások / Nyelvi, szervi utazások... (próza)
- 46 **Elena Ilash** versei **Pethő Lorand** fordításában
- 52 A hónap alkotója: **Kopriva Nikolett** – hét álmodás; ami következik; csak a fejemben; a hegyeken túl
- 61 **Viola Szandra:** „Csak amikor elhallgatsz, akkor tűnik fel” – Kopriva Nikolett Kővé zsugorodott ország című kötetéről
- 64 „Erős introvertáltság vezetett az irodalomhoz” – **Varga Melinda** beszélgetése Kopriva Nikolettal
- 72 **Pusztai Ilona:** A híd nélküli hídverő (Fehéringes közmagyar – Beszélgetések Kányádi Sándorral)
- 76 **Oláh András:** „Nulladik személyben” (Hegedűs Gyöngyi: lehessen bármi)
- 81 **Burkhardt Zsófia:** „A királynék sosem sírnak. De a cserbenhagyott asszonyok igen.” (Miklya Luzsányi Mónika: Mohács özvegye)
- 86 **Tamási Orosz János:** „...a körülmények megint nem túl jók...” (Boldogh Dezső: N. feljegyzései)
- 93 **Juhász Kristóf:** Hangokból totemet (Sajba: Totem)
- 97 **Szabó Fanni:** Megtálalták Abaelardus utolsó, Héloïse-hez írott levelét (Petrus Abaelardus: Szerencsétlenségeim története)
- 101 **Bollobás Enikő:** Énmegvonás és nyelvbe zártság – Az amerikai költészet radikalizálódása Emily Dickinsontól Charles Bernsteinig (esszé)
- 144 **Sántha Attila:** Kit nézett Heydte a halott Petőfinek? (esszé)
- 187 **Hudy Árpád:** „A progresszió Isten ostora” (esszé)
- 193 **Molnár-Bodrogi Enikő:** Jósika Miklós, a 230 éves kortárs (esszé)
- 199 **Molnár András Barnabás:** Kő-álom; Kősvatag (debüt)

- **Böszörményi Zoltán:**
Teraszom korlátja felett kolibri
verdesi szárnyait
- **Ross Károly:** Itt vagyok, mehetek?
 - **Varga Melinda:** Fohász
 - **Juhász Zsuzsanna:**
Nem írok, csak kiszólok
- **Ilyés Krisztinka:** Az idő és a lélek
- **Csikai Gábor:** Tavasz 1945-ben
- **Dimény H. Árpád:** vissza a Földhöz
- **Polgár Vera:** Szegény barbárok
 - **Mátyás Emőke Ibolya:**
Galleon-tetem
 - **Szélyes-Pál Dániel:**
Adtál, Isten, fogat, adj kenyeret is
 - **Nagy Zopán:**
Átjárások / Nyelvi, szervi utazások...
 - **Bollobás Enikő:**
Énmegvonás és nyelvbe zártság
 - **Sántha Attila:**
Kit nézett Heydte a halott Petőfinek?
 - **Hudy Árpád:**
„A progresszió Isten ostora”
 - **Molnár-Bodrogi Enikő:**
Jósika Miklós, a 230 éves kortárs

KOPRIVA NIKOLETT
hét álmódás; ami következik;
csak a fejemben; a hegyeken túl

○
Viola Szandra:
„Csak amikor elhallgatsz,
akkor tűnik fel” –
Kopriva Nikolett Kővé zsugorodott ország
című kötetéről

○
„Erős introvertáltság vezetett
az irodalomhoz” –
Varga Melinda beszélgetése
Kopriva Nikoletttel

1000 FORINT • 10 RON • 2,20 EURÓ

Nemzeti
Kulturális
Alap